

HORVÁTH Kornélia

Selye János Egyetem, Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Komárom, Szlovákia
kornelia.horvath71@gmail.com

SZONETT-VARIÁCIÓK PETRI GYÖRGY
VALAMI ISMERETLEN CÍMŰ KÖTETÉBEN

Sonnet-Variations in Petri György's Volume Entitled
Valami ismeretlen [Something Unknown]

Varijacije soneta u zbirci *Valami ismeretlen*
[Nešto nepoznato] Đerđa Petrija

A dolgozat Petri György *Valami ismeretlen* (1990) című, a magyar rendszerváltozás után röviddel kiadott verskötetének szonettjeit vizsgálja. Érdekesnek tűnik, hogy míg a szonettforma Petri első két kötetében nem – vagy csak minimálisan – képviseltette magát, a későbbiekben megnövekedik a jelentősége (átlagosan három szonettet olvashatunk a későbbi verseskönyvekben). A *Valami ismeretlen* azért mutatkozik unikálisnak e szempontból, mert kilenc szonettet is felvonultat, méghozzá a verseskönyv egészének kompozícióját tekintve meglehetősen átgondolt és strukturált formában. Jelen tanulmány meghatározó módszertani és szemléleti közelítésmódja ezért a metrikai és ritmikai analízis, amelyet azonban nem leíró-strukturalista alapon, hanem mindenkor annak szemantikai-poétikai következményei felől gondol el és igyekszik értelmezni.

Kulcsszavak: metrum, ritmus, szonett, szemantika, individuális poétika

Én különbözök.
(Petri György: Sár)

*Következzenek el már a szonettek,
(életemben az elmár van soron),
E precíz szógépek iszonyú nettek:
MŰ-sorok legyenek most műsoron.*
(Petri György: Szonett-jel)

*A filológiai tudás tehát éppen tárgya okán nem
mervülhet tudássá.*
(Peter Szondi: *A filológiai megismerésről*)¹

A *Valami ismeretlen* 1990-es kötet az 1991-ben megjelent *Petri György versei* című kiadás szerint 37 verset tartalmaz (és ugyan nem pontosan tudható, miért, valamivel kevesebbet a Réz Pál, Lakatos András és Várady Szabolcs jegyezte életműkiadás I. kötetében).² Feltűnő, hogy a verseskönyvben számos szonett formájú, illetve „szonettkísérletnek” minősíthető költeményt talál az olvasó, szám szerint kilencet (az 1991-es kötet alapján ebbe beletartozik a *Passz* című szöveg is, amit Réz Pálék valamilyen oknál fogva a *Hátrahagyott versek* között közöltek.) A 37 : 9 viszonylag erős aránynak mondható, különösen mivel a szonett esetében nemcsak egy nagy múltú, a XIII. századig – a szicíliai iskoláig, jelesül Giacomo da Lentiniig – visszamenő, ugyanakkor kettős gyökerüként számontartott (Petrarca, XIV. század és – Surrey nyomán – Shakespeare, XVI–XVII. század) versformáról, hanem egyben *műfajformáról is* beszélhetünk.³

Persze ismerünk más műfajértékű vers- vagy éppen strófaszervezeteket is: az előbbieik közé sorolható például a villoni balladaforma, amely azonban néhány reminiscenciaszerű kísérleten kívül (József Attilánál, de különösen Faludi Györgynél) versformaként nem volt képes igazán szervesülni a XX. századi magyar költészetben, s így a Villontól eredő műfaji értéke sem tudott

---

¹ Szondi 2015, 11.

² Az *Összegyűjtött versekben* a kötet pontosan 30 költeményt számlál. Amint a szerkesztői jegyzetben olvasható, „a *Petri György versei* című kötet (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1991) utolsó ciklusában »Valami ismeretlen« címmel az 1990-es, azonos című kötet anyagán kívül hét új vers is szerepel, ezekből azonban a *Versék 1971–1995* csak hármát tartalmaz” (Petri 2003, 598).

³ Természetesen más európai irodalmakban is nagy szerepet játszott a szonett: a spanyolban már a XV., a portugál, a francia, majd a német költészetben a XVI. században jelenik meg.

meggyökeresedni irodalmunkban. S többé-kevésbé hasonló mondható el az állandósult strófaszervezetekről, amelyeknek, bármilyen meglepő, szintén van, illetve lehet műfaji erejük: ilyen a középkori költészetben a Dante által kialakított tercina, mely, lévén az *Isteni Színjáték* sajátos és egyedi versformája, határozott szemléletmóddal bír (amelyet nagyjából a ‘pokoljárás, majd a Pokoltól a Purgatóriumon át az Paradicsomig, végső soron Isten meglátásáig vezető út’ szemantikai körében jellemezhetünk), s az emberi életút hosszadalmas, megpróbáló, mégis célravezető jellege mellett annak örök és transzcendens ciklikusságát is reprezentálja a maga háromrímes visszatérő szerkezetében. Azonban a tercina sem nevezhető gyakori versformának sem a világ-, sem pedig a magyar irodalomban.⁴ S még egy példaként a Chavy Chase-strófát is megemlíthetjük, amely az angol és skót (nép)balladák formájaként a romantika irodalmában teret hódított magának: nálunk Vörösmarty *Szózata* és Arany *A walesi bárdok* című balladája képviseli ezt a verses megszólalásmódot. A hazafias-buzdító világlátás azonban a XIX. század közepe óta nemigen szólalt meg a skót balladaformában magyar nyelven.

Más azonban a helyzet a szonettel. Úgy tűnik, ez esetben egy olyan versformaszerkezettel van dolgunk, amely Lentinitől, de Vignától, Dantétól és Petrarcatól kezdve kitartóan él az európai nyelvek irodalmában mind a mai napig, „népszerűsége” semmit sem csökkent a XXI. században sem.⁵ S ez egyfelől vélhetően a viszonylag tág teret megengedő tematikájának – amelynek egyik domináns tárgya a szerelem –, másfelől a kötött verskompozíció kettős eredetének (két quartina és két tercina a petrarcai szonettben, 14 sor – az utolsó kettő beljebb szedve – a shakespeare-iben) és a rímkonstrukciók variabilitásának köszönhető. Vagyis a szonett minden látszólagos metrikai kötöttsége ellenére roppant képlékeny formának mutatkozik: valószínűleg innen érthető

⁴ Ennek egyik legfrissebb példájaként Nádasdy Ádám nagy ívű és kiemelkedő vállalkozását, az *Isteni Színjáték* új magyar fordítását is említhetjük, amely a Babits-fordításnál sokkal közelebb hozza a magyar olvasókhöz a Dante-szöveget, ám lemond a tercina rímeiről. Mindezt világos okból teszi, hiszen az olasz nyelvben, annak strukturális és „genetikai” adottságainál fogva, a rímképző szavak száma sokszorosa a magyar nyelvben rejlő lehetőségeknek, így a szöveg értelmét – különösen az egy elbeszélő szöveghez képest viszonylag rövid, 10–11 szótagos sorok okán – a rímhez ragaszkodás erőteljesen deformálhatja a fordításban. A láncszerű hármas rímszerkezet eliminálása ugyanakkor magát a tercínát mintegy megfosztja a történet dantei célképzetességétől, s ezáltal valamelyest csökkenti a strófaszervezet műfajképző erejét (vö. Dante 2016).

⁵ A kortárs magyar költészetből számos más lehetséges példa mellett Tóth Krisztina *Síró ponyva* verseskötetének első, *Macabre* című ciklusára hivatkoznék, amely végig Shakespeare-szonettekben, illetve e forma variációiból építkezik (vö. Tóth 2004).

meg évszázadokon keresztülívelő népszerűsége (valamint a már említett, a szerelmet gyakorta előnyben részesítő tematika miatt).

Nos, mindezek után aligha kell meglepődnünk, hogy Petri e verseskötetében ilyen sok szonettre bukkanunk. Persze a szonett Petri életművében nemcsak itt szerepel: érdekes, hogy az első, az 1971-es *Magyarázatok M. számára* kötetben nem, csak az 1974-es *Körülírt zuhanás*ban található szonettet – ott is csak egyet, a *Már csak* címűt –, s a viszonylag nagy terjedelmű *Örökhétfő*ben hármat: a nagyon is metapoétikus című *Szonett-jelet*, valamint az *Hommage a Baudelaire*-t és a *Rozanettet*, mely utóbbiak már szonettvariációknak minősíthetők. Az *Azt hiszikben* a *Graf August von Platen-Hallermündéhez (fordítása közben)* képviseli egyedül a szonettet, a *Valahol megvanban* (1989), mely kötet az eddig is gyakori szabadversforma mellett először és utoljára vonultat fel prózaverseket Petrinél, azonban nem szerepel ilyen versképlet. S ugyanígy hiányzik a szonett a *Valami ismeretlen* szinte közvetlenül megelőző 1989-es *Mi jön még?*-ből. Ugyanakkor az 1993-as *Sár* rögtön egy szonettel nyit (*Megint megyünk*), a második harmadánál ismét egy szonettet „hoz” („*Ha nem vagy itthon, üres a lakás*”) és egy szonettel, mégpedig a kötet címadó versével zár (*Sár*). S másként, de hasonló a helyzet az utolsó megjelent, *Amíg lehet* című kötetrel, amely két szonettet tartalmaz a kötet első harmadának végén: a kötetcímadó *Amíg lehet* és az *Így kezdődött* című verseket.

E szemle nyomán több következtetést is levonhatunk. Egyfelől azt, hogy a szonett mint műfaj- és versforma Petri költészetében eleinte semmilyen, majd egyre nagyobb jelentőséggel bíró versképletként tűnik föl, vagyis az életműben előrehaladva egyre nagyobb teret nyer. Másfelől ez a vers- és műfajforma Petrinél nyilvánvalóan metapoétikus és autoeflexív funkciót tölt be: ezt az *Örökhétfő* említett három szonettjének címe és témája tanúsítja, másrészt a *Sár* kötet kompozicionális elrendezése – mind a nyitó, mind a záróvers szonett –, valamint az utolsó, *Amíg lehet* kötet címadó versének szonettformája is. Úgy tűnik tehát, a szonett, ha inkább az életmű második felében is, de kitüntetett önértelmező versbeszédformaként működik Petrinél. S ha ehhez hozzátesszük a már ismert tényt, hogy az 1990-es *Valami ismeretlen* kötetben 9 szonett szerű vers is szerepel, akkor mind a szonettforma jelentőségének „emelkedését”, mind e kötet különlegességét megérthetjük – ez utóbbit éppen a szonett műfajformája felől.

Ha most már szorosabban is szemügyre vesszük a *Valami ismeretlen* kötet szonettvariációit, első és általános meglátásunk az lehet, hogy Petri a szonettnek minden esetben más és más változatát alkotta meg, mint ami a *XX. századi magyar verstanokban elő van írva*. A bevett, néha egyszerűsített, de általánosnak mondható leírás szerint ugyanis a szonettben 5-ös és hatodfeles jambusi

sorok váltakoznak, a petrarcaiban négy versszakra bontva, ahol a két quartina eredetileg ölelkező rímű,⁶ a két tercina pedig változó rímszerkezetet mutat már Petrarcanál is, míg a szintén 14 soros és ugyanilyen sormértékű Shakespeare-szonett 12 soron át keresztrímmel, az utolsó sorpárban pedig páros rímmel él. Másfelől az is megállapítható, hogy a strófaserkezetet illetően Petri itt minden alkalommal a szonett petrarcait változtatva variálja.

E Petri-féle szonettvariációk általános verstani jellemzése kapcsán az alábbi megjegyzéseket tehetjük: 1. Petri mindegyik versében gyakran és előszeretettel használ chorijambust – Arany és József Attila hagyományát követi ezzel –, amely antik kólonként mintegy feloldja önmagában, semlegesíti a trocheus (régőbbi nevén choreus) és a jambus ellentétes lejtésirányból fakadó kontrasztját, ugyanakkor mégis valamiféle eltérést jelez a vers ritmikája által „követett” metrikai szabálytól. 2. Minden szonettvariációban általában 4-5, esetenként több anaklázis fordul elő (melyek – s ezt fontos hangsúlyozni – szemantikai szempontból rendszerint funkcionálisnak mutatkoznak), de mindegyik szöveg érezhető dominanciával jambikus lejtésű (ami a szonettforma alapvető metrikai követelménye). 3. A rímszerkezet ugyanakkor mind a kilenc szonett esetében más és más. 4. Petri e versekben rendszerint több pyrrichiust használ, mint az a XX. századi magyar költészetben, különösen pedig az olyan kötött versformákban, mint a szonett, megszokott: ez a versbeszédet sokkal inkább felgyorsítja ahhoz képest, amiként egy klasszikus petrarca szonett „szól”, vagyis egy „klasszikusnak” vagy „patetikusnak” minősíthető költői megszólalástól az élőbeszéd felé mozdítja el. 5. Petri néha él a hasonló lejtésirányú verslábak helyettesítésének lehetőségével, azaz időnként anapestust alkalmaz a jambus helyett (például a *Körül-belül* 9., az *Elégia* 10., vagy a *Szent a béke* 8. és a *Passz* 5., illetve 6. sorában. Mellesleg ezzel a Chavy Chase-strófa eljárását is idézi, amely előszeretettel folyamodik különösen a sorkezdő jambus anapestussal való helyettesítésének fogásához). 6. Petri időről időre kihasználja a költői licencia klasszikus lehetőségét – s ebben nemcsak antik, hanem magyar XIX. századi hagyományokat is követ –, amennyiben az ékezetek, avagy a hosszú és rövid magánhangzók időtartamának megváltoztatásával átalakítja a szótag időmértékét.

Talán már ebből a rövid áttekintésből is kitűnik, hogy Petri egyszerre látszik követni az antik és a XIX. századi magyar költői hagyományokat,⁷ s ugyanakkor

⁶ Hozzá kell tennünk, hogy Petrarca néha használt keresztrímes szerkezetet is a quartinákban, s igen ritka esetben még bokorrímet is.

⁷ S talán egy ilyenfajta „konzervativizmussal” függ össze Petrinél, hogy igencsak gyakori a József Attila-i és a Pilinszky-áthallás e szonett-típusú versekben.

folyton ki is „cselezi” ezeket. (Szándékosan használtam ezt a szót, mivel Petri esetében semmiképp sem beszélhetünk az irodalmi és kulturális tradícióval való szakításról, annál inkább annak ironikus, sokarcú, néha gúnyos, de többnyire szeretetteljes újragondolásáról és átalakításáról.) A *Valami ismeretlen* kötet szonettvariációi közül négy első ránézésre is szonettnek látszik, amennyiben mindegyik követi a 4-4-3-3-as petrarcai felosztást: ezek a „*Jövőkép*”, az *Én itt egész jól*, a *Nem voltál otthon. Vagy?* és a *Körül-belül* címűek. Valamelyes, de csekély eltérést mutat a szonett versformától a *Szent a béke* és az *Elégia*: mindkettő esetében annyi a különbség a petrarcai versszakolással szemben, hogy az utolsó strófa nem három-, hanem négysoros. Másképpen, de szintén a szonettformát felidéző módosulást prezentál a *Mackie Messer szonettkísérlete a siralomházban*, amely két négysoros és egy hétsoros versszakra tagolódik, vagyis a petrarcai két tercinából felépülő sestina helyett egy egységes septinát alkot, és valamelyest nagyobb eltérést képvisel a kötetben első szonettként szereplő *Ábránd*, amely három négysoros és két háromsoros versszakból építkezik.

Tekintsük át röviden az egyes szonettek ritmikai felépítését, kezdve a versformai szempontból „legszabályosabbnak” tűnő szövegekkel!

1. A „*Jövőkép*” első pillantásra tökéletes szonettformát mutat a quartinák és tercinák, valamint a kötelező jambus tekintetében. Ugyanakkor rövid vers-tani vizsgálat után nyilvánvalóvá válik, hogy az „előírásosnak” tekinthető ötös és hatodfeles jambusok⁸ helyett itt négyes és ötödfeles jambusi sorok állnak. Ráadásul ezek a sorok csak az első versszakban váltakoznak, a másodikban az első és az utolsó ötödfeles sor fogja közre a két négyest. A harmadik versszak pedig három négyes, míg az utolsó két ötödfeles és egy záró négyes jambusból épül fel. S természetesen ennek megfelelően épül ki a rímstruktúra is: a hagyományos petrarcai rímeléstől eltérően, amely a két quartinában ölelkező (esetleg kereszt-)rímekkel operál, itt a két kezdő versszak az *abab* és a *baab* szerkezetet realizálja, vagyis egy kereszt- és egy ölelkező rímet kapcsol össze, megőrizve ugyanakkor a petrarcai rímelés azon szabályát, hogy az első nyolc sorban mindössze két rímhangsort lehet alkalmazni. A két tercina *ccd eed* rím szerkezete másfelől a régi hagyományokhoz is illeszkedik, hiszen Petrarca már maga is szabadon kezelte az utolsó két versszak (a két tercina) rímeit.

⁸ Erről vö. Ferencz 1995², 58–59. Gáldi még 1961-ben éppen úgy jellemzi a Petrarca-szonett történeti alakulását, hogy a versforma idővel versszakonként új és új rímpárokhoz fejlődött, „csupán a versmérték maradt ugyanaz: 11 vagy 10 szótagú jambikus sor” (Gáldi 1961, 154). A Szepes–Szerdahelyi-féle verstan pedig az eredendően 11 szótagos sorok mellett érvel: „Az eredeti szonettformában a sorok mind endecasillabók, később mind a sorfajok, mind a rímképletek változhattak” (Szepes–Szerdahelyi 1981, 465).

Mielőtt továbblépnénk, rá kell kérdeznünk a tradicionális formától való eltérések esetleges „jelentésére” e versben. A kép itt is vegyes, hiszen az első quartina – habár a néhol már Petrarcanál is megtalálható kereszttrimmel él – nem az olasz költő által leggyakrabban használt rímstruktúrát, az ölelkezőt realizálja. Ugyanakkor a Petri-versben az első versszak ritmusa tökéletes jambust prezentál, míg – a rímszerkezetben a hagyományhoz, vagyis az ölelkező rímhez hűbnek mutatkozó – második szakasz két anaklázist (jambusi sorban trocheust) és egy lejtéssemleges chorijambust is felmutat. A két ritmustörés által kiemelt szó az *ötlet* és *lendker/ék/*, míg a chorijambus a „(for)gatja magát” szó szerkezetet jelöli ki a versben. Ezek a szavak Madách *Az ember tragédiája* című művét idézik,⁹ különösen az utolsó versszak két további anaklázisa fényében, ahol a lejtésiránynak ellentmondó trocheusok a „nagy mulatság” és a „Kérdezlek” szavakat emelik ki (az előbbi esetében nyilvánvalóan Vörösmarty *Gondolatok a könyvtárban* című versének zárlatát is felelevenítve: „Ez jó mulatság, férfimunka volt!”, míg az utóbbinál a *Tragédia* végső kérdésére és közvetve az Úr válaszára utalva). Mindez egy nagyon is modern, a késő romantikában felerősödő, ugyanakkor Dantétól (illetve természetesen az ókori filozófusoktól) eredeztethető egzisztenciál-bölcseleti kérdést „summáz”, amit a Petri-szöveg már az első sorban megszólaltat: „Nagy kérdés: hogy lehet tovább”. Az persze a Petri-féle versbeszéd ironikus-szarkasztikus oldala, hogy a szerző az enjambement ritmikai eljárásával rögtön egy másik, többé-kevésbé aktuál-, avagy szociálpolitikai olvasatnak is teret enged („Nagy kérdés: hogy lehet tovább / rontani a javíthatatlant”): gondoljunk a kötetnek a rendszerváltást mindössze egy évvel meghaladó, 1990-es megjelenési évére.

2. Az *Én itt egész jól* sem tartja be az ötös és hatodfeles sorok váltakoztatását, noha szótagszám tekintetében csak a második szakaszban mutat nagyobb „kilengést”: az első versszak ugyanis ötös és hatos jambikus sorok váltakozására épül, a harmadik egy ötös és két hatodfeles, a negyedik pedig három öt szótagos sorból áll. A második versszak kezdő ötös sorát azonban egy drasztikusan rövid hármast, majd egy aránytalanul hosszú nyolcadfeles sor követi, hogy a végén mintegy „megnyugodjon” egy hatodfeles jambusi sorban. A rímszer-

⁹ Vö. a madáchi kezdettel:

„Be van fejezve a nagy mű, igen,

A gép forog, az alkotó pihen.

Év-millióig eljár tengelyén,

Míg egy kerékfogát ujítani kell.” (Madách 1984, 5)

A „lendkerék” és a „forgatja magát” ritmustörés, illetve chorijambus által kiemelt szavai pedig ezen túl a kapitalizmus működését feltáró londoni szint is „mozgásba hozzák” a befogadói tudatban.

kezet hasonló a „*Jövőkép*” című verséhez, amennyiben az első versszak itt is kereszt-, míg a második ölelkező rímet alkalmaz, azonban el is tér tőle, mert itt a szöveg nem két, hanem már négy (!) egybecsengő hangcsoportot variál (vagyis az első két szakasz rímképlete *abab cddc*). A záró két tercina *dee dff* rímképlete ugyanakkor szintén megengedhető egy petrarcai szonettfelfogás felől nézve.

A második szakasz e jelentős eltérése összefüggésbe hozható a beszéd tárgy változásával: míg az első versszak a kezdő sorban megjelölt „Én itt egész jól elszórakozom” témáját taglalja, a második az ember állatként való „meghatározását”, s az emberről való értelmező beszédet tematizálja. Aligha lehet véletlen, hogy anaklázisok is itt, a második szakaszban jelennek meg először, s rögtön három is: „bizonytalan *tárgya*”, „ezért nem beszél az *ember az Ebről*”. Ugyanígy három anaklázissal operál a harmadik versszak, amely az ember–kutya párhuzamot bontja ki („óriástörpe”, „sosem *fogja el magától az undor*”). Végül a zárótercina szintén él egy ritmustöréssel, még hozzá a legutolsó sor csattanószerű kijelentésében: „Mi *magunk pelenkázunk az agyunk*.” Az anaklázisok ily módon nagymértékben felerősítik a megnyilatkozás szintjén szatirikus éllel megnyilvánuló ember–állat kettősséget (ehhez voltaképpen a chorijambusok is hozzájárulnak: az „*elszórakozom*” és az „*állatszeretet*” az első, s az „*ember az Ebről*” a második versszakban, utóbbinál kihasználva az „*ember*” és az „*eb*” szavak paronomasztikus egybehangzását, a nagybetűs írásmóddal pedig az „*Ebet*” helyezve az ember fölé), ugyanakkor a második szakaszban való feltűnésükkel nyomatékosítják a téma- és hangnemváltás „előrehozatalát” a petrarcai hagyományhoz képest, ahol – mint ismert – a két quartina (oktáva) és a két tercina (sextett) „találkozásánál”, a vers 8. sora után szokott bekövetkezni a tematikus vagy hangnembeli fordulat.

3. A *Nem voltál otthon. Vagy?* című költemény a sorok szótagszáma tekintetében az egyik a versforma klasszikus hagyományához leginkább közel állóak közül: az első versszak négy ötös, a második egy hetedfeles és három hatodfeles, a harmadik egy hatos, egy hatodfeles és egy ötös, míg az utolsó két hatos és egy hatodfeles sorból épül föl. A rímszerkezet az első szakaszban ezúttal „*hossa*” a petrarcai ölelkező struktúrát (*abba*), míg a másodikban a kereszttrím alfajaként is felfogható félrimes elrendezést érvényesíti (*xaxa*), ahol azonban a vaksorok valójában egy speciális rímfajtát, a hangokat fordított sorrendben ismétlő kecskerímet realizálják (*ezt-azt – azbeszt*), vagyis Petri itt is él egy sajátos verstani „csavarral”: miközben látszólag még inkább eltávolodik a szonett rímelési hagyományától, valójában visszacsempészi a sorokba a hiányzónak tűnő egybecsengést. (A két tercina a „*Jövőkép*”-ből ismert *ccd eed* rímrendet ismétli meg.)

Érdekessége a versnek, hogy – szemben az előzőekben tárgyalt két szonettel, melyek témáját egzisztenciálfilozófiaiak, s közvetve esetleg politikainak, nevezhetnénk – itt a tematika evidensen szerelminek tűnik. Azonban ez a szöveg sem mentes a kettősségektől, ami már rögtön a vers címéből, illetve az azt megismételve továbbíró és átalakító első sorából is jól kiolvasható. A verscím-ben a pontot követő „Vagy?” kérdés inkább a második személyű megszólított jelenlétére, avagy ottlétére látszik utalni, vagyis létigeként értelmeződik, míg a kezdő sorbeli ismétlés a választó kötőszó jelentését érvényesíti: „Nem voltál otthon. Vagy a telefon / máshová cseng ki?” S innen nézve kevésbé meglepő, hogy a vers első anaklázisa éppen ennél a *vagy* szónál, a második pedig az azt „folytató” *máshová* szóalaknál jelenik meg (mely utóbbit a jelentés el-, vagy ha tetszik, „máshová” térítésének önértelmező költői metaforájaként is felfoghatunk). További anaklázisokat a harmadik versszak realizál, méghozzá meglepően nagy számban (összesen hat versláb erejéig): a tercina első sorának három kezdő verslába mind trocheus, ami a megnyilatkozást („jó az életemben”) ellenkező jelentésben világítja meg, vagyis ironizálja, s ezt csak megerősíti a versszak másik három („gyújtózsínór”, „sisteregnek”, „türelmesen”), valamint a zárószakasz egyetlen trocheusa, ami éppen a kettős lehetőséget, a feltételességet kifejező „amennyiben” szóban jelenik meg. S hozzátehetjük: a chorijambusok jó része szintén a lehetőségességet vagy átmenetiséget, az átfordulás lehetőségét szemantizáló szövegrészekben érvényesül („*elviselendőt*”, „*erre leheték még*”, „*és az utolsó pillanatban te is át-*”), míg közülük a legelső (az első versszak negyedik sorában: „– kérdezi a kisördög. *Belefon*”) éppen a sajátos és szemantikailag ambivalens rímpárra (*telefon – Belefon*) hívja fel a befogadói figyelmet, az ölelkező szerkezet két átkaroló tagjának eltérő stílusbeli regiszterét, a XX. századi technikai és a tragikus felhangokkal is bíró, patetikus költői „műszó” közötti diszkrepanciát emelve ki.

4. A *Körül-belül* ritmikai tekintetben a magyar költészetben megszokott konstrukcióhoz a legnagyobb „hűséget” tanúsító szonett a kötetben, amennyiben kizárólag ötös és hatodfeles jambikus sorokat variál, ha nem is mindig engedelmeskedve a váltakoztatás elvének (az első szakasz végig ötös sorokból áll, a második egy hatodfelest, egy ötöst, egy újabb hatodfelest és egy hatost sorakoztat fel, a két tercina pedig egyaránt egy hatodfeles és két öt szótagos sorra épül). A rímszerkezet ismét a Petrire immár nagyon is jellemző variációt érvényesíti az ölelkező és a keresztrímes struktúra tekintetében, mégis újabb módosítással: itt is az első quartinát szervezi az ölelkező rím, mint az előzőleg vizsgált vers esetében, és a másodikat a keresztrím (noha itt a párhuzam a *Nem*

voltál itthon...-nal némileg megbicsaklik, hiszen ott tulajdonképpen félrim irányította a második szakasz rímelését), ám ezúttal az első két szakaszban három egybecsengő hangcsoporttal operál a vers, az alábbi képlet szerint: *abba cbcb*. A tercináknak a szöveg a hagyomány kapcsán szintén elfogadható, az *Én itt egész jólban* is alkalmazott *dee dff* kombinációt követi.

Ami ritmikai aspektusból igen érdekessé teszi ezt a szonettet a többihez és általában Petri verseinek jambikus időmértékes szerveződéséhez képest, hogy mindössze egyetlen anaklázis található benne (talán nem véletlen, hogy éppen a *játszom* szóalakban). Vagyis azt mondhatnánk, hogy a jambikus lejtés itt végre töretlenül működik, ha nem lenne meghökkentően magas az amúgy lejtéssemlegesnek minősülő choriijambusok száma. Az „egy-egy *emelet*”, „két *emelet*” (1. versszak), „*véget is érne*” (2. versszak), „Azt hittem *mindig, hogy erős* vagyok” (3. versszak), „*úgy hagyom itt*”, „Mondjad csak *kispajtás! Milyen is?*” és a „*hangod halk, de hamis*” (4. szakasz) nyolc choriijambusa mellett akár egy kilencediket is felfedezhetünk a második versszak utolsó sorában, amennyiben a reformkori hagyományok értelmében az *az* határozott névelőt hosszúnak tekintjük (erre Petri XIX. századi kötődése adhat némi felhatalmazást az értelmezőnek, nemkülönben a sor versnyelvi lüktetése: „*játszom az eszemet*”).

A choriijambusok által kiemelt szöveghelyek erőteljes egzisztenciális kérdésfelvetéseket artikulálnak, első pillantásra különösen a három utolsó szakaszban előforduló szövegegységek. Ugyanakkor az első versszakban kétszer is szereplő, mindkét alkalommal choriijambusba „rendező” *emelet* szó a XX. századi magyar lírát gyakran olvasó és ismerő befogadót óhatatlanul Pilinszkyre, Pilinszky „*pokol*”- és „*tér*”-verseire emlékezteti, amelyekben az „*emelet*” nemcsak mint a lépcsőfok, az aláereszkedés és a potenciális gradáció, hanem az *em-* / *-me* hangkapcsolat gyakori ismétlődése okán az *emlékezés*, involvált módon a *felejtés* és a *félelem* költői témáját is előhívja (a *félelem* témájával kapcsolatban Petri verséből lásd: „*Vacogok. Fogam koccan. Nagyon félek*”). A legjobb példa erre a *Senkiföldjén* című vers lehetne Pilinszky *Harmadnapon* című kötetéből, mely költemény sajátos hangzástmetaforikai és értelemképző alapjának teszi meg az említett hangkapcsolatot.¹⁰ Ez a hangkapcsolat Petri itt tárgyalt versének első két szakaszát is erősen jellemzi az „*emelet*”, az „*emlékezni*”, a „*két emelet*”, a „*már mindent*”, az „*elértem*”, a „*végemet*”, a „*nem*”, a „*minden*”, az „*eszemet*” és a „*hittem*” szavakban, illetve szerkezetekben, ugyanakkor az ironikusra váltó negyedik szakaszban hirtelen eltűnik.

---

¹⁰Erről lásd: Horváth 2000.

5. A kötetzáró *Passz*, mely már csak pozíciója folytán is kitüntetett darabként értékelendő, a kezdő quartinákat nem bontja szét, hanem egyetlen egységes oktávaként szerepelteti, míg a két tercínát a hagyományos módon elkülöníti. Az első quartina sorainak szótagszáma teljesen megfelel az „elvártak”, amennyiben hatodfeles és ötös sorokat alkalmaz felváltva (az ehhez illeszkedő *abab* keresztrímekkel). A második quartina azonban jelentősebb eltérést hoz kiugró terjedelmű soraival: egy tizennyolc szótagos kilencedfeles (!) és egy tizenhat szótagos nyolcadfeles sort két hetes jambus követ, a rímstruktúra pedig páros rím (*ccdd*), ami nem illeszkedik a petrarcai örökséghez, s Petri e kötetbeli „szonettjeiben” is itt szerepel egyedül a quartina részben. (Az oktáva egyébként négy hangsoportot mozgósít az eredendően „kötelező” kettő helyett.) A második versszak – az első tercina – egy hosszabb nyolcadfeles, egy hatodfeles és egy ötös sorból építkezik, míg a harmadik mintegy igyekszik visszatérni a „normához” a maga két ötös és egy hatos jambusi sorával. (Az *effeef* rímképlet itt ismét elfogadható a hagyomány „szelleme” felől nézve.)

A chorijambusoknak és gyakori anaklázisoknak meglátásom szerint két funkciója van a szövegben. Egyfelől a vers első egységében kifejtett megnyilatkozás-témát, a jó és a rossz közötti ambivalenciát, illetve a kettő közötti potenciális átmenet, átalakíthatóság kérdését, valamint magának a kérdésnek az abszurditását, elgondolhatóságának lehetetlenségét erősítik fel a versritmus szintjén is, lásd: „*jóvátenni a rosszat*”, „*keresvén az elrontanivalót*”, „*éptelenezű ötlet, pedig egy*”, „*Bár... miként formában a tartalom*”, „*tormában a fartalom*” – mely utóbbi újfent jelét adja Petri hangjátékok iránti hajlandóságának, melyeknek azonban a szerző szinte minden művében diszkrét visszafogottsággal enged teret –, s ezekhez látszik csatlakozni a ritmustörésnek nem, csak kisebb eltérésnek minősíthető két anapesztusi szöveghely is („*Valami aljasság*”, „*nem jut eszembe semmi*”). Másfelől a trocheusi vagy chorijambusi ritmustörések, illetve -eltérések a szöveg – amúgy kevéssé rejtett – irodalmi allúzióira, vagy ha tetszik, intertextuális utalásaira hívják fel még inkább a befogadói figyelmet: a nyolcadik sor anaklázisa a költő előtt az utcán heverő ihlet már-már közhelyként ismert illyési mondását exponálja ritmikailag, s egyszersmind nyilvánvalóan ironizálja is („*éptelenszerű ötlet, pedig egy ilyen meglett / korú költő előtt az utcán hever az ihlet*”). Az iróniát a *melelt – ihlet* rímpárt a hetedik sorban mintegy belső rímként bevezető *ötlet* szó is növeli, hiszen előre visszavonja, vagy legalábbis lefokozza a két soron következő rímészó pátozását. Ugyancsak Illyést s híres „Fájok” sorának parafrázisát „sulykolja” az első tercina kezdő sora, amelyben egyetlen jambus sem fordul elő, ellenben négy trocheus is jellemzi a

ritmusát („Hogy fájok neked? Ez lírikusnál *munkaártalom*.”). A sor tehát teljes mértékben anaklázis, s ez szembefordítja a tercínát az oktávával, amely döntően mégiscsak „követte” a szonett meghatározó jambikus lejtésirányát. E szembefordítás ugyanakkor ismét klasszikus hagyományt, a két quartina és a tercínák közötti szemantikai ellentét elvét eleveníti fel: Petri játéka a ritmikai-műfajformai és a magyar költői hagyománnyal, hogy egyszerre megidézi azokat, s közben jelzi a hozzájuk képesti eltérését (adott esetben iróniáját), itt is igencsak nyilvánvaló.

Az „*ezt panaszolja el*” choriijambusa a „panaszköltészet”, a dal mint esdek-lés, könyörgés régi lírai tradíciójára látszik utalni, mely a magyar irodalomban Balassiig megy vissza. Ugyanígy a „*még a te térded is neked*”, mely a *Hogy Júliára találék...* című Balassi-vers utolsó két sorát is aktivizálhatja az olvasó emlékezetében („Júliára hogy találék, örömben így köszönék, / *Térdet-fejet* neki hajték, kin ő csak elmosolyodék”). S mivel a panasz és a könyörgés a régebbi költészetben gyakorta a szeretett hölgyhöz szólt, így a ritmuseltéréstől megerősített irodalmi utalás a szerelmi tematikát is visszalopja ebbe az alapvetően egzisztenciális irányultságú költeménybe (*te* szó Petri általi kurziválása is értelmezhető a szerelmi téma nyomatékosításaként). Ugyancsak a rejtett szerelmi tematikát¹¹ emeli ki egy másik, immár József Attila-i intertextuális utalás, mely az „*énnekem*” szó anaklázisával és az „*éneke*” szóval való rímeltetésével a *Rejtelmek* című költemény záró versszakát, valamint a József Attila-versben többszörösen hangsúlyozott, átalakuláson keresztülmenő *én-te* relációt idézi. A két Petri-sor (a ritmuseltéréseket újból kurziváltam): „De hogy *még a te térded is éneke*? / *Ezt panaszolja* (el? Föl?) *éneke*?”; A József Attila-versszak: „*Én is írom éneke: / ha már szeretlek téged, / tedd könnyüvé éneke / ezt a nehéz hűséget.*”¹²

Ez az utalás azonban közvetett módon a József Attila-versből kibontható autopoétikus értelmezési lehetőséget is előhívja, amely lehetővé teszi a versnek az önnön keletkezését, valamint a lírai beszélőnek a szövegalkotás folya-

¹¹ A szerelmi áthallást e két soron kívül a szövegben más nem igazolná, megerősíti viszont a költemény kötetbeli elhelyezkedése, s persze az olvasónak némi jártassága Petri interjúiban, illetve életrajzában. A *Passz* ugyanis a *Sáráról, talán utoljára* című vers után következik az 1991-es gyűjteményes kötetben. A két vers közötti ilyen kapcsolat (a *Sáráról...* a kötet bal, a *Passz* a jobb lapján helyezkedik el, együtt láttatva a két verset az olvasóval) a *Passz* „Hogyan lehet jóvátenni a rosszat?”, valamint az „És hogyan rosszá a jót?” nyitó kérdéseit a Sára-téma felől is értelmezi.

¹² E József Attila-sor esetében nem az időmértékes (a *Rejtelmek* ugyanis szimultán verselésű szöveg), hanem az ütemhangsúlyos ritmus megtöréséről van szó.

matában történő átalakulását témává tevő interpretációját.¹³ Az előbbi áthallást Petri utolsó versszakában a formával és a tartalommal való ismétléses-hangfelcseréléses nyelvi játék, az utóbbit az *én* (pontosabban a *mi*) eltűnését kijelentő zárósor artikulálja – ez utóbbi egyben egy másik József Attila-allúzió révén, a *Talán eltűnök hirtelen...* címének, kezdő sorának s közvetve befejezésének a megidézésével: „majd úgyis eltűnünk a sűrű semmiben.” E zárósorban Petri újonnan és újszerűen él a költői szöveghagyománnyal folytatott dinamikus, egyszerre azt elsajátító és attól elhatárolódó párbeszéd „eszközével”: az „eltűnünk” szó tövét, József Attilától eltérően hosszú magánhangzóval írja, noha megőrizve az eredeti írásmódot egy újabb anaklázist realizálhatott volna. Vagyis a vers végén éppen az anaklázis elmaradása szolgálja a költő elődtől való finom elkülönöződés gesztusát.

6. A *Szent a béke* első pillantásra csak annyiban módosítja a hagyományos szonettformát, hogy a befejező tercina helyett egy négysoros versszakot használ. A sorok szótagszáma, ha nem is mondható teljesen „szabályosnak”, eléggé megközelíti azt a maga ötös, hatodfeles, hatos, hetedfeles és hetes soraival, melyek között egyértelműen az „elvárt” tíz és tizenegy szótagból álló sorok dominálnak (ötös jambus hatszor, hatodfeles sor pedig négyszer fordul elő a szövegben).¹⁴ Ami viszont meghökkentő, az a vers rím szerkezete, ha rímstruktúráról itt egyáltalán beszélni lehet, ugyanis az első versszakban nincsenek rímek, a másodikban egy sajátos „félrímes” variációval találkozhatunk (*xxaa*), a harmadikban egy *bbx* konstrukcióval, míg a négysoros befejező szakasz furcsamód bokorrímet alkalmaz (*cccc*). Fölösleges hangsúlyoznunk, hogy ez az originális és minden valószínűség szerint a magyar költészetben példa nélküli rímépítkezés idegen a szonett „megengedőbb” formáinál is. A Petri-vers tehát ezúttal a sorok szótagszámaiban többé-kevésbé megőrzi a klasszikus szonettformát, míg rím szerkezetével teljességgel felülírja azt.

Ez a költemény is számos alkalommal él az anaklázis, a chorijambus, sőt néhány esetben a jambus anapestusi helyettesítésével (az ún. ciklikus anapestussal) is, noha ezek ellenére is követi az alapvető jambikus lejtést. Az eltérések értelmezési lehetősége igen hasonló a *Passz* című vers kapcsán megállapítottakhoz: ezek részint a versmegnyilatkozásban tematizált kettősséget, a címnek ellentmondó ősz/pusztulás témáját, illetve az idegenség, az „enyém se, tied

¹³Erről vö. Horváth 2006.

¹⁴Versszakokra bontva: az első versszak egy hatodfeles, egy hetes, egy hatos és egy ötös, a második egy hatod-, két heted- és újra egy hatodfeles, a harmadik egy hatodfeles, egy ötös és egy hetedfeles, míg az utolsó négy darab ötös sort realizál.

se” problematikáját hangsúlyozzák (lásd az első sor két anaklázisát: „Ahogy nézem egy idegen erkélyről”, a második chorijambusát és újabb két trocheusát: „nem az én lakásom; a tied se; bérelt barát”, az ötödik sor eltűnéstémáját kiemelő anaklázist: „hogy tünedezik”, a kilencedik rohadás-„elméletét”, szintén trocheussal és rögtön utána egy chorijambussal jelölve: „kívülről rohaszt, befelé konzervál”, s végül az akarat, akarás kettősége kapcsán a tizenegyedik, tizenkettedik és tizenegyedik sort (ez utóbbi lenne a hagyományos szonettformában a vers zárósora): „persze, miért ne?”, „ha épp akarunk”, „mint vas a rozsdát”).¹⁵ Másrészt a ritmikai eltérések itt is intertextuális szöveghelyeknél tűnnek fel, így a hatodik sor trocheussal kezdő „őszülő szókeséged” fordulat világos utalás Juhász Gyula emblemikus versére, míg a tizediket chorijambussal indító „és ha a játszma végülisre áll” sor Beckett *A játszma vége* című abszurd drámáját evokálja.

E számos ritmikai „elhajlás” kapcsán talán a legérdekesebb, hogy a szonettformát „magnövelő”, a zárótercinát kvázi quartinává tévő utolsó, tizenötödik sor, amely megnyilatkozásában mintha a címbe jelölt vagy inkább vágyott harmóniát én, te, ő, mi egyfajta közösséget, ontológiai értelemben vett egyenlőséget sugallja („azoknak, aki én, te, ő, mi vagy?”) – még akkor is, ha a kérdőjel ennek kijelentés voltát szintúgy az óhaj körébe utalja –, tökéletes jambusi ritmusban szólal meg, s nemhogy anaklázist, de chorijambust vagy anapesztust sem „enged meg” magának. A ritmus harmonizálódása a vers utolsó sorában, mint már több ízben jeleztük, Petri egyik kedvenc költői fogása, itt azonban még a szokásosnál is markánsabb szerepet nyer, éppen mivel a szonettformától eltérő „hozzátoldott” zárósorról van szó. A „béke”, a harmónia lehetősége, mint oly gyakran Petrinél, megszólal a vers végén, ugyanakkor a kérdőjel és a szemantikai többértelműséget eredményező szintaktikai hiány és hiba által egyszersmind nyomban meg is kérdőjeleződik, mintegy újrajátszva a vers ambivalens megnyilatkozásmódjából, anaklázisából és a szonetthez való kettős formai viszonyából kiolvasható eldönthetetlenséget.

7. Az *Elégia*, akárcsak az imént vizsgált *Szent a béke*, ismét abban különbözik a hagyományos szonettformától, hogy a zárótercina helyett négysoros szakaszt alkalmaz. Emlékeztet az előbb elemzett versre abban is, hogy a verssorok hosszúságában megközelíti, mi több, teljesíti is az ötös és hatodfeles jambusi elvárást, csupán az eltérő szótagszámú sorok váltakoztatási „szabá-

¹⁵Az anapesztusok hasonlóan témamegerősítő szerepet játszanak a harmadik, hetedik és nyolcadik sorban.

lyának” nem tesz eleget (az első és a második versszak négy ötös, a harmadik egy hatodfeles és három ötös, míg az utolsó szintén egy hatodfeles és négy ötös sorból épül fel). A rímszerkezet is egészen hagyománytisztelőnek nevezhető: az első két versszak ugyan keresztrímekkel operál, ám azt mindössze két rímelő hangsorral teszi (*abab baba*), s ily módon újra visszatér Petrarcaéhoz. Az első tercina sorvégi hangzásszerkezete is tökéletes e szempontból: *ccd*. A negyedik, négy soros szakasznál azonban két érdekesség is megfigyelhető: egyfelől a négy sorból az egyik nem rímel (*xdbd*). Ez ugyan visszaállítja a tercina illúzióját, azonban ez a vaksor a versszakban nem az utolsó, mint ahogy talán számítanánk rá, hanem az első helyen áll. Másfelől az utolsó három sor rímei, bár kiválóan ismétlik az előző szakasz kezdő – *d*-vel jelölt – egybehangzásait, nem egy „szabályosan” várható *c*-t, hanem egy, a quartinákban figuráló, a befogadó hallásemlekezetében azonban a belül hangzó olvasás folyamata során egy már-már elfelejtett, s hangzásszerkezetében is csak a hímrim és az utolsó magánhangzó azonosságán alapuló *b* rímet hangoztatnak fel újra (lásd: *lakás–maradás–harapás–farakás–osztrigát*).

A további elemzés során ezúttal módszertant változtatunk, s a ritmikai eltérések számbavétele előtt a szöveg tematikai és intertextuális szerveződését vizsgáljuk meg röviden. Itt ugyanis olyan szövegről van szó, amelyik az első sor „szerelmiként” értékelhető tematikája után határozottan egzisztenciálistontológiai kérdéseket artikulál, méghozzá szinte végig a késő modern magyar líra képviselői – beleértve Petri korábbi önmagát is – jellegzetes fordulatainak megidézésével. Így az „üresség vagy úr”, majd a „Horgon” kitétel egyértelműen Pilinszkyt idézi: előbbi az egész életművén átvonuló motívumon keresztül (s persze általa Madácot is), utóbbi Pilinszky ismert, 1946-os első kötetét, a *Halak a hálóbant*; a negyedik „jaj, miért hagytál ilyen egyedül” intonációjában József Attilát. A második versszakban a horog, a nehezék és a nagy hal újra Pilinszky *Halak a hálóbant*-ját evokálja, míg a rögtön következő harmadik („Konzisztens vagyok, mint egy farakás”) világosan József Attila *Eszméletének* 4. darabját hívja elő a befogadói emlékezetből („Akár egy halom hasított fa, / hever egymáson a világ, / szorítja, nyomja, összefogja / egyik dolog a másikat, / s így mindenik determinált”). Ugyanitt a negyedik sor pedig („Nézd csak! Madár vagy kődarab repül?”) erősen Nemes Nagy Ágnes, a költő két igen gyakori motívumát idézi. (Hozzátehető, hogy a *kő* és a *madár* motívuma – feltehetően éppen Nemes Nagy Ágnes-i ihletésre – egy későbbi, ugyanakkor szintén késő modernnek tartott magyar költőnő, Rab Zsuzsa számára is meghatározó költészeti-motivikus kiindulópontot jelentett: elegendő itt azonos című kötetére, a

*Kő és madár*ra utalnunk).¹⁶ Az első tercina utolsó sorában a vágyott „szilárd, sík felület” ismét Nemes Nagy térbeli és mértani lírai és elméleti megfogalmazásait, míg az „emelet” itt is Pilinszkyt idézheti.

Ugyanakkor a vers számos „intratextust” is felvonultat. A már idézett „Horgon, önmagam nehezekeül” sor az első, *Magyarázatok M. számára* kötet cím nélküli, a szerző által kurzívval szedett záróversét eleveníti fel a befogadói tudatban („*Horgodra tűztél, uram. / Huszonhat éve / kunkorodok, tekergek / csábosan, mégsem / feszült ki a zsinór*”). Az „Én zuhanok” fordulat továbbá evidens összefüggésbe lépteti a verset a szerző második, 1974-es *Körülírt zuhanás* kötetének címével, s ezen keresztül annak darabjaival. A záró „osztrigát” és „a Veleteket, Nélkületeket” szóalakzatsor pedig az olvasó számára jól felismerhetően, egyfajta sajátos anticipált intratextualitásként „utal előre” a költő utolsó, 1999-es *Amíg lehet* kötetére, azon belül is elsődlegesen az *Álom* című versre („Próbáltam a Mayát kicsalogatni a sírból; / raktam egy tálcára libamájat, kaviárt, lazacot / (a legjobb fajtából) s még egy tucát osztrigát / frissen halászottat, repülőgépen / egyenest Isztriából”), valamint a *Nélkülre* („Nehéz nélkülem / elképzelni a világot”).

A quartinák és tercínák (?) közötti elvárt szemantikai váltás itt az *én* állapotváltozásaként, a „nehezekként” való várakozás léthelyzetéből a halál felé zuhanás történésébe való átlépésként valósul meg. A beszélő eme két létállapota több esetben ritmikailag is nyomatékosítást nyer, így az első szakaszban két anaklázis révén („*jaj, miért hagytál ilyen egyedül*”), a másodikban az anaklázis + chorijambus kombinációjára épülő első és harmadik sorban („*Horgon, önmagam nehezekeül*”, „*Konzisztens vagyok, mint egy farakás*”). Látható, hogy itt a ritmikailag eltérések egyben intertextuális jelzéseként is felfoghatók, ahogyan az utolsó versszak „*hányadik emelet*” trocheusa is. Ami azonban a leginkább érdekes számunkra, az a váltást bevezető harmadik strófa, ahol az első két sor következetesen chorijambussal indít („*Én zuhanok*”, „*és nem azért*”), a statikus léthelyzetből a zuhanásba való váltás tényét ezáltal is hangsúlyozva. S mintegy ennek következményeként olvasható az utolsó versszak első, nem rímelő sora, amely ritmikailag a rím hiánya okán, a versbeszédben pedig a megnyilatkozás súlya miatt (amelyet az írásképből még a felkiáltójel is erősít: „nem tart soká, úgyis meg kell, hogy haljak!”) kétségkívül a vers tetőpontját képezi.

Utolsó megjegyzésként reflektálnunk kell röviden a verscímre, amely műfaji megjelölésként is funkcionál, s ily módon látszólag némi feszültségbe kerül a szonettformával, amelyet – joggal – nem pusztán metrikai versképletnek,

¹⁶Erről vö. Máriáss 2015.

hanem műfaji formának is tekintünk. Azonban be kell látnunk, hogy az elégi-
kus témájú és hangulatú szonett Petrarcatól sem idegen, a XX. századi költé-
szetben – gondoljunk akár Juhász Gyulára, akár Babitsra, különösen pedig a
fiatal József Attilára – kifejezetten gyakorinak mondható. Nem meglepő tehát,
hogy Petri verse az elégia számos fontos tematikus elemét érvényesíti, mint
a magány, elhagyatottság, az elveszett idill (lásd: „és nem azért, hogy öröme
leljek”), halál. Ehhez társul még a panaszos-melankolikus hangvétel (főként
az első szakaszban), s nem utolsósorban az én megkettőződése s ebből követ-
kező önértelmező reflexiója („Horgon, önmagam nehezékeül”). Az elégi-
kus szonettel mint olyannal Petri realizálja a szonett Petrarca és Shakespeare óta
kitüntetett szerelmi témáját, másfelől az e szonettekben eredetileg is létkérdés-
ként megszólaló én-kérdéseket tágabb, mondhatni univerzális egzisztenciális-
filozófiai problémamezőbe helyezi, miközben a versbeszédben nem hagyja el
az egyes szám első személyű megszólalásmódot.

8. A *Mackie Messer szonettkísérlete a siralomházban* sorhosszúság és rímkép-
let tekintetében sem variálja túlságosan szabadon a szonett formai kötöttségeit,
eltekintve attól, hogy itt is egy sorral hosszabb szöveggel akad dolgunk, ille-
ve hogy a záró két versszak ezúttal nem válik szét, hanem egységes hétsoros
szakaszként jelenik meg. Másfelől az értelmezőt, aki szonettvariációnak tekinti
a verset, ez alkalommal világos módon megtámogatja a szerző, aki a mű címé-
ben jelzi, hogy itt a szonettnek egy sajátos formájáról, kísérletéről van szó.

E szonettkísérlet ritmikai jellemzői röviden: az első szakasz egy ötös, egy
hetedfeles, egy hatodfeles és egy ötös, a második öt darab ötös, a harmadik pedig
két ötös, két hatos, két hatodfeles, s végül újra egy ötös sorra épül. A rímszerke-
zet a két quartinában, négy egybecsengő hangszorral operáló keresztrím (*abab
cdcd*), míg a harmadik hétsoros versszak a páros és a keresztrím kiegészített,
egyedi kombinációját nyújtja (*aaeeceac*). A szonett megnyilatkozástémájaként a
félelmet nevezhetjük meg: a *félelem* szó hatszor tér vissza a szövegben, minden
alkalommal sorkezdő pozícióban, s kétszer, a vers élén és a harmadik szakasz
kezdetén teljesen egyforma sor-mondatban („A félelemben megfogam a csend”).
Ennek köszönhetően a szöveg nemcsak témájában, de struktúrájában is Illyés
Egy mondat a zsarnokságról című művét idézi, mely utóbbi szöveg a „Hol
zsarnokság van, ott zsarnokság van”, illetve a „Hol zsarnokság van...” rend-
szeresen ismétlődő sor-, illetve versszakkezdet mentén szerveződik. A versrit-
must viszonylag kevés anaklázis töri meg: ahol megjelenik, szinte mindenütt a
félelem embert eltorzító, „fonákjára fordító” következményét húzza alá, így a
„fögmederből a fog ha kiszakad”, a „nem lehetsz rossz”, a „*lelkiismeret-furdalást*

így okoz” és az „asztallap fonákjára odacsent” fordulatokban. Hasonló mondható el az első szakasz „nem lehetek jó” chorijambusáról, míg a „cél is akad” az előzőektől eltérően a félelemteli helyzet okára és céljára reflektál röviden. Ezekről a szöveghelyektől eltekintve a vers szép „szabályos” jambusokban szólal meg, kiegyensúlyozottsága pedig megfelel a költemény csaknem tökéletesen egynemű, patetikus hangnemének. Petri más verseihez képest itt alig találunk disszonáns nyelvi megoldásokat, alig fedezhetünk fel ironiát, legfeljebb a cél-ok kapcsán megengedett kurta nyelvi játék („Ok mindig van rá. Sőt, cél is akad. / Még sőt: cél-ok”), illetve a versvégi „rágógumi” szó enged ennek némi, bár igen csekély teret.

A versbeszéd emelkedettségét olyan egzisztenciálisan súlyos, szép sormondatok eredményezik, mint például a kétszer ismételt „A félelemben megfogam a csend”, vagy „fogmederből fog ha kiszakad” (ez utóbbi a költői inverzió eszközével némiképp archaizál is), „fut, mint a homok, köt, mint a cement”. E megnyilatkozások erejét határozottan növeli, hogy a tagmondathatár minden esetben egybeesik a sorvégekkel, vagyis *a szövegben egyetlen enjambement sincs*. (Befejezetlen mondat is jószerivel csak kettő – az utolsó szakasz harmadik és negyedik sorában –, de itt is csak szintaktikai befejezetlenségről beszélhetünk, értelmileg hiánytalan a közlés.)

S e kiegyensúlyozott, méltóságteljes hangnemhez természetesen nagyban hozzájárulnak a szövegközi utalások, amelyek híres, egzisztenciál-ontológiai kérdéseket explikáló filozófiai költeményeket idéznek meg. Az említett Illyés-versen túl a harmadik sor („– mint nagy, sötét erdőben ág ha reccsent”) világos módon utal az *Isteni Színjáték* ismert kezdetére, pontosabban annak Babits-féle magyar fordítására, egyben József Attila egyik utolsó alkotását, a *Talán eltűnök hirtelen...*-t is előhívja (gondoljunk csak a szöveg első és utolsó versszakára, az erdő, vadon, a száraz ág és a zörgés motívumára). S ez utóbbi kapcsolatot a *fog* igei tövel és annak homonim főnévi párjával való nyelvi játék („megfogam- „fogmederből a fog” – „megfogam”) még inkább igazolhatóvá teszi (József Attilánál: „Korán vájta belém *fog*át a vág, / mely idegenbe tévedt. / Most rezge megbánás *fog* át: / várhattam volna még tíz évet. // Dacból sem *fog*tam föl soha / értelmét az anyai szónak.”)¹⁷

Azonban Petri itt is megtalálja a módját a szöveg és a versbeszéd ironikus „felfüggesztésének”, ezúttal a paratextus bizonyos tekintetben szövegen

¹⁷A címbeli „siralomház” pedig közvetve olyan világirodalmi áthallásokat is tudatosíthat a befogadóban, mint Hugótól az *Egy halálraítélt naplója*, Schillertől az *Ármány és szerelem* vagy Dosztojevszkijtől a *Feljegyzések a Holtak házából*.

kívüli eszközében,¹⁸ azaz a címhez és a versbeli *cél-ok* szóhoz fűzött két ironikus-groteszk lábjegyzet lehetőségében, amelyek közül az első, a vers fiktív keletkezési körülményeit magyarázandó, a szerző dilettantizmusának s ezzel együtt a szöveg esztétikai alacsonyrendűségének gondolatát sugallja: „A közreadó tudomása szerint ez M. M., alias Macheath egyetlen fennmaradt irodalmi próbálkozása. Kegyelmi úton történt szabadulása után hátralévő éveit a szervezett bűnözés szigorúbb, mondhatni könyörtelenebb szabályokat követő művészetének szentelte.” Az M. M. monogram Macheathként történő feloldása és a fiktív szerzőnek a bűnözéssel való kapcsolatára tett utalás ugyanakkor Macbeth figuráját is megidézi, s ezáltal részlegesen visszatérít minket a félelem, a rettegés „birodalmába”.

9. Az *Ábránd* című vers, annak ellenére, hogy eggyel megnöveli a négysoros versszakok számát, így a sorok mennyiségét tekintve a legtávolabb kerül a „szonettideáltól”, a sorok egymásutánisága és a rím szerkezet terén talán a legszisztematikusabb képet mutatja a vizsgált szövegek közül. Négyes és ötödfeles sorokat váltakoztat az első három szakaszban, míg a két tercinában egyfajta ölelkező, tükörszimmetrikus (négyes–ötödfeles–ötödfeles és ötödfeles–ötödfeles–négyes) szerkezetben rendezi el őket. Ehhez illeszkedik a rímképlet is, amely az első részben keresztrímekkel él (*abab bcbc dede*) – nem hat, hanem csak öt egybecsengő szóval/szóvéggel operálva –, a második részben pedig megismétli a sorok szótagszám szerinti elrendezését (*fee eef*), egy rímelő tagot továbbvíve a harmadik szakasz végéről.

A szövegköziség működése talán ebben a darabban a legszembeötlőbb. A cím maga Vörösmarty azonos megnevezésű, a romantikus végleteket már-már klasszicista jellegű feszes szerkezetbe „szorító” szerelmes költeményét idézi, s Petri művének első két sora – „Szeretnék klasszikus, lezárt / rendet vinni a pusztulásba” – fel is tárja a két szöveg közötti kapcsolat indokoltságát, valamint a Petri-vers strukturális intencióját. A régi, klasszikus *világ- és versrend* (!) iránti igény szólal meg a Zrínyi-jelmondat citálásában, míg a József Attilára és Pilinszkyre „hajazó” „– deszka nyüszít a láncfűrészben – – –” már e rend megteremtésének kételyét, sőt lehetetlenségét sugalmazza. A rend ↔ pusztulás, mennyország ↔ pokol, a „dögletes szeretet” és az Isten „képe-mása” ↔

¹⁸A *Mackie Messer* megnevezés ugyanis nem kizárólag Brecht kevert műfajiságú és groteszk vonásokat mutató *Koldusoperáját*, illetve főhősének nevét (*Macheath*, *Mackie Messer*, a két magyar fordításban Heltai Jenőnél *Bicska Maxi*, Vas Istvánnál *Penge Mackie*) idézi meg, hanem közvetve a betétdal további könnyűzenei feldolgozásait is, gondoljunk Louis Armstrong, Frank Sinatra vagy éppen Robbie Williams előadására.

„jöjjön a megváltó sehol” ellentétek nemcsak hasonlóan feszítik szét a verstanilag igencsak zárt struktúrájú szöveget, mint Vörösmartynál, hanem egyben az ellentétek szintézisének, kiegyenlítésének, ugyanakkor szembeállításának lehetetlenségéről is beszélnek. Az anaklázisok ezért ebben a versben különösen indokoltak: „Isten mindegyik képe-mása”, „S mennyország azért nem lehet”, „mert a dögletes szeretet”, „készületlen”. Másfelől a második szakasz „annak üzenem”-je ebből a keretből mintegy kilépve éppen hogy a régmúlt üzenetét artikulálja, mely üzenet ugyan a halálról, a pusztulásról ad hírt, annyiban mégis valamelyest megnyugtató módon, hogy a nagy költő elődök nyomán és szavával teszi azt. Végül az „üldögélek” sorkezdő trocheusa az általa kiemelt szónak semmiféle fenyegető aspektusát nem aktivizálja, ellenkezőleg, megnyugvást sugall (különösen, hogy az üldögélés a napsütésben történik). A chorijambusok potenciális értelemképző szerepét szintén kettős módon lehet interpretálni: egyfelől a chorijambusos szöveghelyek is exponálják a fenti ellentétet („vinni a pusztulásba”, „dögletes szeretet”, „kell a pokol”), mégis mintha erősebb lenne bennük a múltbéli rend „szava”, hiszen a pusztulásba a beszélő éppen rendet kíván vinni, hiszen a szeretet megmaradásáról szól (persze ez a szeretet „dögletes”), hiszen a beszélő épp azt hangsúlyozza: „sem kell a pokol”. Ha ebben az értelmezői keretben vizsgáljuk a chorijambusok esetleges szemantikai szerepét, két további szöveghely, a Zrínyi-jelmondatban szereplő „*nihil aliud*” és az „üldögélek a napsütésben” még inkább a rend felé billenti a mérleg nyelvét, még ha a kérdést megnyugtatóan nem is tudja eldönteni. De itt rögtön fölvethető a „költői” kérdés: eldönthető-e valami is véglegesen a költészetben, különösen pedig Petri költészetében?

Az *Ábránd* kezdete, a pusztulásba rendet vinni kívánó én megszólalása megvilágítja a szonettforma gyakoriságának jelentőségét a *Valami ismeretlen* kötetben, amelynek alighanem ez – leegyszerűsítve a felbomlás vs. rend a világban, a gondolkodásban, a költészetben és az életben – az egyik központi problémája. A szonettforma mint a klasszikus rend versformai megnyilvánítója igen fontosá válik Petri számára ebben a kötetben, de innen nézve nyilvánvaló, hogy egyetlenegy esetben sem „mutatkozhat” vagy szólalhat meg a maga kiegyensúlyozott, szisztematikus alakjában, csak módosult, néha szinte torzult formában, ám mindig oly módon, hogy a szonettforma mint viszonyítási keretrendszer végig megmaradjon. S talán innen érthetjük meg a szonettek elhelyezését magában a verseskönyvben, mely elrendezés ugyan nem szimmetrikus, mégis határozott intenciót sejtet. Aligha véletlen, hogy a szonettek sorát a „pusztulásba rendet vinni kívánó” *Ábránd* nyitja meg a kötet elején, ha nem is annak első, de negyedik darabjaként. Az *Ábrándot* követően két költemény közbeiktatása nyomán

egymás után három (!), majd további egyetlen költemény után újabb négy (!) szonett következik. Vagyis a kötet első harmada egy kivétellel magában foglalja a szonettek mindegyikét, szinte közvetlen egymásutánban. Az említett kivétel pedig a *Passz*, amely feltehetően nem véletlenül került a kötet legvégére, hogy annak záródarabjaként ismételten hangsúlyozza az olvasónak a szonettforma központi jelentőségét a *Valami ismeretlen* verseskötetben.

Irodalom

- Alighieri, Dante. 2016. *Isteni Színjáték*. Ford. Nádasdy Ádám. Budapest: Magvető.
- Ferencz Győző. 1995². *Gyakorlati verstan és verstani gyakorlatok*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Gáldi László. 1961. *Ismerjük meg a versfomákat*. Budapest: Gondolat.
- Horváth Kornélia. 2000. Szem, csillag, éjszaka (Pilinszky János: Senkiföldjén). In *Tűhegyen: Versértelmezések a későmodernség magyar lírája köréből*. 47–76. Budapest: Krónika Nova.
- Horváth Kornélia. 2006. Versnyelv és műfajváltás József Attila Rejtelmek című versében. In *A versről*. 59–78. Budapest: Kijárat.
- Madách Imre. 1984. Az ember tragédiája. Budapest: Szépirodalmi.
- Máriáss Anna. 2015. A későmodern költésztörténeti tradíció továbbélése Rab Zsuzsa Kő és madár című kötetében. In „...kettős, egymást tükröző világban”: *Poétikai formációk a késő- és posztmodern magyar lírában*, szerk. Boros Oszkár, Horváth Kornélia, Osztróluczky Sarolta. 155–191. Budapest: Gondolat.
- Petri György. 2003. *Munkái I. Összegyűjtött versek*, szerk. Réz Pál, Lakatos András és Várady Szabolcs. Budapest: Magvető.
- Szepes Erika–Szerdahelyi István. 1981. *Verstan*. Budapest: Gondolat.
- Szondi, Peter. 2015. A filológiai megismerésről. *Vár Ucca Műhely (Irodalmi és művészeti lap)* 13 (47): 9–26.
- Tóth Krisztina. 2004. *Síró ponyva*. Budapest: Magvető.

SONNET-VARIATIONS IN PETRI GYÖRGY’S VOLUME ENTITLED *VALAMI ISMERETLEN* [SOMETHING UNKNOWN]

This paper examines the sonnets of György Petri’s lyrical volume entitled *Valami ismeretlen* [Something Unknown] published shortly after the change of the political system in Hungary in 1990. It seems quite interesting that this verse-form (sonnet) has a minimal representation in the first two volumes of this Hungarian poet, while it becomes

more frequent – three sonnets per volume in general – in his later books of verse. The book *Something Unknown* seems to be unique from this aspect, since it contains nine sonnets in a very purposeful and structured form regarding the composition of the entire volume. Therefore the methodology and perspective of our paper focuses on a metrical and rhythmical analysis, which attempts to approach and interpret its results not on a descriptive, structuralist basis but rather from the aspect of semantic and poetic effects.

Keywords: metre, rhythm, sonnet, semantics, individual poetics

VARIJACIJE SONETA U ZBIRCI *VALAMI ISMERETLEN* [NEŠTO NEPOZNATO] ĐERĐA PETRIJA

U radu se analiziraju soneti u zbirci *Valami ismeretlen* [Nešto nepoznato] Đerđa Petrija. Zbirka je objavljena 1990. godine, ubrzo posle promene režima u Mađarskoj. U prethodne dve Petrijeve zbirke sonet kao izražajna forma nije bio – ili je bio u neznatnoj meri – zastupljen, kasnije se njegov značaj povećava (u narednim zbirkama se u proseku javljaju po tri soneta). *Nešto nepoznato* je jedinstvena zbirka po tome što sadži čak devet soneta i to, posmatrajući celokupnu kompoziciju zbirke, u prilično promišljenoj, strukturiranoj formi. Zbog toga je prevashodni metodološki pristup ove studije metrička i ritmička analiza koja, međutim, ne počiva na opisno-strukturalnoj osnovi već sonete pokušava da tumači iz aspekta semantičko-poetičkih posledica.

Ključne reči: metrika, ritam, sonet, semantika, individualna poetika

A kézirat leadásának ideje: 2017. febr. 26.

Közlésre elfogadva: 2017. máj. 4.

STURM László

Nyugat-Magyarországi Egyetem
Savaria Egyetemi Központ
Szombathely, Magyarország
sturml67@gmail.com

VAS ISTVÁN KÖLTÉSZETÉNEK VILÁGFELFOGÁSA

Worldview of István Vas's Poetry

Poimanje sveta u poeziji Ištvana Vaša

Már a kortársak is fölfigyeltek rá, hogy Vas István – történelmi okok miatt – hosszú szünet után kiadott negyedik, *Kettős örvény* című 1947-ben megjelent verskötete a legnagyobbakéhoz mérhető teljesítmény, és minőségi változást hoz a költő életművében is. Mer töredezett lenni, teremtő módon nyúl az addig sokszor iskolásan kezelt versformákhoz, és mindenekelőtt meglátja saját életrajzi eseményeiben a korjellemző mozzanatokot. A történelmi alkony, a halott feleség emléke és az új szerelmek bonyodalmai keretet teremtenek hit és kétely, hűség és változás és számos örök kérdés költői feldolgozásához. A tanulmány a kötet gondolati pályáiba és poétikai sajátosságaiba kínál betekintést.¹

Kulcsszavak: magyar irodalom, költészet, motívumrendszer, életrajz, saját és idegen

Kilenc évre a harmadik után jelent meg Vas István negyedik verskötete. Érthető, ha némileg összegezni akarta életművét, és húsz verset átvett az előző két könyvéből. Az eredeti kiadás így több mint kétszáz oldalt tett ki (ebből a régiék körülbelül ötvenet). Az újdonság érzékeltetésére ars poeticaként a fejezetekre osztott versek elé tette az 1947-es *Óda az észhez*. (A gyűjteményes kiadásokban ez a költemény időrendi helyére, a kötet végére került.) Az *Amor fati* fejezet az 1932 és 1940 közötti műveket tartalmazza (köztük négy, ami még addig nem jelent meg kötetben), *A boa etetése* fejezet az 1940 és 1944

¹ A tanulmány a Magyar Művészeti Akadémia megbízásából készülő monográfia részeredményeit tartalmazza.

között keletkezett darabokat hozza, a *Márciustól márciusig* az 1944–1945-ös időszak verses krónikája, alkalmi, naplószerű „tragikus bökversekkel”. Az utolsó egység pedig az újabb uralomváltás (Vas számára részben valóban: „felszabadulás”) természetét mutatja be.

„Vad, kultúra-alkonyi” (*Vérszínű most a világ*) korról és sorsról ad számot, de immár anélkül, hogy ideálvilágba vonulna előle. Viszont az ideálokról sem mond le. Szerelemről írta, de előző kötetének emelkedett misztikája és a jelen kötet súllyal terhelt misztikája közti különbségre is érthetjük: „Elleplezte e mákony a lét keserű velejét – / jó, hogy végre leszoktam zsongó bűvöletét, / jó, hogy a lét vad örületét már bírja szemem, / kell a halál meg az élet szörnyű egésze nekem. / Kell a valóság. De ami nincs, az még igazabb” (*Kérdezed, barátném*).

Kétségtelenül ez az a kötet, amelyben Vas már megtalálja saját igazi hangját, mondanivalóját. Eddig is jó költő volt, ezután pedig már nagy költő, talán nem elfogultság: a legnagyobbak közül való. Ezt igazolják a legértőbb társak visszajelzései. Szabó Lőrinc így ír a szerzőnek: „megjött új köteted. Igen jelentős ugrást látok mindenben, véglegeset, döntőt. Egészen boldoggá tett a meglepetés. Mert ez az volt, még az előzmények után is” (Monostory 1994, 1103).

„Az utóbbi évek legszellemesebb verseskönyve, úgy a »spiritus«, mint az »esprit« tekintetében” – köszöni meg Weöres a könyvet levelében (Weöres 1998, 71). Hogy ez nem pusztán udvariasság, és hogy Weöres tud kellemetlenül őszinte lenni, a legmagasabbra tett mércét használva, mutatja egy korábbi levele, amelyben a jelen kötet egyik versét érinti: „A Húsvéti Ének nagylélegzetű vers, de megírása nem mindenütt méltó az elgondoláshoz. Több feszültség, több erő kell egy ilyen eksztatikus és nagyszabású versbe. [...] Mindenképp szép vers a Húsvéti Ének, de aligha tartozik a legnagyobb magyar költemények közé, ahová, úgy érzem, a múltkori Nyugat-beli versedet sorolni lehet” (Weöres 1998, 64).

Kálnoky kritikájában az 1940 és 1944 közötti verseket emeli a legmagasabbra: „A *Jákob panaszaiból*, *A boa etetése*, a *Szívtelen búcsúztató*, az *Őszi stancák* s főleg az *Önelemzés* és a *Monádok* a legszigorúbb mértékkel mérve is nagy versek” (Réz 1999, 56). Czibor János szerint a *Kettős örvény* „magában is nagyobb jelentőségű, mint a megelőző három” (Czibor 1948, 478).

Vas is érzi, hogy Eti halála után más, jobb verseket ír. A Vassal a negyvenes évek elején levelezni kezdő – hírhedten kritikus – Fülep Lajos szintén erre a magánéleti tragédiára vezeti vissza a költői hang elmélyülését:

Nagyon megrendített, hogy ilyen veszteség érte. Sejtettem, hogy ennek költészetére nagy hatást kell tennie. S úgy látom, jól sejtettem. Amiket azóta ír, legjobbainké mellé testvérülő remekművek. Röviden ezt gondo-

lom: az Ady–Babits–Gellért–Tóth utáni nemzedékből a legkülönb tehetséggel s a legnagyobb igénnyel, nemzedékek, irányok stb. negligálásával, külön úton megy (mint Tóth Árpád), a nálunk annyira hiányzó „nagy vers” megcsinálójaként; 1939-ig még részben kész formák foglyaként, mintegy készületképpen a mindenestül, kívül-belül nagyra; 39 után, egy nagy élmény jóvoltából, a tűzben megolvad a merev forma, lélek és forma eggyé lényegül, megérkezik s újra indul – legnagyobbjaink mellé nő (Réz 1999, 48–9).

A formák átalakulását jól érzékelteti a költő monográfusa:

Régebben a formák világa Vas szemében az állandóság, a stabilitás, az építettség legfőbb birodalma volt – a *Kettős örvény* jelentős részében viszont ez a biztonság tovatűnt. A költő most szapphói és adoniszai sorokat párosít (*Szomorú hódító*), az igen ritkán használt ionicus a maiore képletével él (*Zöld láng*), anapestusos felütésű metrumai hangsúlyos rövid sorokkal váltakoznak (*Nincs híd*), s gyakoriak a nem teljes hexameterek. Ez a sorképlet [...] most töredezetté vált, megbomlott. Mind csonkábbak, törtebbek ízületei a *Gyertyaszentelői elégiában*, teljes sorokra félsorok felelnek az *Október* című vers szakaszaiban, sőt az is megtörténik – ellentmondva a klasszikus hagyománynak –, hogy a hexameter daktilusaira anapestikus sorok következnek (*Vérszinü most a világ*). A formák érzékeltetik azt, hogy alkotójuk előtt végképp szétfoszlott a költészet ideávilágába vetett hajdani hit (Fenyő 1976, 82–83).

Félreértések elkerülése végett: a költészet ideávilágába vetett hit szétfoszlása nem jelenti az ideálokba vetett hit szétfoszlását; így viszont a költészet már nem maga a cél, hanem eszköz valami önmagánál több kifejezésére. És általában épp ez a nemes eszközszerep teljesíti ki az irodalmat.

A kötet – és ezzel együtt immár a Vas István-i költészet – lényege természetesen többfelől közelíthető, de talán minden közelítés kettősségek harcaként képezhető le. Ezért szerencsés cím a *Kettős örvény*. A kötet csak félig rejtett kettős örvénye a két szerelmi kapcsolat hol erre, hol arra billenő vonzása. (Még több sarkúvá teszi a helyzetet a meghalt szerelmes folyamatos lelki jelenléte.) Fenyő István a szerelmi örvényt veszi az egyik pólusnak, a háborút, üldöztest a másikkak.

Számos más ötlet is termékeny. Fel-felbukkan a hit egyszerűségének és a világ színes vonzásának a kettőssége. *A Béke-téri Krisztusban* így: „Pirostéglás

gótika a téren, / belül kedves, falusi fehérrel [...] Oldozz ki a zűrzavarnak / hálójából, Istenem! [...] Hogyha álmom csak Tehozzád szállna, / miért ölel itt egy álom álma, / fák és nők és csillagok? / Mért nem tudom megtagadni? / Mért lobogok megragadni / ízt és színt és illatot?" Hiába hajlana a szentség felé, kint is tündöklést és aranyban úszó tájat észlel. (Bár a tájban valami baljós végzet is érlelődik, de ez mindig szükségszerű velejárója-e?) Van azonban, ami megoldást, szintézist kínál. A templom melletti kereszt: „Most látom, hogy kereszt mellett álltam, / a mosolygó világragyogásban / fekete és szomorú. / Itt van! Itt van! Őt kerestem!” Krisztus az, akiben megvan mind az elvonult egyszerűség, mind a világot magához ölelő életöröm. Benne egyesülnek a színek: „Rózsa színe a Te véred, / liliom a fehérséged, / Te vagy minden tarkaság.” Az emberi testvériség, a részvét a közös nevező: „Feje körül vasfekete tüskék, / nem látja az aranytenger tükrét, / csak azt, aki szenved itt.” A *Harminc után* szintén a szenvedőkkel való krisztusi közösségben látja az élet értelmét: „Most volna jó enni, inni, / most szeretni, tenni, hinni. / De amiben gyönyörködnek, / átalakul minden köddé. // Utam vége, árva kereszt! / Hadd higgyem, hogy van, aki ezt / számbaveszi, aki tudja, / miért küldött ilyen útra [...] életemnek kopár delén / hadd halljam meg szállni felém / azt a sötét, nagy madarat, / aki innen Hozzád ragad.” Ám a felmutatott eszmény gyakran elhomályosul. A *Pogányokat választott*... már kényszerűségnek sejteti: „Pogányokat választott térítésre / a kegyetlen és legfőbb szeretet: vígan parázsló, vad-zöld szemedet / használta fel bonyolult törvetésre [...] S ez a lemondás, ez lesz majd az estém? / De idebent egy árva és sovány / vadállat vonít boldogsága vesztén, // mivel törbe futott ostobán. / Szerelem? Így lesz végül két pogány / vergődve és kedvetlenül keresztény.” A *nyár műhelyében* a színek és a szerelem az utolsó szó: „Éjszaka van, nagy éjszaka. Már elaludtak a színek. / Csak te ragyogsz és benned a nyár minden ragyogása.” A *Hirtelen nyár* epikureus bölceletet hirdet, igaz, annak korlátját is tudja. De nem egyértelmű, vajon elfogadja-e: „Most kezdődik a nyár, rövid éj jön, ölelni siessünk, / mától nő meg az éj, mától lankad a láng. / S megjön az ős, az eső beszívárogoz az ócska koporsón / s győztesen ül a kukac majd a csupasz koponyán.” A *Boldog Isten* szerint talán az istenközösség sem – azonnali? – révbe érkezés: „A vágy nélküli Istenről, a dolgok / kezdetén és végén, kár beszélgetek. [...] Boldogtalanok vagyunk, mert Vele / nem egyesülhetünk. De talán az ablak / kinyílik egyszer és Vele leszünk, / Vele leszünk még boldogtalanabbak.” Krisztusi tehát az eszmény, de a kötet megpendíti eszmény és valóság számos lehetséges változatát.

Az (egykori, Etivel és annak anyjával átélt) pogány életörömöt és a (jelenbeli, vágyott) keresztény hitet ütközteti a *Szentendrei elégia*:

*A templomokra rávillan az alkony,
a kúsza város csillog bíborában,
csobban a Duna lassú vize halkan,
mint amikor még őmellette álltam,
hajlik a nyár a hirtelen viharban,
és mosolyog, akár az ő korában.
Az út, a domb, a lomb is ugyanaz még,
járok, mintha a múlt felé utaznék.*

*A taticának arany még a hamva
és törökszekfű nő a buja kertben,
hol akkor még gyönyörű, árva hangja
megszólalhatott minden drága percben.
S ilyenkor töltött kávét édesanyja
a tornácon, hol mellette hevertem.
A boldogság de hamar elvirágozik!
A fák mögött új pár szerelme játszik.*

*Már lehullottak anya és leánya.
Két szép gyümölcs, a két egytest a földé.
A boldogság a leggyöngébb palánta,
de illata az esteket betölté
és megtanított bús, pogány dalára:
„Csak itt és egyszer! Soha, soha többé!”
A tücsökszóból, a suhanó szélből,
ezt hallottam ki dobogó szivéből.*

*És ragyog újra hajnali színekben
a táj, de hol a valóság varázsa?
És hol van már az akkori hitetlen,
ki pogányul néz a pogány parázsba?
Megtanult hinni a csodás hírekben,
mert szellemét a kétség megalázta,
s most áll és néz az útmenti keresztre:
a semmi nincs – de nem vigasztal ez se.*

*Mert mit is ér, ha róla szól az álom?
Szörny, csillag, állat – mindig ő az, érzem.
Oly édes érzés, hogyha alva látom
s oly keserű, ha visszanézek ébren.
Tán így lelünk egymásra a halálon
túl is abban a százalakú éjben?
A változásokban, az új szerepben
mi marad abból, amit itt szerettem?*

*S az éj mögött ha Isten mennye vár ránk,
mely nem méltatlan se hozzánk, se Hozzá,
s a megszabadult lélek bontja szárnyát,
lehet-e, hogy majd ne is szomjúhoznám
szava hatalmát, mosolyának árnyát,
s lesz-e ott szépség, amely visszahozná
a villanást vigasztaló szemébe?
Csak egyetlenegy esténk visszatér-e?*

(Vas 1947, 75–76)

Az alkony mint a nappal és az este találkozása megfelelő idő az ellentétes, de talán valahogy mégis összetartozó hitek találkozásához. A villanás is a fény és a tükröző felület hirtelen egysége. A templom villanása valami magasabb megérzésre, belátásra enged következtetni, ami erőt és nézőpontot ad a fájdalmas veszteséggel és az esetleges tévedéssel való szembenézésre. Időtlen és teljes a pillanat. A pillanatnyiságot a mozzanatos igék jelzik (rávillan, csobban), a bíbor, később az arany szín az öröklétet (a pillanatban). A szintek és az elemek teljességet sugallnak: a templom a fent – hiszen alighanem a toronyra kell elsősorban gondolnunk –, és a lég, a város a közép és a föld, a Duna a lent és a víz. Múlt és jelen is egybeolvad. Az emlékező pillanat teljessége megeleveníti az egykori boldog szerelem teljességét. Ez a teljesség azonban, visszatekintve, a vegetáció „bujá” teljessége. A kert, a növényi mozzanatok és az epikureus hevergetés érzékeltetik. A „Csak itt és egyszer!” bölcsessége az előző kötet *Este – hajnal* című versének hasonlóan epikureista szellemét idézi (szó szerint). A pogány életöröm azonban tehetetlen az idő múlásával, az enyészettel szemben. Az új nemzedék újraéli az örömeiket, de vigasz-e ez a veszteségre? A pusztulás tapasztalata, a kétségek átélése, a kényszerű veszteség elvezet a keresztény belátáshoz. Van túlvilági, örök remény. Ám elvész a valóság közvetlen öröme. Az egyedi, érzéki teljesség pótolható-e az Istenre mutató békével, egyetemességgel? Mi hát ennek az egyszeri életnek az értelme,

ha esetleg csak az általános menthető át az örökkévalóságba? (Nem egészen világos, miért „hajnali színekben” ragyog az eredetileg alkonyi táj. Hajnalig mereng a költő? A vihar frissítette hajnalivá a világot? Már az öröklét megújító szemszögéből nézünk?)

Az egyéni, illetve az emberi értelem átmentése a túlvilágra több versben megfogalmazódó igény. Már az *Óda az észhez* megpendíti. Tovább szövi az *Önelemzés*: „Lehet-e, hogyha egyszer majd lehulltam, / – Hozzád vagy Tőled – ne lehessen én? / De nem felejttem, amit itt tanultam, / se mennyekben, se poklok fenekén. / Ha énértem is haltál a kereszten, / ne vedd el tőlem, amit itt szereztem, / a változások konok kerekén, / a változások konok kerekén.” A kötet végén a *Nekem beszélhetsz* és az *Az érti Őt...* variálja ugyanezt.

A már korábbi kötetekben is együtt emlegetett test és lélek, ész és szív megkapja végső értelmét, az összetett személyiség egységét jelzik. Az *Óda az észhez* nem az intellektusra szűkíti az embert, hanem felismeri a többi személyiségrésszel harmonizáló jelentőségét (szemben a korábbi, kordivatnak engedő alábecsüléssel). Az érzéseket-érzelmekeket-értelmet, az e világi örömekeket és örökkévaló irányultságot egyaránt magába foglaló személyiség az a középpont, ami immár maradandóan határozza meg Vas világfelfogását. A *Monádok* épp ezért a kötet és az életmű egyik kulcsverse (vö. Lator 1992). Fő felismerése: az ember csak a saját életén keresztül részesedhet a világból, a tudásból. A saját élet azonban magában foglalja a teljes múltat és jövőt is: „Semmi sem múlik el szívemben és szivedben [...] ott reszket majd életünk / a föld halálakor [...] ott voltunk mi már a dolgok kezdetén is.” Ám minden csak abban a formában eleven számunkra, ahogy át tudjuk élni. A történelem számunkra a bennünk élő: „Lehet-e múltidő, amelyben én nem éltem? [...] Világtörténelem csak az, amit megélek.” Úgy tűnik, az időket egyesítő személy elrendelést és szabadságot is egyesít. A múltból kirajzolódik a szabály, az elrendelés, a jelen azonban ezt nem mechanikusan, tehetetlenül viszi tovább, hanem az egyéni belátás, akarat, szenvedély ad új energiát a folytatáshoz (esetleg a kitérítéshez?): „Szívemben ó tudás borogat ifjú lázat.” Azt mondhatjuk ennek fényében, az a dolgok mértéke Vasnál, hogy mennyiben tudnak a személyiség sajátjává válni. Részévé válnak-e, vagy idegenek maradnak? Az elsajátítás olyan fogalom, amellyel talán a kötet minden lényeges jellegzetessége megközelíthető.

Először is az válik sajátjává, amit az ember érzéki-érzelmi-szellemi teljessége befogad. A „meddő magyarázat” (*A törvény*), az „aszkéta üdvösség” (*Nekem beszélhetsz*) éppúgy kevés, mint a puszta érzélem vagy érzékiség. Többek között *A tej, a hús, a bor...* fejt ki, hogy test és lélek csak kölcsönhatásban működik.

Vasnak gyakori szava a „képlet” („ősminta”, „arany szabály” és hasonló). Az elsajátított dolgok a tudatban, a lélekben képletté rendeződnek? Mivel a képlet, törvény sokszor baljós, inkább azt mondhatjuk, hogy a sorsirányító erők rendeződnek képletté. A szerelmes éppúgy képlet (*A mámorból született*: „egész te-magad / egy felvillanó boldog híradás vagy”), mint a hold. (*A Rám nézel...*-ben a maga konkrétságában akár: „Úgy mozgatsz engem, mint vad, vörhenyes hold / beteg, bús tengerét.”) A kereszt is képlet, a legátfogóbb. A képletként magunkba fogadott erők alakítják sorsunkat. Az eszmény, mikor sajátunknak fogadjuk el a sorsot: „A közös ágy és asztal mágiája / rejtelmesen megint csak meglepett, / valami kényes, lassú, tiszta rezgés, / mely boldoggá avatott minden estét. [...] az ütemes telekben és nyarakban / megéreztem az örökéletet [...] boldogok voltunk? Egyek végzetünkkel” (*Őszi stancák*). Talán az sem véletlen, hogy a saját sorssá alakított képlet itt rezgés, ütem, vagyis a harmóniát megtestesítő-elszellemítő zene. A rákényszerített felfogás inkább a szemhez szól: „Ki vagy te, hogy szemed engem mozogni rendel? / Mint meg nem valósulható, nagy eszmét, / nézlek merev szememmel” (*Rám nézel...*); „Csupa kegyetlen, titkos, tiszta, téli / képlet tündöklük a kéklő burkon át” (*Egyenlőség*); „Az emberek szeme alatt a sorsnak / unt képlete, otromba faragás?” (*Angyalföldi elégia*). *A boa etetése* egyenesen a másokba szuggerált „törvényt” látja a természet és a társadalom egyik irányítójának: „A kicsi, gyöngye állat remegett, / mivel a hulló előbb rávetette / a kemény, hideg kígyószemeket. // És állt és nem bírt megmozdulni sem, / csak ürített a boa lágy ebédje. / Kemény akarat, híg engedelem – s az óriáskígyó megmozdul feléje. / Azóta évek múltak. A kívánság / ködösebb lett és keményebb a Van. / A boa meg a gida tanítását / megérti már öregedő agyam. // A mi földünkön e gyönyörű rendet / megtartani a fegyver túl kevés. / Van, aki akar, van, aki csak enged. / Ez a Törvény. A többi fecsegés.”

A szembejövő jelenség idegen sorsot rejt vagy sajátot? A belső iránytű ebben a rendszerben ítél. Ahhoz azonban mindent be kell valamennyire engedni, hogy a személyiség rendjében láthassuk: „most szenvedem a látás szenvedélyét / s a lét förtelmének kitérülök” (*Nyitott szemmel*). (A kötet többször ismételt szava, a „förtelme” a korérzékelés zsigeri jellegét érzékelteti.) A kint és a bent egymásra mutat: „de agyam kárörvendve fürkészk: / amit tíz éve kiokádtam, / azt melegíti föl e földrészt?” (*Augusztusi jegyzetek*); „Nem, nincs kedvem hazám kegyét keresni, / nem is tudom már kívülről szeretni, / vagyok, ami vagyok. / Én láttam, hogy lapult e nép, / és gyávaságát, mint a magamét, / úgy vetem meg. De a nyárvégi csillagok // nagy sűrűje szikrázva fent ég. / A nyegle gyilkolás, pipogya becstelenség / lejtőjén lettem egy veled, hazám” (*Alföld*); „Mert tudnunk

kell, hogy úgy nő a nyomor / köröttünk, mint bennünk a gyűlölet” (*A békekötés elé*). A rejtegetett szerelem önzésében a külső pusztulás okaira ismer: „De ha így van, ha a paráznaságról / nem mondhatunk le semmi áron [...] lássuk be végre: / nincs okunk hipokrita gögre: / mi is csak gyilkosok vagyunk. [...] Jaj, mennyi kínzás, hány halálnem! / Párzásunk mindre cinkos ámen.”

A *Kettős örvény* darabjai, hasonlóan a korábbi kötetekhez, sűrűn emlegetik az évszakokat. Föltűnő, hogy rendszeresen vegyül nyár és őszi, hőség és hűvösség. Mint a *Zöld lángban*: „Nyár van, de az őszi oboái belezengenek.” A *Szeptemberi jegyzetekben*: „Lángolt a nyár és hirtelen / ma szinte novemberre járt.” Az élet delén már felrémlik a hanyatlás, az öregség. Vagy a szerelmi életre vetítve: a szenvedélyt kíséri a visszautasítás, csalódás. „Jöttél, mintha hozzám hajlanál. / Olyan voltál, mint e csalfa nyár. / Tammúz hava hideget hozott. / Zúg a megcsalt földnek jajja már” (*Hideg nyár*). Másrészt azonban az élmény és annak letisztulása, az érzékek és érzelmek zűrzavarára következő lelki-szellemi letisztulás, leülepedés is átérzik az évszakok szimbolikáján. Az *Októberben* az őszi a „képlet” fölismeréséig vezet: „oldja a tájat a hegy tetejére települve a pára, / hogy finomabb legyen // s oldja az őszi is az emléket, hogy visszaderengjen, / ahova lép a jelen [...] Lehet-e? Barna szemöldöködöt figyelem, kinyuló, / karcsu, szeszélyes ív – / sorsom képlete már.”

A szerelmek zűrzavarába is némi rendet vihetnek a fenti belátások. Eti már képletté tisztult: „de az a forma, amely odalent enyész el, / ragyog idefönt is örök epedéssel, / fű, fa, virág, tavasz színe tőle tüzel” (*Húsvéti ének a testről*). (Visszaemlékezésében írja Vas, hogy az előbb idézett *Október* is Etiről szól.) Marika is valami hasonló, a megnyugtató, biztonságot adó szépség, jóság: „Nem is féltém. Tudtam, valahogy / kivezetsz majd innen [...] Úgy gondoltam rád, mint Máriára / régi rabok, spanyol szenvedők. [...] Ó, de téged giccses pózai / el nem csábítottak. Prózái / voltál most is. Bőröd és ruhád / kisimult a porszagú pokolban. Én meg rémült ideggel doboltam / sápadt szépségednek himnuszát” (*Évforduló*). A szenvedély azonban nem égette igazán a költő sorsává. A szenvedélyt, a nyarat és ezzel együtt a zűrzavart, a formátlanságot, a fenyegetés és a beteljesülésvágy egységét az ekkor még titkos szerelem, Piroska testesíti meg. Még a szépsége is kétes: „Csunya vagy? szép vagy? Magyarázhatatlan. / Hol így, hol úgy villant elém a perc” (*Márciusi eső*). Paradoxonok érzékeltetik: „a szép zöld dongó, akit megfogok, / a lehetetlenség, mely fellobog” (*Füstön át*). Ő az őszi által meg nem érintett, képletté nem tisztult nyár: „El sem bírta az őszi mosolyod könnyű anyaga, / te vagy a nyár, csak a nyár tündöklő pillanata, / perc, mely alatt a szegény szív századokat mulat át, / elhoztad Tammúz hava tündér kábulatát” (*Kérdezed, barátom...*). Vagy inkább a most alakuló

képlet? „Aphrodité habból-felmerülését / nézem tebenned. Mert a tiszta szépség / a mámor tengeréből születik” (*A mámor tengeréből*).

A zűrzavar, a jelen bódulata, a tündér kiszámíthatatlanság a keletet idézi: „Fenyegető keleti kard / fejünk fölött e szerelem. / Hideg és mégis misztikus ábra” (*Márciusi eső*). Az *Utazás* „exotikus” tájakkal azonosítja, gázelt ír hozzá.

A nyugat, a latinság ezzel szemben a közállapotokra néző versekben, főleg a *Márciustól márciusig* ciklusban a tartást adja a veszélyben, zűrzavarban. Már a ciklus első versében megtudjuk: Tacitust olvas (az általa képviselt klasszikus kultúra ellentéte az utolsó sor „tömege” és „rikkansa”). A negyedik versben „Tiberius kifinomult korába” vágyik vissza. Az *Augusztusi jegyzetek* első sorának furcsa „kutyahő” szava a latin kánikula fordítása. A *Vides ut alta stet* Horatius-átirat, az életapályos időkben lehetséges kis örömök kiélvezésének horatiusi bölcsességét hirdeti.

Átéltés és átlátás, a vallás és a világ, a különböző szerelemek egyidejű csábítása és a hasonló ellentétek gyakran kezdik ki a személyiség harmóniáját. A kétség, a kettősség, a tamaskodás szinte állandó kísérője. A *Villám, fekete ló* alföldi viharként mutatja be a jellemző helyzetet. A teljességérzés csak pillanatnyi lobogás – melyhez azért kell a test és szellem harmóniája –, de aztán föld és ég különválik, és egyesítésük pusztá rémületnek, örületnek látszik: „Már a tanyán két napja csak ettem s szüntelen ittam / s működött étel-ital: / felszabadult agyam is, ahogy illik az emberi agyhoz, / méltóbb gondjaival / játszott kénye szerint. Ballagtam a vihar elébe [...] Már a vihar meg az éj feketélt. Tapogatva siettem. / Illat, susogás. A titok / pillanatig lobogott csak elém. Csattanva a tájba / zöld villám hasított // s rávillant az elszabadult, vad, fekete lóra: / felszökött, égig ért, / mint borgőzös agyamból felhorkanva magasba / ágaskodik annyi *miért*. // S nincs felelet, csak a villám fent a fekete égen, / lent meg a zakatoló / gyorsvonat és a méla tanyák és köztük az örült / fiatal fekete ló.” A hit bizonyossága és bizonytalansága közt vergődő kétség maga is kettős örvény. A *Szeretnék én is...* nyíltan beszél: „Szeretnék én is verset írni / az örök csillagok alatt, / amelyből nem tud égre sírni / a földi fekete salak. / De minden út gyanús sikhátor / s a végtelen olyan kevés / és visszaránt a misztikától / a fintorgó kételkedés. // Idétlen göröngyökbe botló, / idegenítő gondolat! / Már sem az égnek nem vagyok jó, / már sem a föld be nem fogad. / Az agyam sötét, kúsza műhely, / szikrázó csillag, árva rög. / A szívem bolond pörgettyű, mely / az ég s a föld között pörög.”

A *Szeptemberi jegyzetek* egyik darabja lefesti a kételkedés eluralkodását: „Esik. Hidegszik. Gyűlik az avar. / Piros az ősz, de idén meg se nézem. / Nem írok, nem is fordítok. Zavar / és untat már beteg kételkedésem. / Ki ne utálná ezt

a szót: magyar? / Vagy ki hisz az európai mesékben? / Forradalom, szabadság: szertefoszló / szavak. Csak poshadok, mint egy bűdös tó.” És ugyanitt, de másutt is föltűnik az egyik lehetséges következmény: a mindegy, mibe fogódzkodás pánikja, amely torz hitekkel, rögeszmékkal is beéri. „Magam körül, amerre fordulok, / éles agyakban csupa ferde ok, / mint amikor az örült magyaráz, / mielőtt fegyvert önmagára fog.” Történelmi szinten is ezt látja: „Barátaim, látjátok, súlypontja már a mélybe / zuhintja ezt az inga-tájat, / de nem, hogy a mélyben majd megpihenne végre: / átlendül, amerre újabb rögeszme támad” (*Szeptemberi jegyzetek*). (Mint ez és hasonló megjegyzései jelzik: a költő tisztában van azzal, mi vár Magyarországra, és hogy milyen valójában a szovjet hatalom is.) A rögeszme, a túlfeszített akarat delejezően hat. Történelmi szinten így érvényesül *A boa etetésében* leírt jelenség: „S míg elvész vassal és vasnál erősebb / delejezéssel szerzett hódítása, / még ontja a vért, bár sohse győzhet, / az akarat tajtékzó óriása” (*Szeptemberi jegyzetek*).

Vas magán is észleli a rögeszmésséget (*Gyümölcsfák a bolondházban*). A nagy közösségvesztés idején a magyarság, a költői lét vállalása szintén rögeszme színében tűnik föl: „Torz tettek, ránkparancsolt forradalmak / vagy úri rend és pimasz pihenők... / S mért lennének különbek éppen ők, / akik most várnak s bosszúról szavalnak [...] Ki mást se tud, csak az marad magyarnak. [...] Költő vagyok, csak egy rögeszme köt meg. / Jobbágy se volt soha röghözkötöttebb” (*Ki mást se tud...*); „Az örült szégyen-ingát / a bölcsebbek megunják / és szökni készülnek nyugat felé. / Nyugat felé! Nyugat felé! / Csakhogy ez nem segít a költőn. [...] Milyen rögeszmes összeesküvésnek / részese lettem?” (*Szeptemberi jegyzetek*).

A poshadó kételkedés és a rögeszméhez menekülés Szküllája és Kharüdisze között a személyiség belső mércéje, az azonosulás és elutasítás jelzéseire irányuló állandó figyelem kínál menekvést, sőt emberileg elérhető kiteljesedést. (Az igazi, persze, a kegyelem tartós teljessége és bizonyossága lenne, de hát arra csak vágyakozhatunk.) A kor elidegenítő történéseiben is ez segít. A *Perón* azt mutatja meg, miképp értelmeződik át a legegyszerűbb jelenség, például egy tulipán a vázában, ha kiderül, új korszak kezdődött. A *Rád gondolok* „szégyenhalála” jelzi, lenne saját halál is (ezért válik szinte kívánatosá egy másik versben Tiberius antik zsarnoksága, amely még megengedte a saját halált, legalább). Több mű témája a bénító félelem. A félelem idegenné teszi a környezetet és az embert is saját magának, a személyiség elvesztésével fenyeget. (A kiút: ha átlátjuk, miben jogos a félelem, és arra a területre korlátozzuk, nem hagyjuk parttalanra dagadni?) Álazonosságokat is sugall a világ. Az *Ancien régime* nyereszkedő Neufeld ura és a költő látszólag közösségbe kerül a mindkettejüket

azonos oldalra soroló zsidóüldözésben. *A gyűlölet* („Tíz évig tartó székrekedés / volt ez a gyűlölni nem-tudás. / Igazságszeretet, kételkedés? / Tán impotencia, semmi más”) a saját és az idegen elválasztását kísérő logikus érzelmet perli vissza? Vagy a gyűlölet mégiscsak az idegen kényszerű elfogadásának a tudatalatti leplezője, hamis tudata? (Lukács György szemére is veti Vasnak, hogy nem tart ki következetesen az újra megtalált gyűlölet mellett. Kifogásait aztán a *Fórum* kettővel későbbi számában, 1947 őszén az akkoriban szintén hangadó kommunista irodalmár, Szigeti József szövi tovább.)

Sikerül az ideológiákról, szellemi sablonokról még inkább leválnia. A Budapest-ellenes közbeszéddel szemben a *Budapesti körkép* már egyértelműen a főváros szeretetét hirdeti. Élők és holtak, az irodalomban Petőfiék és Adyék folyamatossága intenzív sorsképletté áll össze, zenévé, ringatássá. A Duna és a tenger ezt a folyamatosságot, ringatást, a végesben megnyilvánuló végtelent érzékelteti: „Hát ringass tömény ütemedben engem, / Párisom, Trójám, Rómám, Ninivém! / A Duna hajjai beléd szeretnek, / rólad mesélnek messze tengereknek.” A *Budapesti körkép* a fővárost természet és civilizáció egységének láttatja. „Cseresznyefák, barackfák, almafák / között megállok, ringó, zöld magasban” – kezdődik a vers. *A városok* a természet ellenében is a várost választja, a szépséggel és nyugalommal szemben a tudást: „Az élet szebb, ha egyszerűbb, ha zártabb. / Csábítanak a primitív erények. // A városok megduzzadt kelevények / a vérszegény föld testén, de házardabb / bennük a lét és én e szörny-hazákat / szeretem, mert ma itt vibrál a lényeg. [...] Így tündöklük ma még a városokban / a lét kultúravégi tarkasága.” Az átéltek sok régi ismeretet, beidegződést érvénytelenítenek. Ezért élet-halál kérdés a tudás. „Nemcsak a vidék avult el, hanem / az egész állat- és növényvilág: / minden, amit a természet terem, / valami unalmas melódiát / zümmög fülünkbe hosszan, esztelen. / Mit tudnak a katángok? csukni, nyitni. / Még a sakál se tudja azt, amit mi” – írja egyik szeptemberi jegyzetében. Földrétkeződik a korábban lenézett technika (*A technika*). És a költészet jövője is attól függ, lesznek-e új belátások: „Ha lesz még egyszer kedvünk énekelni, / tudja fene, mi fog majd érdekelni” – kezdí *A béke elé* című verset.

A Független Magyarország a sajátjának érezhető ország valóságát mérlegetli. Az utána következő pedig azt, hogyan teszi tönkre ezt a vágyálmat a rövid távú érdekek szövevénye. Az igazságosság idegenként, az irgalom sajátként látja tárgyát, sugallja a *Ne igazságot!* Az *Aranyeső* a szemlélődni tudást érzékelteti, a rákövetkező *Alkonyat* arról szól, hogy a félelem légkörében többek között épp a szemlélődés képessége vész el. Aki fél, a másikat már nem tudja

saját világába fogadni, jelenlét helyett csak jeleket észlel. A *Nagyszülők* az igazi hagyományt különíti el a külsőlegesnek bizonyulótól. A *Mint a motolla* az elsajátítás mennyiségi és minőségi határait irányítja a figyelmet.

Az éber figyelem megfigyelései olykor képletté rendeződnek. A képletek viszont nem örök érvényűek. A *törvény* vallástörténeti kerethez koccintva mutatja meg a felismerés, a képletté-törvénné tisztulás majd a dogmává merevedés útját, épp a legmagasabb tudást illetően:

*Feszül az elme, remeg,
már érteni kezdem őseimet,
akik Istent nevelve maguknak,
teremtettek örök nevelőt
és színe előtt
javultak és alakultak.*

*Tán én is így alkottalak,
elképzelhetetlen alak,
hogya te teremts meg engem?
És Törvényed volt, csupa gyönyör,
most érthetetlen lángja gyötör
konok, árva szivemben.*

*És szárad a hit merevedve,
mint őseim istene, mennybe
szálltál, alighogy néztelek
[...]
Mit őrzök én? csak tabukat.
Eltorlaszolta már az utat
a meddő magyarázat.*

*Míg érted merevedem,
te talán elevenen
alakulsz, hol a mennyei tűz ég?
Jaj, minden óra új maratás!
A változás vagy a megmaradás
hozzád az igazi hűség?*

(Vas 1947, 123–124)

Az *Őszi stancák* a szerelem, Eti kapcsán fogalmazza meg ugyanezt: „Az él tovább, amit bennem teremtett, / a Tanítás, de megcsontosodik, / akár a vallás-

alapító szentek / után a gyenge és még zsenge hit. / Mint árva ortodox, egy dogmarendet / őrzök most már egész halálomig? / S pezsgő szerelmünk kezdeti kedélye? / Elmúlna tőlünk akkor is, ha élne.”

A kötetzáró *Negyven felé* szerint a felismerések állandó hullámzása mégis összeáll a kegyelem tükrévé:

*Negyven felé az ember visszanéz
s megdöbben ismeretlen csillogástól.
E töredékekből hogy lett egész?
A völgyeken, a hegyeken,
a víz tükrén a kegyelem
búcsúzó bíbora lángol.*

(Vas 1947, 211–212)

Az ifjúság valósága intenzív, de zűrzavaros. Az érett kor, az ősz letisztul, közben viszont fokozatosan elveszti életteljességét. De a költő hiszi: a végén majd valahogy, nem várt módon egyesül tudás és életkedv, átérződik a pálya egysége, és méltóvá nemesül valamiféle beteljesítő túlvilágra:

*Te új homály, te nem a fiatalság
termékeny, szálló gőze vagy!
A vándornak te elfödöd az arcát,
veszélyes gázlók, lejtők, mocsarak
várják – süpped a lába, szíve reszket:
bárhova visz az út, az élet egyre messzebb.*

*És indul, mert szereti végzetét
és átöleli a süppedő sötét,
és dideregni kezd a lélek.
És visszanéz – nem látja viszont soha,
de bent már gerjed mosolya:
szeretni azt, amiből kifelé megy.*

[...]

*Azonosulni azzal, ami készül –
segítsd, ne ijeszd:
nem félni a szennytől, a késtől,
mely a beteg világ
csontjába bevág,
s szeretni azt, ami lesz.*

*S ha az ifjuság, az ifjusága
odavan, odavan –
az út végén majd szembejön vele
álruhában, álarcosan:
dobbanjon akkor vissza rá szíve,
bár rossz szeme idegenül csodálja.*

*S fiatal szive dobban egy percre megint
s öreg szeme új szemébe tekint
s már vissza se retten.
Pusztulva is velering, velering,
mint a patak a tengerekben,
ahogy a múlt az emberekben.*

(Vas 1947, 211–212)

A hit, a hála, a kegyelem hangnemével, az ifjúság szépségének kiemelésével, szintézisigényével és az alakulóval való azonosulással a vers egyben visszakapcsol a kötetkezdő *Óda az észhez* című vershez.

Irodalom

- Czibor János. 1948. Vas István. *Válasz* 3 (5–6): 476–478.
- Fenyő István. 1976. *Vas István*. Budapest: Akadémiai.
- Lator László. 1992. Vas István és a halhatatlanság. *Holmi* 4 (4): 503–507.
- Monostory Ágnes. 1994. Vas István levelesládájából. *Holmi* 6 (8): 1102–1116.
- Réz Pál vál. és szerk. 1999. *Óda az észhez: In memoriam Vas István*. Budapest: Nap Kiadó.
- Vas István. 1947. *Kettős örvény*. Budapest: Franklin Ny.
- Weöres Sándor. 1998. *Egybegyűjtött levelek* II. szerk. Bata Imre, Nemeskéri Erika. Budapest: Pesti Szalon

WORLDVIEW OF ISTVÁN VAS'S POETRY

His contemporaries took notice of the fact that István Vas's fourth volume of poems *Kettős örvény* [A Double Whirl] published after a long silence (due to historical reasons) in 1947 was an achievement comparable only to the works of the greatest poets, and that it had introduced a qualitative change into the opus of the writer. He dared to be fractured, introduced a creative new touch to the metrical forms he had earlier often used

rather scholastically, and first and foremost he had become aware of issues characteristic of the era in the events of his own life. The twilight of history, the memory of his dead wife and complications of new love affairs created a setting for poetic elaboration of faith and doubt, faithfulness and change, and several other eternal questions. The study provides an insight into the pathways of thoughts and poetic characteristics of this volume of poetry.

Keywords: Hungarian literature, poetry, motif system, biography, the own and the other

POIMANJE SVETA U POEZIJI IŠTVANA VAŠA

Već su i savremenici zapazili da je četvrta zbirka poezije pod naslovom *Kettős örvény* [Dvostruki vir] Ištvana Vaša, koja je iz istorijskih razloga objavljena posle duže pauze 1947. godine, ostvarenje koje je svojstveno najvećim piscima, te ukazuje na kvalitativnu promenu i u životnom stvaralaštvu samog pesnika. Usuđuje se da bude izlomljen, do tada često školski tretiranim pesničkim formama prilazi na stvaralački način, a pre svega u svojim biografskim događajima prepoznaje momente koji karakterišu epohu. Istorijski sumrak, uspomena na preminulu suprugu i nove ljubavne avanture predstavljaju okvir za obradu brojnih većitih pesničkih pitanja kao što su vera i sumnja, vernost i promene. Studija pruža uvid u misaone putanje i poetske osobenosti zbirke.

Ključne reči: mađarska književnost, poezija, sistem motiva, biografija, svoje i strano

A kézirat leadásának ideje: 2017. jan. 27.

Közlésre elfogadva: 2017. jún. 15.

TAPODI Zsuzsa

Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar
Humántudományok Tanszék
Csíkszereda, Románia
tapodizsuzsa@cs.sapientia.ro

KÉT POSZTSZOVJET ÍRÓNŐ A „NAGY UTÓPIA” KIÉPÍTÉSÉRŐL ÉS ÖSSZEOMLÁSÁRÓL

Two Post-Soviet Women Writers on the Building up
and Collapse of “the Great Utopia”

Dve postsovjetske spisateljice o stvaranju i propasti
„velike utopije”

A dolgozat az orosz kultúrkörbe tartozó két kortárs regény, Szvetlana Alekszijevice *Elhordott múltjaink* és Marina Sztjepnova *Lazar asszonyai* című alkotását elemzi. Vizsgálatának tárgya, hogy hogyan szól jelenről és közelmúltról a mai regénynarratíva. Különösen az foglalkoztatja, mit mutatnak az elemzett alkotások: elmúlt-e nyomtalanul az egész huszadik századi Kelet-Európát átformáló társadalmi utópia. A dolgozat arra a kérdésre is választ keres, hogy a referencialitás vagy a fikció képes jobban megragadni a korszak lényegét.

Kulcsszavak: posztszovjet társadalom, dokumentum, fikció

Fikció és dokumentum

„Történelem és fikcionális történetmondás tehát az elbeszélés gyakorlatának két ellentétes pólusán elhelyezkedve hagyományosan konfrontálódik és dacol egymással – írja Lionel Gossman. – Fejlődésének jelenlegi szakaszában azonban mindkettőt komoly hasonlóságok és néhány jelentős feszültség jellemzi” (Gossman 2003, 140).

René Wellek feloldhatatlan dilemmaként jelöli meg azt, hogy az irodalmi alkotásokhoz *belső*-szövegelemző, vagy *külső*-kontextualizáló pozícióból közelítünk-e (Wellek 1995). Wolfgang Iser viszont arra figyelmeztet, hogy az irodalmat mindig is „valamiről szóló” tanúbizonyságként tartották számon, ideértve a költő életének példázását vagy a társadalom visszatükrözését (Iser 2001). Az irodalmi alkotások létrehozói maguk is különbözőképpen vélekedtek alkotásuk céljáról. A XIX. század végére két alapvető felfogás fejlődött ki, az egyik az irodalom irodalmiságára vonatkozó koncepció, mely az önállóságot, az irodalom autonóm jellegét a *l’art pour l’art* kifejezésbe tömörítve nevezte meg, míg a másik, az elterjedtebb szerint a művészet célja a társadalom megjelenítése, amiből a romantikus poétikában és később, a marxisták értelmezésében tovább fejlődött az a gondolat, hogy az irodalomnak a társadalmat átalakító szerepe van.¹

Wolfgang Iser arra is figyelmeztet, hogy az irodalom egykor számos szerepet látott el a szórakoztatástól a tanításig, hírközlésig vagy dokumentálásig, mára ezeket a szerepeket átvették más médiumok vagy intézmények. Ám az alkotások sok mindent megőriztek e korábbi funkciókból, a dokumentálás – sokszor a szerzői szándék ellenére – fontos ismérve maradt az irodalmi műnek. Még inkább igaz ez az eleve dokumentáló céllal rögzítő tényirodalom esetében, melyet nagyon szoros kapcsolat fűz az elbeszélő történelemhez. Egyre több érv szól amellett, hogy nem ellentétesnek, hanem egyneműnek kell a kettőt tekinteni.²

Hogyan szól jelenről és közelmúltról két, az orosz kultúrkörbe tartozó kortárs regény, Sztvetlana Alekszijejics *Elhordott múltjaink* és Marina Sztjepnova *Lazar asszonyai* című alkotása? Olyan művek, melyek egyrészt a magyar irodalom szociografikus vonulatának kedvelői, másrészt a huszadik századi orosz nagyrealisták hívei számára jelenthetnek izgalmas olvasmányt, de – kétségünk ne legyen felőle – a bennük ábrázolt világ a mi világunk is.

A 2015-ös irodalmi Nobel-díj kitüntettje, Sztvetlana Alekszijejics jellegzetes műfajának, a dokumentumregénynek a népszerűsége és a szerző sorsfordulatai³ egyaránt arra figyelmeztetnek, hogy a tényirodalmi és a kortárs törté-

---

¹ Gaál Gábor, a kolozsvári *Utunk* főszerkesztője, vezető erdélyi marxista irodalomkritikus írja a folyóirat 1949. március 19-ei számában *Új írói szervezet – új írói feladatok* című írásában: „Hisz valóban irodalmi, művészi és egyben haladó közéleti cselekedetté a műalkotás csak azáltal válik, ha a szocializmus szellemében az élet átalakítási munkáját végzi” (Gaál 1949, 3).

² Lásd Gyáni 2003.

³ Sztvetlana Alekszijejics (1948, Sztanyiszlav) belarusz írónó ukrán–fehérorosz vegyes házasságból származik. A számunkra Bodor Ádám műveiből ismerős ukrainai Ivano Frankovszk megyében született, Fehéroroszországban nőtt fel. Iskolái elvégzése után helyi újságoknál dolgozott, ►

nelemtudományi narratíva nagyon szorosan összetartozik, a kollektív memória szempontjából is alapvetőnek látszó, a történelmet alulnézetből bemutató *oral history* a kettő határterülete. A fehérorosz író munkásságáról szólva a Svéd Akadémia így indokolta a legmagasabb irodalmi kitüntetés odaítélését: „többszólamú írásaiért, amelyekben a jelenkor szenvedéseinek és a bátorságnak állított emlékművet”. A dokumentálás, úgy tűnik, a legmaradandóbb e hagyományos irodalmi szerepek közül. A szerző saját bevallása szerinti célja „kísérletek a valóság megközelítésére” (Alekszijejevics 2015b).

Magánbeszéd, párbeszéd, megértés

A 2013-ban megjelent *Elhordott múltjaink* az öt könyvből álló *Az utópia hangjai* regényciklus utolsó darabja, melyben az író – saját elmondása szerint – arra a kérdésre keresi a választ, hogy „miért nem vagyunk képesek ezt a végtelen szenvedést szabadságra váltani” (Alekszijejevics 2015a, 590). A poszt-szovjet valóságot mozaikkockákból fölrajzoló regény műfaja a „dokumentumriport és a széppróza szintézise”, a „kórus névtelen sokszólamúságából kiváló vallomásmonológok sora” (Alekszijejevics 2015a, 593). A megtörtént események sorozata és a rájuk való emlékezés megrendítő erővel idézi fel „az eszme fogaskerekei közé került emberi sorsok metafizikai tragédiáját” (Alekszijejevics 2015a, 583).

Nem csupán a vallomásokban olvasható, legtöbbször sokkoló tények segítenek saját közelmúltunk és jelenünk teljesebb megismeréséhez és megértéséhez, mert Szibériánk nincs ugyan, ám ez a mi közép-kelet-európai közelmúltunk és jelenünk is. Annak megértéséhez is hozzájárul a könyv, hogy hogyan működik az egyéni és közösségi emlékezet, és mi a funkciója, miképp használható a múlt, milyen szelekciós elvek alakítják a társadalom és alcsoportjai emlékezetét. Az emlékezés ugyanis mindig szelektál és hasonlít – ezt számtalan példa illusztrálja a kötetben. Egy, a leányát Csecsenföldön elvesztett nő monológja például:

A karhatalmistáktól félnek az emberek, minden családban akad valaki, akinek már volt valami velük kapcsolatos sérelme. A mi orosz karhatalmistáink kínoznak; megkínózhatják, megnyomoríthatják az embereket.

- majd Minszkben lett egy irodalmi lap munkatársa. Újságírói pályafutása során elbeszéléseket írt olyan drámai események szemtanúival készült interjúk alapján, mint a nők részvétele a második világháborúban, az afganisztáni háború, a Szovjetunió felbomlása vagy a csernobili atomkatasztrófa. A Lukasenko-rezsim üldöztetése miatt 2000-ben elhagyta Fehéroroszországot. Párizsban, Göteborgban és Berlinben élt, 2011-ben visszaköltözött Minszkbe. 19 hazai és nemzetközi kitüntetés után kapta meg az irodalmi Nobel-díjat, könyveit 35 nyelvre fordították le.

Úgy félnek tőlük, mint a banditáktól. Isten mentsen tőlük! A lapokban olvasni: váll-lapos vérfarkasok... itt megerőszkoltak valakit... ott megöltek... Ilyesmi a szovjet időkben... dehogy is volt... De ha volt is... Olyan sok mindenről nem beszéltek... Nem írtak... És mi biztonságban éreztük magunkat (Alekszijevis 2015a, 525).

Az identitás belső alakításának szellemi dokumentumai egyben a közösségi önkép külső megformálásának kísérletei is. Különösen izgalmas lehet, ha az ilyen irányú én-felépítés felesel a fennmaradt dokumentumokkal, tehát például az az eset, amikor a bukott hatalom kiszolgálói, hóhérai vallanak önmagukról. Ugyanakkor a szövegeket olvasva arra is rádöbbenhetünk, hogy az áldozat és hóhér szerepei milyen könnyen felcserélődhetnek, amikor például egy tömegsír-ból, a szülei hullája alól előmászó zsidó kamasz fiút csak úgy fogadtak be maguk közé a partizánok, ha részt vett egy kollaboráns család likvidálásában: az égő házból kimenekülő gyereket kellett visszatuszkolnia a lángokba.⁴

Az erőszak nem csupán a hóhérok ténykedésében jelenik meg: kell a hallgató közömbösök cinkossága is. Egy szibériai száműzetésben született lengyel nő meséli, akit a szülei halála után az otthon maradt nagynénjének sikerült nővérével együtt hazahozatnia az árvaházból, és a falusiak sírva jöttek megnézni az egyedül maradt lánykákat:

A házuk átkerült a tanyáról a kolhoz központjába, máig is ott van a falusi tanács, abban az épületben. Ezekről az emberekről én mindent tudtam, többet is, mint szerettem volna. Azon a napon, amikor a vöröskatonák szekérre zsuppolták a családomat, és kivitték az állomásra, ugyanezek az emberek... Azsbeta néni, Juzefa, Matej bácsi... a házunkból minden holmit széthordtak, begyűjtöttek maguknak. A kisebb építményeket elbontották, deszkaként hordták el. Még a fiatal gyümölcsöt is kiásták, elvitték az almafacsemeteket (Alekszijevis 2015a, 285).

Egy másik mesélő így összegez: „A nagy hóhérok soha nem boldogulnának kis hóhérok nélkül. Sok kell azokból, akik elvégzik a piszkos munkát” (Alekszijevis 2015a, 326). Egy nő, akinek apját 1937-ben letartóztatják „a nép ellensége” váddal, anyja pedig a pániktól koraszülöttként hozza őt a világra, és négy hónapos korában mindkettőjüket lágerbe szállítják, ahol édesanyjától elválasztva nevelik, felnőttként visszamegy a gyerekkori pokol színhelyére.

---

⁴ Nem csupán az író nő szülőföldje juttatja eszünkbe Bodor Ádám szövegeinek világát, sok epizódról érezzük azt: mintha egy Bodor- regény hallucinatorikus világában járnánk.

Az egyik helyen, ahol barakkok álltak, most egy kávézó van. Tehenek legelésznek. Kár volt visszamenni! Olyan sok keserves sírás, annyi szenvedés – és minek? Mire volt jó ez az egész? [...] Két sor marad belőlünk a történelemkönyvben” (Alekszijevec 2015a, 327).

Ez a mesélő nem csupán a régi helyszíneket járja be újra, de találkozik a volt árvaházi (tulajdonképpen gyermekfogházi) felügyelőnővel.

– Tanítónő voltam. – Nem is voltak tanítóink, parancsnokaink voltak. [...] Ráismertem a hangjára: „A te anyukád ellenség! Benneteket szabad verni, akár meg is ölhetnénk!” Ráismertem! [...] – Én ugyan nem emlékszem senkire. Kicsik voltatok, mind le voltatok maradva a növésben, mi meg parancsot teljesítettünk. [...] Ültem ott, és hallgattam a panaszait: a fia alkoholista, az unokái is isznak. A férje már rég halott, a nyugdíja alacsony. Fáj a háta. Unalmas az élet, ha az ember megöregszik. [...] Ötven év után találkoztunk... és akkor mi van? Nekem sincs már férjem, a nyugdíjam kicsi. A hátam is fáj. Csak az öregség van. Ennyi az egész (Alekszijevec 2015a, 327).

Az unokák számára a múlt abszurdításai érthetetlenek, megemésztethetetlenek. A mesélő nő fia, aki többszörösen kitüntetett pilótából a peresztrojka idején piaci áruházzá lett, a saját gyermeke kezébe adta Szolzszenyicin egy kötetét. „Ő meg végigröhögte! Hallottam, ahogy röhög. Vicces volt neki már az a vád is, hogy valaki három kémszervezet ügynöke” (Alekszijevec 2015a, 334). A fájdalmas nem a gyerekkorban ártatlanul átélt szenvedések, az egyéni tragédiák későbbi eltörpülése, hanem az, hogy mindennek semmi értelme sem volt. Ezekben az emlékezésekben nem csupán a totalitárius rendszer bornírtsága tárul föl: a létezés abszurdítása a maga pőreségében mutatkozik meg bennük.

Kibeszélés, megértés, szeretet

Szvetlana Alekszijevec kötete egy sor korábban kibeszélhetetlen traumát világít meg: szovjet láger, kitelepítés, polgárháború Abháziában, örményirtás Bakuban, merényletek Csecsenföldön, a moszkvai metróban. A totalitárius rendszer embertelenségéből a birodalom szétesésének káoszán át a jelen felemás változásaiig ível az emlékezések sora. A volt pilóta diagnózisa pontos: „Én, a fiam és az anyám... mi három különböző országban élünk, pedig mind a három Oroszország. De összefűzi őket valami szörnyű kapocs. Szörnyű! Mert mindenki úgy érzi, hogy becsapták...” (Alekszijevec 2015a, 334). Menyhért Anna írja:

A trauma fogalmához hozzátartozik a hallgatás, pszichológiai értelemben éppúgy, mint a kulturális emlékezet vonatkozásában. A trauma elszenvedője ugyanúgy nem képes arról beszélni, amit átélt, mint ahogy a súlyos társadalmi traumákat hallgatás övezi. A traumaelmélet úgy véli, hogy a gyógyulás feltétele a történetek elmondása, az egyén és a társadalom esetében egyaránt (Menyhért 2008, 5).

A feloldáshoz kibeszélés, megosztás szükségeltetik, ám ez nem könnyű feladat, „a trauma történetét meghallgatni fájdalmas dolog, maga is egy kisebb trauma: a hallgatónak készen kell állnia arra, hogy a trauma terhet a meghallgatás időtartamára a beszélőtől átvegye” (Menyhért 2008, 5). Ezért nehéz olvasmány az ötszáznyolcvan oldalas könyv, de ebben áll katartikus ereje is. „Engem személy szerint mélyen megrázott, több nappal a befejezése után is a hatása alatt voltam, és töprengésre készítetett” – fogalmazza meg sok olvasó közös tapasztalatát Gere Ágnes, a könyv recenzense (Gere 2015).

Az Alekszijejics által megszólaltatottak többsége érzékeli, hogy a jelen társadalmá nagyon nehezen képes az öngyógyításra. Az egymás után következő nemzedékek közös tapasztalata a más-más formájú, de mindig frusztrációt keltő megfosztottság. A normalitás hiánya.

Az orosz nők valahogy mindig kifogják az ilyen szerencsétleneket. A nagyanyám szerelmes volt egy fiúba, de a szülei máshoz adták. [...] Így jutott nagyanyámnak nagyapám, akit soha életében nem szeretett. Szép kis útravaló az élethez: „Nehogy megbántsd... lefagytak a lábujjai a háborúban.” És az anyám talán boldog volt? Apa negyvenötben hazajött a háborúból... Megtört volt, fáradt. Szenvedett a sebeitől. Győztesek! Csak a feleségeik tudták, mit jelent egy győzteszel élni. Miután apa hazajött, anya sokat sírt. [...] A mi férfaink mind mártírok, mindnek van valamilyen traumája, vagy háborúból jön, vagy börtönből, lágerből. A háború és börtön a két legfontosabb orosz szó. Az orosz nők mellett nem álltak soha normális férfiak. [...] Most a birodalom bukásának áldozatait ápoljuk (Alekszijejics 2015a, 261–262).

A szovjet rendszer igazi valóságáról a tizenhat éves korától harmincéves koráig – származása miatt – lágerbe kényszerített túlélő így vall:

Olyan volt, mintha színházban lennél. Amit a nézőtérről látsz, az a szép mese – berendezett színpad, ragyogó színészek, titokzatos fények... de amikor bejutsz a kulisszák mögé... ott mindenféle deszkadarabok, rongyok, elrontott és eldobott festővásznak hevernek... vodkásüvegek,

ételmaradék... A mese nincs sehol. Sötét van és kosz... Engem bevíttek a kulisszák mögé, érted? (Alekszijevice 2015a, 268).

Ezt az irdatlan mennyiségű szenvedést, amit a szovjet emberek egymásnak okoztak, valamelyest ellensúlyozni egyetlen dolog tudja, a szeretet. „A néni fészkerében tanultam meg mindent, amit a szeretetről tudok. [...] El sem tudtam hinni... Szeretnek engem! Amikor este lefeküdtem, a néni a hálóinge aljába burkolta a lábamat, úgy melengette. Betakargatott. Úgy feküdtem a hasa mellett, mint az anyaméhben... és minden rosszat elfeledtem” – emlékszik a száműzetésből hazatért, lelkileg is hazatalált árva (Alekszijevice 2015a, 268).

Orbán Gyöngyi a hermeneutika alapproblémájáról a következőképpen vélekedik:

Az individuum kimondhatatlansága, amely állandóan értelmezésre szorul, szövegekben ölt testet. [...] A kimondottban nemcsak egy nyelvi formába öntött üzenettel, hanem a másik másságának áthatolhatatlanságával is találkozunk. Ez késztet bennünket a nyelv dialogikus használatára (pontosabban arra, hogy rábízzuk magunkat a nyelv dialogikus természetére); vagyis arra, hogy állandóan megújuló kísérletet tegyünk a másik által mondottak megértésére, miközben kockára tesszük a magunk előzetes véleményét (Orbán 2004, 86).

Önmagunk, a másik ember és a világ megértése a szövegek tétje. Az egymás után sorjázó monológok mögött felsejlik a kérdező, meghallgató Svetlana Alekszijevice alakja is, a kötet szép befejezése az utolsó monológ után neki átnyújtott virágcsokor, egy illúzióvesztett beszélgetőtárs kedves gesztusa. „Látták, micsoda orgonám van nekem? Ha kilépek éjszaka, csak úgy ragyog. Csak állok ott, úgy nézem. Hadd törjek magának egy csokorra valót...” (Alekszijevice 2015a, 580). Az a kis szépség, ami mindenki számára megadatik, vigasztaló erővé válik a mindig újratermelődő nyomorúságban és kiszolgáltatottságban. A szerelem az egyetlen szép emlék, a szeretet pedig új életre kelti a meghurcolt, üldözött embereket.

A szegény Lázár és a szerencsétlen Oroszország

Svetlana Alekszijevice dokumentumregényének megjelenését megelőzte egy fikciós alkotás. Marina Sztjepnova⁵ második regénye, a *Lazar asszonyai*

⁵ Marina Sztjepnova 1971-ben született, Kisinyovban és Moszkvában tanult, újságszerkesztő, író műfordító. (Mihail Sebastian *Steaua fără nume* [A névtelen csillag] című szindarabját például ►

leginkább a Paszternak *Doktor Zsivagóját* idézi fel az ott megcsodált hatalmas felfordulásképpel, Nabokov emlékezőtechnikáját és Ulickaja jellegzetesen női perspektíváját. A szovjet sorsok kavalkádja (forradalom, sztálinizmus, terror, háború, kísérleti atomrobbantások, a birodalom szétesése, az új burzsoázia létrejötte) és Mihail Bulgakov nagy témája, az értelmiségi és a diktatórikus hatalom viszonya itt egy bő száz év időtávlatát átölelő családragénybe, a három központba állított nő életének eseményeibe ágyazódik. Egyféle keretes időszerkezet szerint a történet 1985-ben, az ötéves Lidocska sorsának rosszra fordulásával, árvává válásával kezdődik – „ettől kezdve élete az ördögé lett” (Sztyepnova 2014, 5) –, és 2005 táján, az ő felnőtt sorsának nyugvópontra jutásával végződik. Közbeékelődik nagyszüleinek története, háttérben a szovjethatalom kiépülésével, vérengzésével és bukásával.

A címszereplő Lazar Lindt fiktív – ám a reálshoz kísértetiesen hasonlító – figura, orosz-zsidó atomfizikus, akinek neve hallatára „az egész földkerekségen úgy kéttucatnyi tudós [...] áhítattal forgatta a szemét” (Sztyepnova 2014, 61). Éppen 1900-ban született, és egész életében a szovjet államot szolgálta:

A Haza természetesen gyorsan használni kezdte Lindtet a háborúhoz, mint ahogyan felhasználta mindent, amit valamelyest is hasznosnak tartott. Lindt nem állt ellen. [...] Nehéz lenne megmondani, miért nem tüntették el, vagy legalább ültették le. Lehet, hogy amiatt, mert hihetetlenül, anekdotába illően gyakorlatiatlan volt, és hiányzott belőle a becsvágy, márpedig az összes sztálini ügyben – csak kapirgáld meg – mindig előkerülnek a banális emberi gyengeségek: a pénz, az önérték, a dicsőség, amiből sosincs annyi, mint amennyien igényt tartanak rá (Sztyepnova 2014, 62).

Hányatott gyerekkor után szülőfaluja pogromban elpusztított zsidóságának hátat fordítva 1918-ban kerül Moszkvába, ahol egy kutatóintézet nagy tudósa veszi védőszárnyai alá – és Lazar szerelmes lesz pártfogója, Csaldanov nála vagy harminc évvel idősebb feleségébe, Maruszjába... Maruszja is kedveli, de Leszokban – így becézi Lindtet – saját, vágyott és soha meg nem született gyereket látja.

„Maruszja valamiképpen a forradalom előtti orosz lelkiséget hordozza magában, olyan, mint egy Tolsztoj-hősnő; a fiatal Galina, Lazar felesége gyűlöli az öreg tudóst, akihez a KGB közbenjárásával hozzákényszerítették; Lidocska,

-
- ▶ az ő tolmácsolásában játszzák az orosz színpadokon.) Jelentős figyelmet kapott már a 2005-ben megjelent első regénye, a *Hirurg (A sebész)* is. A 2011-es *Lazar asszonyai* pedig azonnal a sikerlisták élére került, több orosz irodalmi díjat nyert el, 19 nyelvre fordították. Magyarul 2014-ben jelentette meg az Európa Könyvkiadó Goretity József kitűnő fordításában.

az unokájuk pedig nagy balerina lehetne, de ő nem táncolni és szenvedni akar: ő csak egy otthont, igazi, meleg otthont szeretne magának” – foglalja össze a három nő sorsának lényegét Györe Gabriella (Györe 2014). Lazar Lindt és felesége alakja, ahogyan érzelmi életükbe betekintést nyerünk, rokonszenvesből visszatásítótá válik, és fordítva. A kamaszként rokonszenves Maruszjában az örök Nőt látó Lindt totálisan ellenszenvesse válik, amikor nem érdekli, hogy Galina Petrovna, az a fiatal nő, akibe idős fejjel beleszeretett, milyen körülmények között lett a felesége, majd, halála előtt – akárcsak *Somes*, a *Forsythe Saga* egyik főszereplője – a regény végére szeretetéhes, kiszolgáltatott mivoltában újra rokonszenvesse válik. Felesége, Galina Petrovna első megjelenésekor visszatásító, rideg szívű boszorkány, aki sem hirtelen megözvegyült fiával, sem egyetlen, árva unokájával nem törődik, ám amikor fiatalkori élményeiről olvasunk, megértjük, hogy mi tette ilyenné, akárcsak a csekista Nikolajevicset. A regény legvégén pedig rájövünk, hogy mégiscsak igyekezett Lidocskát megóvni a teljes árvaság tudatától, sőt, anyagilag legalábbis megfelelően gondoskodott róla.

Az egyéni sorsok mögött pedig ott kavarog a nagybetűs Történelem. Sztvetlana Alekszijejics könyvébe is tökéletesen találna az a leírás, ahogy például a balerínává cseperedett Lidocska barátai, a posztszovjet átmenet képviselői átélik a peresztrojkát és az utána következőket:

Carjovék úgy érezték, hogy ha a szovjet nép tesz még bizonyos erőfeszítéseket – eltemeti Lenint, elfelejti Sztálint, vagy hazaengedi Szolzsenyicint –, akkor minden egyetlen varázsütésre megváltozik, mindent az általános boldogság kristálytisztá ragyogása áraszt el. Szerettek volna mindent jobbá tenni, de nem lerombolni, meghagyni mindent, ami jó, és kiegészíteni még jobb újjal. Hittek abban, hogy a szovjethatalom nagyon is összeegyeztethető a demokráciával, a tankok sokasága a vécépapír bőségével, ami pedig a szólásszabadságot illeti, már megbocsássanak, az pedig benne szerepel az Alkotmányban! Carjovék tisztességgel falták a szamizdatos kéziratokat meg a tiltott könyveket, amelyeket be tudtak szerezni, még tisztességesebben elcsodálkoztak rajta, miért tiltották be ezeket a könyvecskéket, hallgatták a zörgő-hörgő hangokat – Amerika, Stockholm és London Hangját, vodkázgatás közben kritizálták a pártot és a kormányt, de mindeközben lényegében teljesen szovjet emberek maradtak (Sztjepnova 2014, 308).

A nagy szovjet átlagot képviselő becsületes és dolgozó emberek „voltak a legjobbak mindabból, amit a szovjethatalom fennállása során létre tudott hozni” (Sztjepnova 2014, 308). A szerzői iróniát átszövi a szereplői nosztal-

gikus szólam, annak a felismerése, hogy rendszerváltás nyomán nem sikerült átmenteni az egyenlőség és biztonság nehezen megvalósított eredményeit.

Másnap kiderült, hogy a szovjethatalom, amelyet Carjovék olyan féktelesen meg akartak változtatni, az egyetlen valóban boldog és stabil dolog volt az életükben. Nyugodt gyermekkor és ingyenes oktatás, kék kvarclámpa az új poliklinikán és Csapajevről szóló film a délelőtti vetítésen. Építőtáboros dalok, huszonnégy kopejkás péksütemények és kettő húszas portói (az üveget tizenhét kopekért visszaváltották!), előleg és fizetés, tizenharmadik havi fizetés, az egyenlőségbe és testvériségbe vetett hit, a selyemszőnyegként eléjük táruló, boldog élet ígérete, tele nagyszerű mérföldkövekkel és szokványos rituálékkal, melyek nélkül elképzelhetetlen bármiféle emberi boldogság. Május elsejei felvonulás, amiből mindenkinek elege volt, de ami után olyan jókat lehetett enni-inni egy zajos bulin, zárandoklat az örökmécseshez május kilencedikén, győzelem napi katonai parádé, este a tévében Kobzon és koncert, amely nagyszerűen illett a Beatles- meg a Rolling Stones-számokhoz, melyek a magnóból szóltak, a tiltott *Rákosztály* meg a silány Druon, amelyeket egyforma erőfeszítéssel lehetett beszerezni, és egyforma élvezettel olvasni. Erős hadsereg, jóindulatú rendőrség, hideg kéz, forró szív, józan fej. Kár, hogy mindez összeomlott. Kár, hogy soha, soha többé nem leszünk már fiatalok (Sztyeponova 2014, 308–309).

Irónia, intertextualitás, a mesélés öröme

Lazar Lindt moszkvai megjelenésének körülményeit finom iróniával, az olvasót játékos közreműködésre szólítva vezeti be az író:

A semmiből teremt Moszkvában, mintha az isten azonnal a második MGU küszöbére teremtette volna egy fagytól csikorgó reggelen, 1918 novemberében. Szolgálatkész képzeletük nyilván már szét is terítette önök előtt az időtől megsárgult, komor dagerrotípiák legyezőjét: éhség, hideg, pusztulás, dühöngő emberevés, rettegés, testvérgyilkosság, tífusz (Sztyeponova 2014, 26).

Marina Sztyeponova posztmodern alkotóhoz méltóan eljátszik az olvasóval: Hadrianus császár sírfeliratát idézi, a *Faust*-ból szakaszok kerülnek be eredetiben, de idézőjelekkel vagy nélkülük, említésképpen felbukkan Georgij Ivanov, Vladimir Nabokov, Lev Tolsztoj, Gogol, Hoffmann, Afanaszjev, Arkagyij Gajdar, Shakespeare, Dickens és Dosztojevszkij egy-egy gondolata. „Az elbeszélő a

szemünkbe kacag” – írja kritikájában Györe Gabriella (Györe 2014). A fennkölt gondolatok minduntalan átváltak játékos-ironikusba. Amikor például Lazar Lindt először találkozik Maruszjával, a nő lámpással áll az ajtóban.

Lindt ezután még sokáig, hosszú éveken át ezzel a fényel azonosította Csaldonov feleségét és családját. [...] Később Lindt egész életében sok, nagyon sok nő arcán keresett hasonló árnyalatokat. De végül is nem jött rá, hogy a nő önmagában nem létezik. A nő – test és visszfény. De te magadba fogadtad a fényemet, és elmentél. És az összes fényem elillant tőlem. Idézet. Ezerkilencszázharmincyolcból. Nabokov megerősítene, hogy a figyelmes olvasó maga is ki tudja tenni az idézőjeleket (Sztyepnova 2014, 35).

Az ironikus rájátszás jó példája az a jelenetsor, amikor a félelmetes KGB-főnök, Berija magához viteti a vidéken élő tudóst, aki nem akar elmozdulni Enszkből, Maruszja sírja mellől.

Miután a meseautó kacskaringózott az utcákon, majd kiért a városból, a kihallgatás magamagától visszavonódott, amikor pedig a katonai reptér tornyainak is felvillantak előttük a fényei, tárgytalanná vált a bírósági eljárás és nyomozás nélküli agyonlövés is, aminek Lindt csak amiatt nem tudott örülni, mert Enszk környékén képtelenség lett volna megtalálni azt a zelnicemegyesbe veszett nabokovi szakadékot, amely nélkül egy orosz ember számára, ha még háromszorosan zsidó is, az agyonlövés nem agyonlövés (Sztyepnova 2014, 209).

Moszkvában, az érkezés után következő párbeszéd a szovjet hatalmi technikák igazi tárháza, ám jelzi ugyanakkor ennek a zsarnoki hatalomnak a korlátait is.

– Természetesen én is félek, Lavrentyij Pavlovics – ismerte be Lindt. – És nem vagyok örült.

– Akkor miért nem akar visszatérni Moszkvába? [...] – Enszkben van a nő, akit szeretek – magyarázta egyszerűen Lindt. – Hazugság! – Berija még el is vörösödött mérgében, és már nem is látszott olyan kellemes embernek. – Hazugság! Enszkben magának van egy rakás ostoba némbere, akinek a felét melleleg én magam fektettem maga alá! – Hálásan köszönöm – felelte Lindt. – Önnek kitűnő ízlése van. [...] Csakhogy én nem ezekről a némberekről beszélek. Hanem arról a nőről, akit szeretek. Ő Enszkben van. És én nem hagyom őt ott. – Akkor hozza magával

Moszkvába, ez nem probléma! – Berija ugyanúgy pillanat alatt higgadt le, mint ahogy felcsattant. – Nem tudom – felelte halkan Lindt. – Férjnél van? – érdeklődött praktikusan Berija. – Ez is helyrehozható. – Ez nem hozható helyre, Lavrentij Pavlovics – mondta még halkabban Lindt. – Helyrehozhatatlanul férjnél van, érti? Ráadásul meg is halt (Sztyepnova 2014, 212–213).

A regény narrátora zsidó származású, és lelkes irodalombarát. Ez utólag, a történet egyharmadán túl, egy odavetett félmondatból derül ki. Így kapnak más értelmet az olyan mondatok, mint az iróniával és megdöbbenő nyíltsággal kimondott, korábban tabuként kezelt tény.

Különösen sok volt a zsidó – a szovjethatalom kezdetben éppen nekik adott oda mindent. Ez a hibbant, ostoba, a letelepedettség szokásos vonásait nélkülöző népség a fővárosba igyekezett – talán hogy ott tengessék lehetetlen zsidó boldogságukat, talán hogy személyesen győződjenek meg róla, hogy a szenvedésük természetesen véget ért. [...] De az első szovjet években – ó, milyen szent és ádáz sereget alkottak ezek az ifjú komisszárok, Ábrahámnak ezek az ősi fiai! Megvesztegethetetlenek, kérlelhetetlenek, csodálatosak voltak a maguk idióta heroizmusában, éppen ők adták az orosz forradalomnak azt a jól érezhető, zsidó mellékízét, amittől néhány évtizeddel később maguk a zsidók is csak köpködtek – ki mérget, ki legvalódibb vért (Sztyepnova 2014, 27–28).

Ez a mindentudó narrátor valósággal lubickol a mesében, az olvasóra hagyja a történetek valóságra vonatkozásának mérlegelését.

Készül a pirog – az otthonosság varázsa az embertelen világban

A társadalmi kataklizmák mögötti/fölötti lényeg a boldogság keresése, az emberhez méltó lét esélyeire történő rákérdés. Maruszja környezetében – a legridegebb körülmények között is – megvalósulni látszik a harmónia, a szolidaritás, az emberi normalitás. Amikor – motivikusan ismétlődve – süll a pirog, helyreáll az értékrend, megteremtődik az otthonosság varázsa.

Különben, Leszik, el se fogja hinni, ma sikerült elcserélnem hat ezüstkanalat tíz tojásra! Gondolja csak meg, tizennygyben ezek a kiskanalak tíz rubelbe kerültek, tíz tojás pedig huszonöt kopejkába! – Amúgy sem állhattad ki őket, Maruszja – vigasztalta Csaldonov. – A kanalakat? –

nevette el magát Maruszja. – Vagy a tojásokat? Menjünk inkább, öblítsük le ezt a nagyszabású tüzletet – a tojásokon kívül sikerült szereznem egy kis lisztet is, és sütöttem belőle egy hamisítatlan, forradalom előtti pirogot, igaz, cukor meg vaj nélkül, de ránézésre határozottan finomnak tűnik (Sztyepnova 2014, 64–65).

Jelképes mozzanat, hogy Maruszja szakácskönyve a kietlen sorsú Lidocskához kerül, és a ház, amelyben Enszkben élt, a regény végén szintén az ő otthona lesz. (Lidocskát senki sem tanítja főzni, intézetben nő fel, de szenvedélyesen érdeklődik a finomságok készítése iránt.) Az enszki ház – ahonnan kilakoltatják az előző tulajdonosokat, és ahol Maruszja háborús befogadóotthont teremt menekült családok számára,⁶ majd ahonnan el is temetik – újjáéled Lidocska későbbi férjének, Luzsbinnak a munkálkodása nyomán.

A ház majdnem olyan bizonyult, mint amilyennek megálmodta, talán még jobbnak is, és ami lényeg, hogy itt nyugalom volt, olyan nyugalom, hogy az előző este, meg egyáltalán, egész eddigi élete szörnyű rémálomnak, ostoba ígézetnek tűnt, amelyből szép lassan elkezd kilábalni. [...] Utoljára öt éves korában szerették – a szülei –, ő pedig már teljesen elfelejtette, milyen is az (Sztyepnova 2014, 350).

Gaston Bachelard, a térpoétika egyik megalapozója szerint a ház a védettség, az oltalomérzés, az eredendő stabilitás emlékezete, a világ középpontjának képmása (Bachelard 2011). Az újjáalakított régi épület sorsa Oroszország jelképévé válik. Biztató mozzanat, hogy a regény végén az igazi otthon reményét kelti, bár az a lehetőség, hogy el kell hagynia, Lidocskát öngyilkossági kísérletbe kergeti. A realizmust a cselekmény végére átszínező mágikus elemként a házban igazi boldogságot megélt Lindt nagypapa szelleme hozza vissza az életbe haldokló unokáját, világosítja fel a fiatal nőt, hogy a nagyanyja a maga módján mégiscsak szereti, hiszen eltitkolta előtte, hogy Lidocska apja öngyilkos lett, és halott fia nevében képeslapokat írogatott neki, jelentős összeget tett félre az unoka számára.

A regény zárópasszusa az újjászületés jelképeit sorakoztatja, és a várva várt harmónia létrejöttét sugallja.

Az orvos kiugrott a mentőből, amely letaposta a kúpvirágokat, melyeket még Maruszja ültetett, és elindult a ház felé – ugyanazon az ösvényen, amelyen egykor a fiatal Galina Petrovna is ment a javasasszonyához, és

⁶ Itt lel menedéket egy kisfiú és kislány, a narrátor későbbi szülei is.

minden valódi volt, minden kibogozódott és újra egybekapcsolódott – ezúttal örökre: a szerelem is, amely oly hosszú ideig bolyongott ebben a történetben, és oly hosszú ideig nem tudta felvenni a ritmust, meg a ház is, meg a finom, hűvös levegő is, meg a rózsaszínű felhők mögül előbújó, szintén rózsaszínű nap is, amely olyan hatalmas volt, hogy valahol nagyon-nagyon messze felnevetett örömében Lazar Lindt is (Sztyeponova 2014, 375).

A csontvázakra-csontvázakból és gyűlöletből épült szovjet kolosszus dőlésében is összeroppantja azokat, akik a közelébe kerülnek. Mágikus csoda kell ahhoz, hogy kiderüljön: az igazi összetartó elem, az egyetlen, ami képes értelmes új életet és boldogságot adni, a szeretet. Az olvasó által mindvégig remélt happy end nem olcsó fogás tehát, az igazi értékek örökérvényűségére figyelmeztet.

Szvetlana Alekszijejics kötete megráz és önvizsgálatra készítet. Marina Sztyeponováé az egyedi emberi sorsok hátterébe hasonlóan komor társadalmi tablót állít, de az író stílusának játékossága mégis szórakoztat, a mesélésben rejlő esztétikum pedig vigasszal tölt el.

Irodalom

- Alekszijejics, Szvetlana. 2015a. *Elhordott múltjaink*. Ford. Iván Ildikó. Budapest: Európa.
- Alekszijejics, Szvetlana. 2015b. „A szocializmusnak vége, de mi itt maradtunk”: Beszélgetés Natalja Igrunovval. In *Elhordott múltjaink*. Ford. Iván Ildikó. 581–595. Budapest: Európa.
- Bachelard, Gaston. 2011. *A tér poétikája*. Ford. Bereczki Péter. Budapest: Kijarat.
- Gaál Gábor. 1949. Új írói szervezet – új írói feladatok. *Utunk* márc. 19.
- Gere Ágnes. 2015. „Rejtelmes valami az orosz ember lelke... Már régóta próbálják megfejteni a titkát”: Úgy érzem, Szvetlana Alekszijejicsnek valamelyest sikerült. *Ekultura* dec. 2. <http://www.ekultura.hu/olvasnivalo/ajanlok/cikk/2015-12-02+13%3A00%3A00/szvetlana-alekszijejics-elhordott-multjaink> (2016. okt. 10.)
- Gossman, Lionel. 2003. Történetírás és irodalom. Reprodukció vagy jelentéstulajdonítás. In *Tudomány és művészet között: A modern történelemelmélet problémái*, szerk. Kisantal Tamás. 133–168. Budapest: L’Harmattan–Atelier.
- Gyáni Gábor. 2003. Történelem és regény: a történelmi regény. *Tiszatáj* 58 (4): 78–92. <http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/tiszataj/04-04/gyani.pdf> (2016. nov. 20.)
- Györe Gabriella. 2014. *Nők, Isten, Oroszország, kémia*. <http://www.konyvjelzomagazin.hu/hir/nok-isten-oroszorszag-kemia> (2016. okt. 10.)

- Iser, Wolfgang. 2001. *A fiktív és az imaginárius*. Ford. Molnár Gábor Tamás, Budapest: Osiris.
- Menyhért Anna. 2008. *Elmondani az elmondhatatlant: Trauma és irodalom*. Budapest: Anonymus–Ráció.
- Orbán Gyöngyi. 2004. *Híd és korlát*. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság.
- Sztyepnova, Marina. 2014. *Lazar asszonyai*. Ford. Goretity József. Budapest: Európa.
- Wellek, René. 1995. Az összehasonlító irodalomtörténet fogalma. In. *Az összehasonlító irodalomtörténet klasszikusai*, szerk. Lengyel Béla. 137–141. Budapest: Gondolat.

TWO POST-SOVIET WOMEN WRITERS ON THE BUILDING UP AND COLLAPSE OF “THE GREAT UTOPIA”

The study analyses two contemporary novels from the Russian cultural sphere *Second-hand Time* by Svetlana Alexievich and *The Women of Lazarus* by Marina Stepnova. The study focuses on how present day narrative relates to the events of the present and the recent past. Its greatest concern is to see what the analysed works reveal: has the twentieth-century social utopia which had transformed the whole of Eastern Europe disappeared without a trace? It also seeks an answer to the question whether it is referential writing or fiction that can better grasp the essence of the era.

Keywords: post-Soviet society, document, fiction

DVE POSTSOVJETSKE SPISATELJICE O STVARANJU I PROPASTI „VELIKE UTOPIJE”

U studiji se analiziraju dva savremena romana koji spadaju u ruski kulturni krug. To su dela Svetlane Aleksijević *Vreme sekend-henda* i Marine Stepnove *Lazarove žene*. Tema analize predstavlja način na koji o sadašnjosti i bliskoj prošlosti govori današnji narativ romana. Studija se posebno bavi pitanjem da li je bez traga nestala društvena utopija koja je tokom dvadesetog veka preoblikovala Istočnu Evropu. Rad traži i odgovor na pitanje da li suštinu epohe bolje prikazuje referencijalnost ili fikcija.

Ključne reči: postsovjetsko društvo, dokument, fikcija

MOLNÁR György

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Műszaki Pedagógia Tanszék
Budapest, Magyarország
molnargy@eik.bme.hu

SZÚTS Zoltán

Zsigmond Király Egyetem
Kommunikáció- és Művelődéstudományi Tanszék
Budapest, Magyarország
szutszoltan@gmail.com

TÖRTELI TELEK Márta

Jovan Jovanović Zmaj Általános Iskola
Magyarkanizsa, Szerbia
ttmarta76@gmail.com

A MÉMEK MINT AZ INTERNETES FOLKLÓR RÉSZEI

Internet Memes as Part of the Folklore

Memovi kao delovi internet folklor

A dolgozat a szóbeliség és az írásbeliség „széles határán” megjelenő internetes folklór jelenségeivel, azon belül is a mémekkel és a hungaromémekkel foglalkozik. A szerzők figyelmének fókuszában remixelt kép–szöveg konstrukciók, digitálisan manipulált képek és videofájlok állnak. A netfolklór létmódját, a kirajzolódó alapvető tendenciákat vizsgálják. Az új beszéltnyelviség szókészleteti változásait követik nyomon, melynek során arra is rámutatnak, hogy a hagyományos orális folklór mediatizációja számos tartalmi, stilisztikai, műfaji átalakulást eredményez. A természetes nyelvi szövegeket szinte felváltja a képi és

multimediális nyelvezet, aminek következtében új (hibrid) műfajok jönnek létre. A netfolklor tárházai a modern emlékezetipar gyáraiként, raktáraiként, mintegy „kihelyezett memóriaként” ugyanazokat a funkciókat látják el, mint a hagyományos orális folklor. A tanulmány szerzői az internetes mémek csoportosítására, kategorizálására vállalkoznak, miközben kitüntetett szerepet szánnak a hagyományainkon alapuló hungaromémeknek, melyeknek megértése bizonyos, a nemzetet érintő alapismeretet feltételez.

Kulcsszavak: internetes folklor, szóbeliség, írásbeliség, mém, hungaromém

Bevezetés

Tanulmányunk témájául a szóbeliség és az írásbeliség „széles határán” átívelő internetes folklor jelenségeit, azon belül a mémeket és hungaromémeket választottuk. Figyelmünk fókuszában a Web 2.0 környezetére jellemző, remixelt képszoveg konstrukciók, digitálisan manipulált képek, hang- és videofájlok vannak. Olvasatunk szerint a(z inter)netfolklor tárházai a modern emlékezetipar gyáraiként, sokszorosítóüzemeiként, mintegy „kihelyezett memóriaként” ugyanazokat a funkciókat látják el, mint a hagyományos (orális) folklor. Munkánk során az internetes mémek csoportosítására, kategorizálására vállalkozunk, miközben kitüntetett szerepet szánunk a hagyományainkon alapuló hungaromémeknek, melyeknek megértése bizonyos, a nemzetet érintő alapismeretet feltételez.

A(z inter)netfolklor elnevezés kifejezetten az internet lehetőségeit kihasználó folklor-továbbítást jelöli. Az internetfolklor fogalmának önállósodása jelzi, hogy az összes elektronikus közvetítő közeg közül napjainkban az internet a legjelentősebb. Ugyanezt a fogalmat jelöli a virtuális folklor, az online folklor, valamint az online népművészet kifejezés, mely interneten megjelenő folklor- és nem folkloralkotásokra utal, többek között hoaxokra és a tanulmányunk témáját képző mémekre is vonatkoztatható (Domokos 2013). Elgondolásunk szerint a mémek, annak ellenére, hogy az egyetemes kultúra részeit képezik, magyarításuk után a magyar digitális, online néprajz részévé válnak.

Internetes folklor

Az internetes folklor jelenségeinek köre a technológiák fejlődésével együtt változik. Az ezeket vizsgáló virtuális etnográfia útkeresése eleinte az e-mailek, az elektronikus úton terjesztett szövegek kutatásával indult, majd az interneten kommunikáló közösségek vizsgálatával folytatódott. Manapság a közösségi oldalak, videojátékok, digitálisan manipulált képek, remixelt videók állnak a netnográfia érdeklődésének fókuszában (Glózer 2015). A közösségi olda-

lak hatalmas népszerűségüknél fogva kiváló terepei a folklórkutatásoknak. A Facebook mint a folklóralkotások gyűjtőhelye a hazai nyelvészek figyelmét mára egyértelműen magára vonta, sajnos azonban a Facebook magyar folklórlista recepciója egyelőre teljes mértékben hiányzik (Balázs 2011). Holott kitűnő példákkal szolgál ezen kategóriára; a folklóralkotások széles palettája mutatkozik meg akár a laikus olvasó/befogadó számára is ilyen módon.

A netfolklór eleinte főként a pusztá írásbeliség segítségével terjedt, de a digitalizációs technikák (hangrögzítés és fényképezés) fejlődésével és az internet terjedésével gyakoribbá váltak a képi, az intermedialis (Molnár–Benedek 2013, Molnár 2015), illetve ezek további variánsai: verbális elem és statikus/dinamikus kép, sőt akusztikai megoldások. A fő irányok: verbálisból képi, statikus képből dinamikus/mozgóképek, akár azt is mondhatnánk, hogy az intermedialitás fokozódik (Petőfi–Benkes 2002). A szóbeliség és az írásbeliség „széles határán” megjelenő különféle szöveghordozó közlések rövidítésekből, egyéb informatikai jelekből is fölépíthetők, s így szemiotikai értelemben különféle átmeneti kép-szöveg konstrukciók hozhatók létre. A folklórhagyományból is ismerünk a közlemények továbbítására különféle grafikus (képi), írásos és egyéb szövegrövidítési eljárásokat. A jeltípusokban ma már szerepet szánunk a statikus (rögzített) és dinamikus (mozgó) jelek megkülönböztetésének is (Balázs 2015). Például a karácsonyi gyertya állóképe jókivánság közlésekor mozgó, csillogó formában jelenik meg az interneten.

Az online kommunikációt a terjedési sebesség, az interaktivitás és a felhasználók magas fokú kreativitása jellemzi (Molnár 2014). Mindezen túl az internetes folklór legfőbb jellemzője a képi információk gyors befogadásán alapuló erőteljes vizualitás. Ezen jellemzők alapján egyértelmű, hogy az internetfolklór vizsgálata a hagyományos gyűjtési (kutatási) módszertan alapos újragondolását feltételezi (Blank 2009). Az elektronikus folklór egyik legtermékenyebb iránya a photoshop-lore, mely képszerkesztő program által módosított fényképek közösségi létrejöttét és használatát jelenti (Meder 2008). Ezen multimediális szövegek elemzése, szövegező olvasásuk jelentőséggel bír, így az oktatás számára is kihívást jelent.

A mémek témájával foglalkozó szerzők a kutatások során leginkább arra keresik a választ, hogy a mediatizált környezet hogyan alakítja át a folklór eredeti orális jellegét, vagyis hogy egyáltalán mennyiben tekinthető folklórnak mindaz, ami a továbbított e-mailekben, városi legendákban, viccekben és más tartalmakban variálódik és cirkulál (Glózer 2015). Online felületen a kommunikáció főként írott szövegek által zajlik, melyek azonban magukon viselik

(magukban hordozzák, természetük részévé teszik) a szóbeli megnyilatkozások számtalan jellegzetességét: képesek a részvétel élményét (illúzióját) adni, valamiféle kollektív bölcsességben gyökereznek, és a jelenre fókuszálnak (Törteli Telek 2015). Az e-mailes kommunikáció imitálja a tényleges beszédhelyzetet, írásbelisége révén egyúttal lazítja a társas kapcsolatok szokásos konvencióit (Kibby 2005, Domokos 2014).

Mémek mint az internetes folklór részei

Olvasatunk szerint az interneten megjelenő digitálisan manipulált (remixelt) képek, mémek és multimediális tartalmak az internetes folklór részei. Shifman szerint a mémekben rejlő humor, egyszerűség és ismétlődés, valamint az átlagemberek ábrázolása és furcsa, bizarr tartalmak megjelenítése miatt populárisak, és kerülnek újra meg újra remixelésre (Shifman 2012). Az online felületen jelentős időt töltő felhasználók a mémeket terjesztik; cirkulációjukat a küldés és a továbbítás helyett a megosztás és az elérhetővé tétel közösségi formái veszik át.

A folklórt hordozó „nép” a XXI. században újra arctalanná válik, ezúttal azonban nem elméleti, hanem sokkal inkább technikai okok miatt. Az online közegben a narrátor, az adatközlő kiléte felől sosem lehetünk teljesen bizonyosak, hiszen az interneten mindenki egyfajta virtuális identitással rendelkezik (Domokos–Vargha 2015). A webkettes alkalmazások, ahol a felhasználók egyúttal előállítók is lehetnek, részben éppen a névtelenség miatt olyannyira népszerűek, hiszen ha nem kell névvel vállalni például egy photoshopot, mémet vagy blogbejegyzést, akkor azokat sokkal szívesebben hozzák létre és terjesztik (Szűts 2012). Az „internet népe” laikus folklóristaként gyűjt, rendszerez és különböző honlapokon közzétesz, kommentál folklórműfajokat, például vicceket, modern mondákat, rémhíreket stb. (Domokos–Vargha 2015). Elég, ha csak a Facebook *Social fun* oldalára gondolunk a sok-sok humoros helyzettel, emberi esendőségre valló jelenettel.

Az interneten terjedő folklóralkotás szerzője ismeretlen, felhasználóról felhasználóra terjed, hagyományos elemekből építkezik, és formulaszerűsége törekszik, a technika adta lehetőségeknek köszönhetően könnyen változtatható, variánsokban él, rendkívül gyorsan terjeszthető, valamint aktuális, közösségi témát érintő témákra reflektál (Blank 2009). Dégh Linda véleménye szerint az egyik legjelentősebb folklórjellemezővé a variabilitás vált, a variánsok meglétét tartja kulcsfontosságúnak (Dégh 1994). A mai infokommunikációs eszközök segítségével megjelenő képi és szöveges folklóralkotások terjedése a folklór hagyományos, szájról szájra történő átadási sebességéhez viszonyítva össze-

hasonlíthatatlanul gyorsabban, másodpercek alatt zajlik le. A „face-to-face” információcsere „person-to-person” kommunikációra módosult (Toldi 2012). Ezzel egyidejűleg az alkotók és a felhasználók köre kiszélesedett, az egyes jelenségek élettartama pedig lerövidült (Gasouka et al. 2012). Mindez pedig az aktualitás jegyében zajlik, a felhasználók gyors reagálása mellett.

Simon J. Bronner hangsúlyozza, hogy a számítógép közvetítette kommunikáció a szóbeliség és az írásbeliség között helyezkedik el. Szerinte ez a pozíció lehetőséget biztosít arra, hogy a hagyományt egyrészt továbbítsa, másrészt egyúttal teremtse is (Bronner 2009). Domokos Mariann álláspontja szerint az internetes információk interaktivitásukat és szinkronitásukat tekintve már közelebb állnak a szóbeliséghez, mint a hagyományos, rögzített írásbeliséghez. Az internet a képi, szöveges, az animált és az audiovizuális folklórjelenségeken kívül a néphit, a népi vallásosság és a népszokások körében is gazdag forrást jelent (Domokos 2013). Így ezek az alkotások akár a néprajzkutatók figyelmét is kiérdemelnék.

A netfolklór jelenségkörébe sorolhatjuk az e-mailben, a webszajtokon, a blogokon és a fórumokon terjedő vicceket, álhíreket, városi legendákat, karikatúrákat, digitálisan manipulált képeket, sőt újabban az ilyen jellegű hang- és videofájlokat is; hangsúlyozva, hogy a hagyományos folklórhoz hasonlóan a netfolklór is reagál a tömegtájékoztatásban megjelenő hírekre (Bodoky 2006). Ugyanakkor

napjaink hálózatát az értelmes káosz jellemzi. Így a káoszelmélet alapján feltételezhetjük, hogy bármely internetes jelenség könnyen mémmé válhat. Az online kontextusnak ugyanis felerősítő hatása van, azonban számtalan körülménytől függ, mi válik népszerűvé, éppen azért nem tudjuk megjósolni, hogy melyik videót vagy képet fogják annyian megosztani, hogy virtuálisan terjedjen (Szűts 2016).

Elég, ha ennek kapcsán az interneten nemrégiben megjelenő *Pen Pineapple Apple Pen* című videóra utalunk, amely talán a *Gangnam Style* helyébe léphet, vagy hasonló népszerűsége tehet szert, de természetesen jelen pillanatban ez még a jövő titka. Az előbbit a hungaromémek kapcsán még részletesen tárgyaljuk.

Új (kép)nyelvi formák

Tolcsvai Nagy Gábor úgy vélekedik, hogy az elektronikus kommunikáció erőteljes alkotójelleget mutat, új nyelvi formák létrehozását támogatja. Ennek a nyelvi világnak a jellemzői az új szóalakok, új jelentések létrehozása,

a szlenges kifejezések gyakorisága, a becézések, a szövegelés (poénkodás), a nyelvi durvaság, a tömörség, az emotikon és az idegen eredetű (többnyire angol) szavak magyar átírású használata (Tolcsvai 2004). Mindezek alapján mondhatjuk, hogy a netfolklor nyelvi létmódját illetően alapvető tendenciák, szabályok látszanak kirajzolódni.

Az internet új minőség: nem egyszerűen a kommunikáció, a tömegkommunikáció új formája, hanem minden eddigi kommunikációs forma szintézise, maga a beszéd. Az új nyelvi minőség, az új beszéltnyelviség szókészleti, nyelvtani, sőt hangtani változások sorát indítja el. A nyelv változása természetes folyamat, de az informatika által támogatott változás éppen sebessége és erőssége folytán a nyelv legalapvetőbb jellemzőjével, a hagyománnyal kerül összetűzésbe (Balázs 2009). Ez a két egymás ellenében ható erő azután formálja, alakítja nyelvhasználatunkat, a köznyelvet és az irodalmi nyelvet egyaránt.

Sajátos nyelvi világ születik tehát. A közösségi oldalakon tapasztalhatjuk az internetszleng megjelenését, meg azt, hogy a közlés sokszor a jelzésszerűségig csökken, agresszív rövidítéseket, összevonásokat alkalmazunk, illetve alkalmaznak sokan, azután pedig mások követik. Előfordul az alultoldalékolás, valamint a túltoldalékolás (Balázs 2009). Mindezzel egyesek mintegy divatot teremtenek, az utánzásos tanulás alapjává válnak, majd sajátos generalizáció folytán magát a nyelvet, a nyelvhasználatot alakítják.

Újfajta jel- és képi világot látunk magunk körül, amelyet laza helyesírással pötyögnek be. Ezt a jelenséget Balázs Géza – a beszédbeli szleng mintájára – szlenghelyesírásnak nevezte el. Fő jellemzője a már említett összevonás, kiejtés szerinti írás, valamint a képiség. A jelzésszerűségig agresszív rövidítés, a képiség, vagyis a szlenges helyesírás hasonló a mobilkommunikációban használatos sms-íráshoz (Balázs 2009). Sok ilyen jellegű szövegtörmelékkel találkozhatunk a mindennapokban; rövid, a töredezettség nyomait magukon viselő szövegekkel, melyek emotikonokban bővelkednek.

A hagyományos orális folklor mediatizációja számos tartalmi, stilisztikai, műfaji átalakulást eredményezett: a természetes nyelvi szövegek mellé csatkozott, és azokat szinte már fel is váltja a képi és a multimediális nyelvezet, új (hibrid) műfajok jönnek létre, sok régi történet és városi legenda születik újjá az interneten (Fernback 2003). A mémeken kívül egyébként számos szövegműfajt sorolhatunk fel, melyek az internetes folkloort gazdagítják. Ide tartoznak a viccek, sms-üzenetek, egysorosok, humoros hirdetések, „hülye” kérdések, informatikus mondások, meghökkentő esetek, munkahelyi mondatok, táblás feliratok, önéletrajzi mondatok, ünnepi jókívánságok, „jólnevelt káromkodások” stb. (Balázs 2006). Láthatjuk, hogy régi-új szövegtípusok vannak születőben

az interneten, illetve a mobilkommunikációban. Elég, ha csak a különféle, a korábbi Szent Antal-lánchoz hasonló körlevelekre vagy a táviratok és a levelezőlapok átköltözésére gondolunk. A képes levelezőprogramok ráadásul mozgó formában is felbukkantak (Balázs 2009).

Az internet, illetve összekapcsolt adatbázisai a netfolklór tárházai: a modern emlékezetipar gyárai, raktárai. Ezek az adatbázisok állandó kapcsolatban vannak a folklór hagyományos hordozóival: a szóbeli és az írásbeli emlékezettel. Az elektronikus adatbázisok ugyanis folyamatosan gazdagodnak, „töltődnek” a szóbeliségből és az írásbeliségből, s bár ellentétes folyamatról, törlésről, törlődésről nem tudunk [...], a nem használat, a nem alkalmazás [...] elvileg azt mutatja, hogy egy adott információ, folklórtermék nincs forgalomban, vagyis mégis kikerül a fősodorból, elfelejtődik. [...] A „kihelyezett memóriaként” működő elektronikus adatbázisok az elektronikus folklór csaknem korlátlan megőrződését és megsokszorozódását eredményezik (Balázs 2015, 183).

Ugyanakkor a világhálón az információk, így a mémek is villámgyorsan terjednek; a digitális környezet egyáltalán nem biztos, hogy biztosítja azok megőrzését, sőt elképzelhető, hogy egy adott szöveg, kép, hanganyag (fájl) megsemmisülésének veszélye nagyobb, mint a könyv esetében vagy a kézirat korában volt. Vagyis tanúi lehetünk, ahogy egyes mémek üstökösként tűnnek fel, majd hasonló módon tűnnek el (Szűts 2014).

Úgy tűnik, mintha az emberiségnek ősidők óta nagyon hasonló minőségű és mennyiségű folklórra lenne szüksége. Az új technológiák inkább csak a régiek helyére lépnek, ám ugyanazokat a kognitív, szociális, kulturális, pszichikai stb. funkciókat látják el (Balázs 2015).

Internetes mémek

Az internetes mém úgy határozható meg, mint az interneten folklórszerűen terjedő, gyakran önkéntelen forrásból származó, egy közösség számára közös határjelentéssel bíró, ikonikus képes-szöveges-hangos tartalom módosításokon átesett, de közös tulajdonságokkal bíró variánsai (Csordás 2015).

A mémekben a valóságból kiragadott szereplők, sztárok, helyzetek, tárgyak az online felületeken új életre kelnek és kelhetnek, egyre jobban elszakadva eredeti kontextusuktól. A befogadók agyában a spontán asszociációs láncot alkotó illusztrációk sorozata elemi erővel, de pusztán

benyomásként, impresszióként [...] száguld át. [...] Az élmény újra és újra átélhető. [...] Képkavalkád ez, a kiragadott pillanatok és odavetett mondatok örvénylő karneválja, amelyhez a közönség maga is hozzátehet vagy a meglévőkből szemezgethet, és továbbküldhet. A posztmodern képtárakban azonban már nem a látogató keresi fel a galériát, hanem a képek a befogadót (Mitev–Horváth 2016, 22).

És a megkeresés alkalmával szuggesztív erővel hatnak a befogadóra/olvasóra.

A mindennapi felhasználó folyamatosan találkozik vicces – vagy annak gondolt – képes szöveges feliratokkal. Felmerül a kérdés, hogyan is kerülhetné el az „arctalan nép” ezeket a valóban találó, a társadalmi eseményekre élesen reagáló, gyakran humoros tartalmakat. Ezek a kreativitás nyomait magukon viselő alkotások sokszor igazi bombaként hatnak közönségükre (Torgyik 2013).

Az internetes mémek csoportosítása

Az internetes mémek több csoportra oszthatók (a teljesség igénye nélkül):

- mozzanatokon, cselekvésen alapuló, az élet történéseire reagáló mémek (pl. fail-mém);
- a különböző hatósági intézkedéseken, szimbólumokon alapuló, tabukra reagáló mémek (pl. a PedoMaci mém);
- személyes akciókhoz, produkciókhoz köthető mémek, ahol a cselekvő személye lényegtelen (pl. Technoviking mémek);
- mozgóképes mémek (pl. a *300* című film egy részlete „mémésítve”), ahol lehetnek átfedések (pl. vannak fail-filmek, melyek mozgóképesek is);
- rajzolt, illetve tematizált (egyszerűsített) mémek (pl. a mérges srác mémek);
- kultuszmémek (személyi kultuszon alapuló mémek, pl. a Chuck Norris-féle mémhatás);
- sztereotípiákon alapuló mémek (pl. az informatikus mémek);
- nemzeti/népcsoporton alapuló mémek (pl. hungaromémek) stb. (Laczkó 2014).

Hungaromémek

Mit tapasztalunk közösségi oldalakon/portálokon? A webkettes környezet jellegénél fogva bárki szerzővé válhat. Így a felhasználók vesznek egy mozi-

hőst, esetleg egy filmet vagy a film egyik jelenetét. Kiragadják annak már-már szállóigévé vált szövegrészletét, majd átírják magyarosra, sajátosan „szögediesre” vagy karakteresen székelyesre; a végletekig eltúlzott ízes magyar tájszólásba öntik. Utolsó lépésként bajuszt photoshopolnak rá, és íme, elkészült a hungaromém (Benedek 2013).

A hungaromém „gyártása” során magyaros bajuszt kap mindenki, és esetleg még egy cifra kis jelmondatot. Percek alatt magyarosítanak bármilyen külföldi tartalmat. A bajuszkompozíciókat megosztják, lájkolják, más tartalmakhoz hasonlóan. Mára már az újjászületett hungaromém filmek és tévésorozatok híres jelenetein, szereplőin és szövegein él.

A dr. House Viskóvá keresztelése, illetve a bajusz „felragasztása” alapszintű remixet jelent. Előfordul, hogy a mém készítője csupán szójátékot vesz a létrehozás alapjául. Ilyen esetekben nem valószínű, hogy az alkotás virálisan elterjed. Erre példa a Merci helyett a Berci. Vagyis az egyetlen magyar úrhajós, Farkas Bertalan szerepeltetése a népszerű csokoládé csomagolásán.

Sokkal izgalmasabb véleményünk szerint egy hungaromém, amikor egy eleve népszerű popkulturális referenciára épül. A Frank Miller képregénye alapján Zack Snyder rendezte 300 ilyen. A folyamatosan üvöltő, tekintélyt parancsoló, félelmet nem ismerő és a tudatosan halálba menő spártai király, Leónidasz két mém alapfigurája. A „This is Sparta!” („Ez Spárta!”), valamint a „Tonight we dine in hell!” („Ma éjjel a pokolban vacsorázunk”) felkiáltások-jelmondatok népszerű internetes mémek. Ezeknek a hungaromém verziója további csavart ad a történetnek. A kötelező vizuális elem – magyar bajusz – mellett a szöveg is „álnépies”. „Az estebédet mán’ az ürdöng aggya nekünk!!!!” az internetes humort csillogtatja meg. Hasonlóan ikonikus Liam Neeson karaktere az *Elrabolva* című filmben. A visszavonult, a lánya megmentéséért azonban mindenre képes CIA-ügynök ígéretet tesz a telefonba, hogy bár nem tudja, kivel beszél, de ha megtalálja, akkor megöli. Ennek internetes szlengben való megfogalmazása az „Én nem tudom, hogy kicsoda kend, de ha elkapom, megtanulja a kutyafüttyet”. 2016-ban egy nagyon egyedi, minden korábbtól eltérő mém, a PPAP – Pen Pineapple Apple Pen videó terjedt el virálisan az interneten. A rövid klipben egy japán komikus, Kosaka Daimaou, egy rendkívül egyszerű zenei aláfestésre arról énekel, hogy van egy almája, illetve egy tolla. Ha ezeket összeadja, almatollat kap. Ugyanezt megismétli egy ananással és egy tollal, és be is mutatja a klipben (<https://www.youtube.com/watch?v=d9TpRfDdyU0>). A rendkívül egyszerű, tanulság, de még mondanivaló nélküli videó hamarosan mémmé vált, és számtalan verziója jelent meg.

Szokás szerint ilyen esetben születnek magyar verziók is, melyek közül véleményünk szerint a PSPP, vagyis a Pohár Sör Pohár Pálinka (<https://www.youtube.com/watch?v=q-rZqdWvGpo>) a legtalálóbbr. A klip jellegzetes magyar helyszínen, egy garázsból vagy sufniból alakított műhelyben játszódik. Zenéje ugyanaz, szövege azonban eredeti. Főszereplője retró pulóverben, franciasapkában és kötényben énekel. A kötényből először egy pohár, majd egy üveg sör kerül elő. Ezt követi egy pálinkáspohár és egy üveg pálinka. A pohár pálinka végül a pohár sörrel egyesül (ahogy az eredeti klipben a toll és az ananász tette). A csavar, az igazán humoros elem ezután következik: a PSPP-ből, vagyis a pohár sörből és pohár pálinkából tengeralattjáró lesz, miután az utóbbit a főszereplő az előbbibe ejtette. És végül az egészet meg is issza.

Összegzés

Befejezésként rendhagyó módon a mém definícióját hagytuk. Tanulmányunkban azt kívántuk bemutatni, hogy az internetes mém egy olyan ötlet, mely felhasználótól felhasználóig terjed az online kommunikációs csatornák, alapvetően a közösségi oldalak (Facebook) közvetítésével. Egy népszerű mém, mint az láthattuk, minden esetben ötleteket, szimbólumokat, popkulturális referenciákat hordoz, írás, kép vagy multimedialis szöveg formájában. A mémek gyakran specifikus internetes szubkulturákban születnek, és az eredeti mémeket annak mutációi követik, ilyen például a hungaromém jelensége.

Irodalom

- Balázs Géza. 2006. Az sms-folklór – a minimálfolklór nyelvi képe I. *Magyar Nyelvőr* 130 (4): 439–456.
- Balázs Géza. 2009. *Az informatika hatása a nyelvre*. In *Quo vadis philologia temporum nostrorum?*, szerk. Bárdosi Vilmos. 23–42. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Balázs Géza. 2011. *Sms-nyelv és -folklór*. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság–Inter Nonprofit Kft.–Prae.hu.
- Balázs Géza. 2015. Netfolklór – intermedialitás és terjedés. *Replika* 26. (1): 171–185.
- Benedek András. 2013. Új pedagógiai paradigma: 2.0: tételek a digitális tanulásról. In: *Digitális Pedagógia*, szerk. Benedek András. 15–51. Budapest: Typotex Kiadó.
- Blank, Trevor J. 2009. Toward a Conceptual Framework for the Study of Folklore and the Internet. In *Folklore and the Internet: Vernacular Expression in a Digital World*, ed. Blank, Trevor J. Logan. 1–20. Utah: Utah State University Press.

- Bodoky Tamás. 2006. Többet restaurálunk, mint négy éve: Választási kampányplakátok az interneten. *Médiakutató* 6 (2): 7–31.
- Bronner, Simon J. 2009. Digitizing and Virtualizing Folklore. In *Folklore and the Internet. Vernacular Expression in a Digital World*. Ed. Blank, Trevor J. Logan. 21–66. Utah: Utah State University Press.
- Csordás Tamás. 2015. *A fogyasztói részvétel mint marketingkommunikációs eszköz a digitális médiában*. PhD értekezés. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem.
- Dégh Linda. 1994. *American folklore and the Mass Media*. Bloomington: Indiana University.
- Domokos Mariann. 2013. *Az elektronikus folklór gyűjtéséről*. *Ethno-Lore: Az MTA BTK Néprajztudományi Intézetének évkönyve* 30. 292–320.
- Domokos Mariann. 2014. Towards Methodological Issues in Electronic Folklore. *Slovak Ethnology* 62 (2): 283–295.
- Domokos Mariann–Vargha Katalin. 2015. Elektronikus választási folklór. *Replika* 26 (1): 141–169.
- Fernback, Jan. 2003. Legends on the Net. An Examination of Computer-mediated Communication as a Locus of Oral Culture. *New Media and Society* 5 (1): 29–45.
- Gasouka, Maria–Arvanitidou, Zoi–Foulidi, Xanthippi–Raptou, Evagelia. 2012. Folklore Research and its Challenges. From the Ethnography to Netography. *Mediterranean Journal of Social Sciences* 3 (8): 111–116.
- Glózer Rita. 2015. Internetes paródiavideók és ifjúsági médiahasználat. *Replika* 26 (1): 117–139.
- Kibby, Marjorie D. 2005. Email Forwardables. Folklore in the Age of the Internet. *New Media and Society* 7 (6): 770–790.
- Laczkó Soma. 2014. Mémek kréme. Kutatási napló online. 6. 4. <http://kutatasinaplo.blokspot.rs/2014/04/memek-kreme.html#more> (2016. okt. 10.)
- Meder, Theo. 2008. Internet. In *The Greenwood Encyclopedia of Folktales and Fairy Tales II.*, ed. Haase, Donald. 490–494. Westport–Connecticut–London: Greenwood Press.
- Mitev Ariel–Horváth Dóra. 2016. Az internetes mémek a fogyasztók képtárában, egy kiállítás mémei. *Új jel-kép: kommunikáció, közvélemény, média* 5 (2): 21–35.
- Molnár György. 2014. Modern ICT based teaching and learning support systems and solutions in higher education practice. In *10th International Scientific Conference on Distance Learning in Applied Informatic*, szerk. Milan Turčáni, Martin Drlík, Jozef Kapusta, Peter Švec. 421–430. Prague: Wolters Kluwer Law and Business.
- Molnár György. 2015. Teaching and Learning in modern digital Environment. In *SAMI 2015 IEEE 13th International Symposium on Applied Machine Intelligence and Informatics*, szerk. Szakál Anikó. 213–217. Herlany: IEEE.

- Molnár, György–Benedek, András. 2013. ICT Related Tasks and Challenges In The New Model of Technical Teacher Training. In *InfoWare 2013: ICCGI 2013: The Eighth International Multi-Conference on Computing in the Global Information Technology*, ed. John Terzakis–Constantin Paleologu–Tibor Gyires. 40–44. Nice: ICCGI.
- Petőfi S. János–Benkes Zsuzsa. 2002. *A multimediális szövegek megközelítései*. Pécs: Iskolakultúra.
- Shifman, Limor. 2012. An Anatomy of a You Tube Meme. *New Media and Society* 14 (2): 770–790.
- Szűts Zoltán. 2012. A Web 2.0 kommunikációelméleti kérdései. *Jel-kép* (1–4): 85–93. http://communicatio.hu/jelkep/2012/1_4/szuts_zoltan.html (2016. szept. 10.)
- Szűts Zoltán. 2014. *Egyetem 2.0*. Székesfehérvár: KJF Kiadó.
- Szűts Zoltán. 2016. Bevezetés a netes memetikába. *E-nyelv.hu*. 8 (2). <http://e-nyelv-magazin.hu/2016/05/31/bevezetes-a-netes-memetikaba/> (2016. aug. 20.)
- Tolcsvai Nagy Gábor. 2004. A hálózat nyelve. In *Nyelv, érték, közönség*, szerk. Tolcsvai Nagy Gábor. 188–205. Budapest: Gondolat.
- Toldi Éva. 2012. Terek, idők, beszédmódok között. *Híd* 76 (4): 5–11.
- Torgyik Judit. 2013. *A tanulás színterei felnőtt és idős korban*. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.
- Törteli Telek Márta. 2015. A digitális szövegek értő olvasása, digitális kor. *Létünk* 35 (4): 129–137.

INTERNET MEMES AS PART OF THE FOLKLORE

This paper looks at the issue of memes and specifically the “hungaromemes”, a borderline phenomenon that stands between oral folklore and internet literacy. The authors focus on remixed visual and textual constructions, digitally manipulated images and video files. They study the mode of existence of the internet folklore and its developing basic tendencies. They follow the changes of vocabulary of the new spoken language and point out that the mediatization of traditional oral folklore results in several substantive, stylistic and genre transformations. The natural language texts are just about replaced by visual and multi-media language, giving a life to new (hybrid) genres. The warehouses of internet folklore serve as modern external memory, and carry out the same functions as traditional oral folklore. The authors try to group and categorize memes and devote a special role to “hungaromemes” based on our traditions, whose interpretation requires a basic knowledge of Hungarian culture.

Keywords: internet folklore, oral culture, written culture, meme, hungaromeme

MEMOVI KAO DELOVI INTERNET FOLKLORA

Rad se bavi pojavama internet-folklora koji se nalaze u „širokom opsegu” između usmenog i pismenog, a posebno memovima i hungaromemovima. U žiži interesovanja autora se nalaze remiksovane konstrukcije slike i teksta, digitalno manipulisane slike i video-fajlovi. Oni proučavaju načine bitisanja net-folklora, njegove osnovne tendencije. Prate promene u leksici novog govornog jezika, i ukazuju na činjenicu da medijatzacija tradicionalnog oralnog folklora rezultira brojnim sadržinskim, stilskim i žanrovskim preobražajima. Tekstove pisane prirodnim jezikom zamenjuje jezik slika i multimedijalni jezik, usled čega nastaju novi (hibridni) žanrovi. Arsenal net-folklora, kao fabrika, skladište moderne industrije sećanja, poput „eksterne memorije”, obavljaju istovetne funkcije kao i tradicionalni oralni folklor. Autori studije su se prihvatili da grupišu, kategorišu internet-memove, pri čemu posebnu ulogu daju hungaromemovima koji se zasnivaju na tradiciji Mađara, čije razumevanje je uslovljeno postojanjem određenih znanja vezanih za naciju.

Ključne reči: internet folklor, usmeno izražavanje, pismenost, mem, hungaromem

A kézirat leadásának ideje: 2017. jan. 15.

Közlésre elfogadva: 2017. ápr. 20.

SÓLYOM Réka

Károli Gáspár Református Egyetem BTK
Magyar Nyelvtudományi Tanszék
Budapest, Magyarország
solyom.reka@kre.hu,
solyomreka@hotmail.com

MAGYARNYELV-HASZNÁLAT A VAJDASÁGI MAGYAR SZÓ NAPILAP ONLINE CIKKEIBEN ÉS A KAPCSOLÓDÓ OLVASÓI KOMMENTEK BEN

Hungarian Language Use in the Articles and Readers' Comments
of the Daily Paper *Magyar Szó Online*

Mađarski jezik u onlajn člancima vojvođanskog dnevno lista
Magyar Szó i u komentarima čitalaca

A tanulmány napjaink vajdasági magyarnyelv-használatát elemzi a magyart kétnyelvű környezetben beszélők nyelvhasználatában. A vizsgálat korpuszát a vajdasági *Magyar Szó* című napilap internetes változatában 2016. december 13. és december 19. között megjelent cikkek, illetve a cikkekhez fűzött online olvasói hozzászólások (kommentek) szövegei adják. Az elemzés célja a kontaktusnyelvi hatás következtében létrejövő jellemzők, mint például a morfológiai, szókészletbeli eltérések, feminizáló és analitizáló hatás kimutatása és illusztrálása releváns példákkal. Az elemzés egyfelől szerves folytatását képezi a témában 2011-ben és 2015-ben végzett és publikált vizsgálatoknak, másfelől továbblépést is jelent, mivel összefüggéseket, lehetséges egyezéseket és változásokat keres a korábbi években kapott, illetve a friss, online adatok között.

Kulcsszavak: vajdasági magyarnyelv-használat, kontaktusnyelvi hatás, kétnyelvűség

Bevezetés

A tanulmány napjaink vajdasági magyarnyelv-használatának jellemzőit, a magyart kétnyelvű környezetben beszélők nyelvhasználatát vizsgálja egy esettanulmány keretében.

A cél egyfelől az elemzett esetek átfogó vizsgálata: annak tanulmányozása, hogy a vonatkozó szakirodalomban (vö. pl. Bene 2012; Göncz 1999, 2004; Kontra 2014; Molnár Csikós 1989, 1998) megnevezett nyelvi jellegzetességek közül melyek érvényesülnek az elemzett korpuszban; másfelől jelen vizsgálódás lehetőséget ad a korábbi években (2011-ben és 2015-ben) elvégzett, hasonló elemzések (Sólyom 2012; Sólyom megjelenés előtt) során kapott vonatkozó eredmények és a mostani tapasztalatok közötti összefüggések, párhuzamok és/vagy ellentmondások áttekintésére is.

A vizsgálódás korpusza és célja

Jelen elemzés korpuszát – a két korábbi felméréshez hasonlóan – a *Magyar Szó Online* című internetes újvidéki napilap kiválasztott cikkei (<http://www.magyarszo.rs>), valamint a cikkekhez írott online olvasói bejegyzések, ún. kommentek adják. Utóbbiakkal kapcsolatban újdonság, hogy az elmúlt évek során egyre jellemzőbbé vált az, hogy az olvasók csak kismértékben kommentelnek a lap saját oldalán (bár erre ott is van lehetőség); nagyobb számú és jóval élénkebb társalgás figyelhető meg a cikkek tartalmával kapcsolatban a Facebook közösségi oldalon, ahol a *Magyar Szó Online* saját oldalakkal rendelkezik (<https://www.facebook.com/magyarszo>).

A facebookos hozzászólási lehetőségnek kommunikációs és technológiai szempontból is nagy jelentősége van: az „írott-beszélt” nyelvről (Bódi 1998, 186) elmondható ugyanis, hogy – a kommenteket írók szempontjából – gyors reakcióra, hozzászólásra és akár párbeszédre is lehetőséget ad; az elemző szempontjából pedig szintén előnyös lehet ennek a kommunikációs formának a tanulmányozása, hiszen a beszélt kommunikációhoz hasonló, de írásban rögzített, kötetlen, gyors megnyilatkozásokat tanulmányozhat, amelyek – a napilap cikkeinek frissülésével egy időben – folyamatosan frissülnek, bővülnek, ugyanakkor – a Facebook-idővonal jellemzőinek köszönhetően – hosszabb idő elteltével is visszakereshetők, tanulmányozhatók.

A korábbi elemzések tapasztalataiból okulva – amikor is a gyűjtött esetek a tanulmányozott időintervallum nagysága miatt elsősorban példaképpen tudtak szolgálni – jelen elemzés egy (szándékosan) szűkebb időkereten belül megjelent cikkekre és hozzászólásokra fókuszál: a *Magyar Szó Online*-nak 2016. december 13. és december 19. között megjelent azon cikkeit és a hozzájuk fűzött kommenteket elemzi, amelyek feltűntek a napilap Facebook-oldalához tartozó idővonalon. Ezekre a bejegyzésekre jellemző, hogy néhány óránként frissülnek, a hozzájuk fűzött olvasói reakciók pedig folyamatosan bővílhetnek,

módosulhatnak; így elmondható róluk, hogy mind a cikkek szövegei, mind a kapcsolódó hozzászólások jó és bőséges forrásként szolgálhatnak a vizsgálódáshoz. Az elemzett korpusz ilyen módon történő pontosításának köszönhetően tehát részletes és pontosan adatolható kép adható egy kontaktusnyelvi hatásokat vizsgáló szinkrón elemzés keretében; erre tesz kísérletet a jelen tanulmány.

A feldolgozott szövegekben talált kontaktusnyelvi jellemzők terén – elsősorban a szókincsben mutatkozó különbségeknél – az értelmezést segítik még a Nyelvtudományi Intézet Termini Adatbázisa (<http://ht.nytud.hu/htonline>), illetve az ISZ vonatkozó szócikkei is.

A vajdasági magyarnyelv-használat jellemzői

A vajdasági magyar kétnyelvű közösség nyelvhasználatának általános jellemzője, hogy a nyelvhasználók a mindennapi élethelyzetekben a magyar mellett a szerb nyelvet is használják többségében (Göncz 2004), nyelvhasználati szokásaikat tehát egyfelől a nyelvi kontaktusokból eredő szabályosságok, másfelől a kisebbségi helyzet következményeként megjelenő egyéb hatások együttesen befolyásolják.

Ez a kettős hatás eltérést okoz az egynyelvű, többségi helyzetű magyarok nyelvhasználati szokásaihoz képest; tény azonban, hogy a kutatások szerint a különbségek kisebb mértékűek, mint más kétnyelvű magyar beszélőközösségek esetében (vö. Göncz 2004, 143, idézi Sólyom 2012, 32; Kontra 2014, 184).

A megjelenő, kimutatható különbségek között a leginkább relevánsak a következők (Göncz 1999, 2004 és Molnár Csikós 1989, 1998 összefoglalása alapján):

- szókészletbeli eltérések;
- a szórend jellegzetességei;
- a „feminizálás”;
- az analitizáló (széttagoló) hatás;
- a hasonlítóssal kapcsolatos változók használata (*-tól/-től* a *-nál/-nél* helyett);
- a *valószínűleg*, *hogy* és a *nyilván*, *hogy* szerkezetek használata;
- az inessivusi *-ban/-ben* változó használata *-ba/-be* alakban;
- a *-t* végű igék tárgyas felszólító alakjának használata kijelentő módban;
- többes szám használata;
- kicsinyítő képzők használata.

Jelen tanulmánynak a témához kapcsolódóan kettős célja van: egyrészt áttekinti, összegyűjti az említett időszakból származó *Magyar Szó Online*-beli cikkekben és a hozzájuk fűzött kommentekben fellelhető, a fent felsorolt releváns kontaktusnyelvi jellemzőket; másrészt egy rövid összehasonlítás keretében visszautal a 2011-es és 2015-ös felmérés vonatkozó adataira, eredményeire is.

A következőkben a tanulmány először sorra veszi és példákkal illusztrálja, hogy a szakirodalomban említett nyelvi különbségek közül melyek találhatók meg a 2016. december 13–19. közötti időszakból származó elemzett cikkek és hozzászólások szövegeiben; ez után az áttekintés után pedig röviden kitér az említett összehasonlításra.

Kontaktusnyelvi jellemzők megjelenése a vizsgált anyagban¹

Szókészletbeli eltérések I.: névszók (főnevek, melléknevek), határozószók, névmások

Sok példa található az ilyen típusú eltérésre az idézett szövegrészekben (1–20. példa). Gyakran előfordul, hogy a magyar szó szerb vagy kifejezetten a Vajdaságban használatos magyar megfelelőjét használják a nyelvhasználók, gyakran toldalékolt alakban.

Az (1)-es példában az *a* névelő megjelenése szokatlan a *hétfő este* alakulat előtt:

(1) Putyin a *hétfő este* közölte, a nagykövet megölése kísérlet volt Moszkva azon törekvésének kisiklatására, hogy Ankarával és Teheránnal közösen megoldást találjon a szíriai válságra.

A (2)-es példában a magyarországi magyarban is használatos, ám meglehetősen archaikus stílusú *reá* névmás jelenik meg a *rá* névmás helyén:

(2) Ennek ellenére sincsen szégyellnivalónk, a VMSZ megőrizte politikai befolyását, pártunknak köztársasági, tartományi és helyi önkormányzati szinten is tekintélye van, képviseli a *reá* szavazók és országának érdekeit – fogalmazott Pásztor.

A (3)-as példában a tájnyelvi *sparhet* szó jelenik meg; érdekes módon a szónak nem a *sparhelt* vagy *sparheld* (ISZ) formája szerepel a cikkben:

---

¹ Mivel az idézetek forrása minden esetben az alábbi két honlap: <http://www.magyarszo.rs>, illetve <https://www.facebook.com/magyarszo>, a tanulmány főszövege az egyes nyelvi példák esetében külön-külön nem hivatkozik a forrásokra (letöltés ideje: 2016. december 13–19., a példák időben visszafelé haladva szerepelnek a tanulmány szövegében; a sorrendjükben néhány helyen apróbb változtatás történt a logikus csoportosíthatóság érdekében).

(3) Szombaton reggel nyolckor ösztűz minden fegyverből! Fellángolt a bográcsok, az üstök és a rostélyok alatt, a *sparhetok*ban és a kemencékben...

A (4)-es példában megjelenő, szintén tájnyelvi *hatvanháromas* (a magyarországi *hatvanhármás* helyén) a *három* számnév melléknévi alakjaként szerepel a szövegben. Itt kell megemlíteni, hogy a *háromas* alakulat feltűnt már a 2011. évi gyűjtésében is, *tizenháromaska* formában (Sólyom 2012, 40):

(4) Kilencre várták a közelebről érkező vendégeket, akiknek viszont sokat kellett utazniuk a Törökbecse alatti tiszai *hatvanháromasig*, azok már előző nap megérkeztek.

Az (5)-ös példában ismét egy tájnyelvi szót, a 'juhtúró' jelentésű *brindzát* olvashatjuk. Ez a szó Erdélyben, a Felvidéken és Kárpátalján használatos – mutat rá a Termini Adatbázis. Tény azonban, hogy ha megvizsgáljuk a kontextust, amelyben a szó szerepel, egyértelművé válik, hogy „a felvidéki Érsekújvárról érkező” vendégek készítették el ezt az ételt a vajdasági rendezvényen. Ez a helyzet meg is magyarázza a *brindza* szó feltűnését az idézett szövegben:

(5) Visszajáró vendége a rendezvénynek a felvidéki Érsekújvárról érkező Kálnay Gyula és csapata, akik ez alkalommal *brindzás* galuskát főztek, ezután szlovák recept szerint kolbászt készítettek, majd megsütötték.

A (6)-os példa érdekessége, hogy benne megjelenik a *több tízen* alakulat. A magyarországi magyarnyelv-használatban ugyan használatos a *több százan*, *több ezren*, *több tízezeren* stb. forma, a *több tízen* azonban nem tipikus; helyette inkább a *több tucatnyian* szokott előfordulni, ha ilyen létszámról van szó:

(6) Ami azonban nemcsak meglepett, hanem meg is nevette, hogy *több tízen* felhívták a városi székhelyű föderális hidrometeorológiai és szeizmológiai intézetet, és jelentették nekik, hogy reng a föld!

A (7)–(20)-as példákban latin eredetű szavak jelennek meg magyar szövegkörnyezetben. A magyarországi magyarnyelv-használatban nem, ritkán vagy nem ilyen jelentésben szoktak előfordulni a kiemelt szavak.

A *donáció*, *donátor* inkább *adományozó* formában (amennyiben emberi szerv adományozásáról van szó, *donor* alakban) jelenik ott meg; az *installáció* pedig gyakran inkább 'kiállítás belső berendezése' (ISZ) jelentésben szerepel.

A *kommasszációval* ('tagosítás, birtokos egy határban lévő birtokainak egyesítése, egy tagban kijelölése') kapcsolatban az ISZ fenti magyarázatában még megjegyzi, hogy régies alakulatnak számít, amelynek használata a magyarországi magyarban igen ritka.

A *projektum*, amely az ISZ meghatározásai szerint 'valamely munkálat vagy tudományos kutatás tervezete/ennek elvégzésére beadott pályázat/ezek

végzése, folyamata’, a magyarországi nyelvhasználatban – a latinus formával ellentétben – inkább az angolos *projekt* formában használatos hasonló jelentésben (megjegyzendő, hogy a *projektumra* a 2015-ös kutatásban is hasonló találatok születtek):

(7) Mint írták, az épület belső részén nagyobb építési munkálatokra került eddig sor, illetve a régi épületrészen az elektromos *installációk* egy részét már beszerelték, a következő fázisban pedig a homlokzat befejezésén, valamint az *installációkon* és a beltéren dolgoznak majd.

(8) Milyen intézkedések, *projektumok* kellenének még az életminőség javításához?

(9) Két fontos *projektumot* emelek ki, az egyik a Bácsgyulafalva és Kerény közötti útszakasz felújítása, a másik pedig a Kupuszina és Monostorszeg közötti útszakasz megépítése.

(10) Jelenleg 4 lakó *objektumban* 299 gondozott él 58 szobában, és 114 dolgozó tevékenykedik az intézetben.

(11) Ugyanakkor elfogadták a mezőgazdasági termelés alatt levő területek azonosítására kidolgozott új rendszert, amely beazonosítja a *kommaszáción* átesett, és a mezőgazdasági termelésre használható területeket.

(12) A külügyminisztérium közleményéből kiderül, hogy Ivica Dačić pekíngi látogatása során, a nemzetközi kapcsolatok kínai és a középkelet-európai szakértőinek találkozásán, a kínai Társadalomtudományok Akadémiáján felhívta a figyelmet, hogy az Öv és út *projektum* mindkét állam számára stratégiai lehetőségeket rejt magában.

(13) Tegnap mutatták be a városházán a *donátorok* jelenlétében a vásártér stratégiai fejlesztési tervét, ami előirányozza többek között műjég- és kajakpálya kiépítését is.

(14) Összértékben majd egymillió dollár értékű kérvényről beszélhetünk, amit önkormányzatunk átadott a *donátoroknak*.

(15) Látszik, hogy ha nagy *projektumokban* gondolkozik az ember, akkor a kisebb *projektumokra* nem jut pénz, a következő ciklusban azonban megfordítjuk a rendszert, és a Reki felújítása után nagyobb figyelmet tudunk szentelni a lakosok mindennapi problémáinak, például a járdák, kátyúk rendezésének.

(16) Állami támogatás a fiatal gazdák *projektumaira*.

(17) Az államfő értékelése szerint a horvát *politikum* versenyt űz abból, hogy miként, milyen eszközökkel és melyikük ártson jobban Szerbiának.

(18) Szemétszállító autó japán *donációból*.

(19) Tegnap Zentán, a városházán ennek a japán *donációnak* a hivatalos átadására került sor Masayoshi Yamatonak, a japán nagykövetség első titkárának, Ceglédi Rudolfnak, Zenta polgármesterének és Bodó Józsefnek, a kommunális vállalat igazgatójának jelenlétében.

(20) Mivel a járműveink 27 évesek, nagyon nehéz az alkatrészek pótlása, úgyhogy nagyon örülünk a japán *donációnak*.

Szókészletbeli eltérések II.: igék, vonzatok

A (21)-es példában a *megakadt lemez* szerkezet helyett *fennakadt lemezről* olvashatunk:

(21) Brüsszelben minden a régi, mintha 2015 óta *fennakadt volna a lemez*.

A (22)–(24)-es példákban a *gondot visel* kifejezés vonzata tűnik fel a magyarországi magyartól (*gondja van valakire/valamire* vagy *gondját viseli valakinek/valaminek*) eltérő, *gondot visel valakiről/valamiről* formában:

(22) Karácsonyi fenyőnek termelt gyökeres fenyőfélék, amennyiben *gondot viselünk róluk*, 20, vagy akár több napig is elviselik a bezárt, otthoni meleget.

(23) Hiszen ha *arról* megfelelő módon *viseltek gondot*, ki lehet ültetni a kertbe, vagy az illetékes parkosítási közvállalat engedélyével akár közterületre is, vagy óvodának, iskolának is oda lehet ajándékozni.

(24) Persze a határozat mentén Szerbia kötelezettséget vállalt arra, hogy *gondot visel a horvát kisebbségről*, nyomatékosította a horvát államfő.

A (25)-ös példában pedig – több *nyugodjon békében* formában megfogalmazott üzenet között – feltűnik egy *nyugodjon békével* alakú is (elképzelhető, hogy ez a forma szerkezetkeveredés révén a templomban hallható *Menjetek békével!* alakulat befolyásoló hatására jött létre):

(25) *Nyugodjon békével* (Facebook-komment).

„Feminizálás”

Göncz Lajos megállapítja, hogy a Kárpát-medencei kétnyelvű magyaroknál feltehetően gyakrabban jelentkeznek úgynevezett feminizáló (*nő* utótagú) foglalkozásnevek, mivel az államnyelvben a nemek grammatikalizálódása zajlott le (Göncz 1999, 156; 2004, 111).

A vizsgált korpuszban – a 2011-ben elemzett szövegekhez hasonlóan, vö. Sólyom 2012, 36–37 – most sem volt található *nő* utótagú foglalkozásnév,

néhány esetben azonban – csakúgy, mint 2011-ben – az *asszony* utótag jelent meg foglalkozások, tisztségek esetében, így a (26)–(27)-es példákban:

(26) A tartományi kormányfő és a zombori *polgármester asszony* a napokban komoly beruházásokat helyezett kilátásba a község területén.

(27) A *miniszter asszony* kitért a rendkívüli légi közlekedés kommerciális jogairól szóló multilaterális megállapodáshoz, amelyet még 1956-ban írt alá 21 állam.

Analitizáló hatás

A Göncz által is említett széttagoló nyelvi megoldások (Göncz 1999, 151–152; 2004, 145–163) közül – a 2011. és a 2015. évi felmérésekhez hasonlóan (vö. Sólyom 2012, 37) – ismét a jelző + jelzett szó típusú szerkezetek tűntek fel. Ezekben az alakulatokban a jelző tipikusan *-i* képzővel létrejött melléknév volt (28–37-es példák):

(28) A CNN Türk hírtelevízió korábban közölte, hogy a támadó *rendőri igazolvánnyal* lépett be a galériába.

(29) A cipősdobozokban tanszerek, *tisztálkodási szerek*, ruhanemű és édeség van elrejtve.

(30) *Szakértői csoportra* van szükség a Đindić-gyilkosság részleteinek felderítésére.

(31) Újként csendült fel és három szólamban egy régi, hatvanas évekbeli szerb, *szerelemi sláger*, a Csillagok fényében (Pod sjajem zvezda).

(32) Ha december eleje, akkor menetrendváltozás hön szeretett *vasúti társaságunknál*.

(33) És ha már jön, csinál is egy kis kavarodást, hisz leginkább a *vasúti társaság*ot éri váratlanul.

(34) Természetesen az elmúlt egy-másfél évben a *támogatási összegek* sokkal nagyobbak voltak összértékben.

(35) A *behozatali tejjel* kapcsolatos védővámokat illetően – amelyeknek a lehetséges eltörlése már egy ideje napirenden van – a miniszter azt mondta, hogy a piaci helyzet ma már sokkal jobb, mint volt akkor, amikor a védővámokat bevezették.

(36) A szerb kormány tavaly júniusban vezetett be 10-től 20 dinárig terjedő védővámot a *behozatali tej* literjére.

(37) Az új járművünket a niši Resor készítette el számunkra a *behozatali Iveco kamion* felépítményére.

Megjegyzendő, hogy a (35)–(37)-es példamondatokban olvasható *behozatali* jelző (a *behozatali tej*, illetve a *behozatali kamion* alakulatok esetében) a magyarországi magyarnyelv-használatban nem szokott előfordulni; ott inkább idegen szóval, *importként* jelenik meg ennek a fogalomnak a megnevezése.

Az inessivusi -ban/-ben változó használata -ba/-be alakban

A *-ba/-be* rag megjelenése a hol? kérdésre válaszoló *-ban/-ben* helyett gyakran megjelenik a magyarországi magyarnyelv-használatban is, elsősorban laza, beszélt nyelvi kommunikációban. Jellemző módon az elemzett korpuszban is azoknak a példáknek az esetében jelent meg (38–39-es példa), amelyek Facebook-kommentként születtek – ilyen szempontból tehát inkább kommunikációs, mint kontaktusnyelvi hatásnak tekinthetők:

(38) Szomorú dolog az ha az útálat győz az *emberekbe*, és a világ *eseményekbe* (Facebook-komment).

(39) Ahogy ő elgondolja, és ne adj Isten nem úgy van,akkor még ő sértődik meg, mint mikor a gyerekre rászólnak az *oviba* (Facebook-komment).

Többes szám használata

A magyar nyelv kedveli a singularisban gondolkodást, amely a nyelvi ökonómia következménye – jegyzi meg a *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések* című könyv (Hegedűs 2004, 222). Az alábbi eseteket hozza fel példaképpen:

a) ha egy tárgy, fogalom stb. többségét valamely eszköz (többséget jelentő névmás, számnév) már jelöli, ezt nem kell még egyszer a főnév többes számával jelölnünk: *könyv – könyvek* de: *két könyv, sok könyv, több könyv*;

b) ha két vagy több, ugyanolyan tárgyról van szó, a magyar inkább egyes számot használ: *Gyerekek, adjátok ide a füzeteket!* – ebben az esetben minden gyereknek van egy-egy külön füzet –, tehát a gyerekek számától függően akár harminc füzetéről is szó lehet. Különösen jellemző az egyes szám használata páros testrészek esetében: *Mosd meg a kezed!* [...];

c) a több hasonló egyedből álló halmazok összességét egyes számmal jelöljük, ha típusról van szó, függetlenül attól, hogy megszámlálható

vagy megszámlálhatatlan tömegről van-e szó: *Kérek egy kiló almát és három körtét. A körtét ne csomagolja be!* (Hegedűs 2004, 222–223).

E jellegzetességek tehát, ha úgy tetszik, a magyar nyelv tipológiai sajátosságából fakadnak.

A fent részletezett, egyesszám-használathoz fűződő jellegzetességekkel szemben Molnár Csikós László és Göncz Lajos is említi, hogy a vajdasági magyar nyelv-használatra jellemző a többes szám használatának kedvelése (Molnár Csikós 1989, 171; Göncz 2004, 128). Ez a 2016. évi korpuszban elsősorban a birtoktöbbsesítő jel használatában jelent meg, csakúgy, mint a 2011. és 2015. évi vizsgálódásban (40–42-es példák, de most akadt többesszám-használat az összes előtag után is, lásd a 43-as példát):

(40) Megnyitóbeszédében emlékeztette a jelenlévőket mindazokra is, akik ma már nincsenek az élők sorában, de akik mind a mai napig az *alkotásaikon* keresztül megosztják velünk a képzőművészet szépségeit.

(41) Több nagy hírügynökség és a hírtelevíziók *oldalain* is közölték a támadás híret.

(42) A rendőrség elkérte a szomszédos boltok térfigyelő *kameráinak* felvételeit és nyomoz az elkövető után.

(43) Számításaik szerint az *összes* átvett *kérelmek* száma jelenleg megközelíti a 180 ezret.

Összegzés, kitekintés

A 2016 decemberében gyűjtött *Magyar Szó Online*-beli példákról elmondható, hogy sok hasonló típusú, kontaktusnyelvi hatást tükröző nyelvi jellegzetesség található köztük, csakúgy, mint a korábbi években (2011-ben és 2015-ben) elemzett adatok között.

2016-ban is meglehetősen sok példát lehetett találni szókészletbeli eltérésekre; az előző évektől eltérően azonban a mostani korpuszban nőtt az analitizáló (széttagoló) nyelvi hatást mutató példák száma (ezek kizárólag *-i* képzős melléknevet tartalmazó szerkezetek voltak, és igen nagy arányban jelentek meg a vizsgált szövegekben).

Nem akadt azonban példa a mostani korpuszban jelentős szórendi eltérésekre, a hasonlításal kapcsolatos változók használatában tapasztalható különbségekre (*-tól/-től* a *-nál/-nél* helyett), a *valószínűleg*, *hogy* és a *nyilván*, *hogy* szerkezetek használatára, a *t* végű igék tárgyas felszólító alakjának használatára kijelentő módban, illetve kicsinyítő képzők használatára.

Az elmúlt évek tapasztalatait és jelen felmérés eredményeit is figyelembe véve elmondható, hogy a vizsgálódást érdemes folytatni hasonló korpuszon a jövőben is: feltételezhető, hogy ilyen módon egyrészt kialakíthatóvá válik egy, a szakirodalomban felsorakoztatott jellemzőket (típusukat, arányukat) jól reprezentáló korpusz, másfelől az évek múlásával jól követhetővé válnak azok a változások, jellegzetességek, amelyek a XXI. századi online vajdasági magyarnyelv-használásban megjelennek.

Irodalom

- Bene Annamária. 2012. Vajdaság, egyetem, kétnyelvűség. In *A vajdasági magyarok nyelvhasználati szokásairól: Szocio- és pszicholingvisztikai tanulmányok*. 9–27. Becse: Bene Annamária–Lux Color Printing.
- Bódi Zoltán. 1998. Internetes kommunikáció–beszédkommunikáció. In *Beszédkutatás '98: Beszéd, spontán beszéd, beszédkommunikáció*, szerk. Gósy Mária. 178–188. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Göncz Lajos. 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Göncz Lajos. 2004. *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége*. Szabadka: MTT Könyvtár 8.
- Hegedűs Rita. 2004. *Magyar nyelvtan: Formák, funkciók összefüggések*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- ISZ = Tolcsvai Nagy Gábor. 2007. *Idegen szavak szótára*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós. 2014. Néhány különbség a muravidéki és a vajdasági magyar nyelv között. In *Sokszínű nyelvészet–nyelvi sokszínűség a 21. század elején. Írások Kolláth Anna tiszteletére*, szerk. Gróf Annamária–N. Császi Ildikó–Szoták Szilvia. 182–185. Budapest–Alsóőr: Tinta Könyvkiadó–UMIZ–Imre Samu Nyelvi Intézet.
- Molnár Csikós László. 1989. A magyar nyelv helyzete Jugoszláviában. *Magyar Nyelvőr* 113 (2): 162–175.
- Molnár Csikós László. 1998. A középfok melletti *-nál, -nél* ragot helyettesítő *-tól, -től* rag régen és ma. In *Nyelvi változó – nyelvi változás*, szerk. Sándor Klára. 229–234. Szeged: JGYF Kiadó.
- Sólyom Réka. 2012. Vajdasági magyar nyelv és stílus. A vajdasági magyarnyelv-használat sajátosságai napjainkban. *Hungarológiai Közlemények* 13 (1): 31–41.
- Sólyom Réka. Megjelenés előtt. *Kontaktusnyelvi hatások a mai vajdasági magyarnyelv-használásban: egy online napilap cikkeinek és kommentjeinek jellemzői*. (A VI. Dialektológiai Szimpozionon Szombathelyen 2015. szeptember 3-án elhangzott előadás írott változata.)
- Termini Kutatóhálózat. <http://ht.nyud.hu/htonline> (2016. dec. 13–19.)

Internetes források:

<http://www.magyarszo.rs> (2016. dec. 13–19.)

<https://www.facebook.com/magyarszo> (2016. dec. 13–19.)

HUNGARIAN LANGUAGE USE IN THE ARTICLES AND READERS' COMMENTS OF THE DAILY PAPER *MAGYAR SZÓ ONLINE*

The paper analyses the use of Hungarian in the language use of Hungarian speakers living in a bilingual environment in Vojvodina. The corpus of the analysis comprises articles and related comments in the daily paper, *Magyar Szó*, published online between 13th and 19th December 2016. The aim of the analysis is to point out those characteristics that occur due to the effect of language contact (e.g. differences in morphology, vocabulary, and effects of feminization and analytization), and to illustrate them with relevant examples from the corpus. On the one hand, the analysis can be considered as a continuation of the analyses done in 2011 and in 2015, on the other, it is a step further, since connections, agreements, and changes were followed up between the data gained in the earlier years and in 2016.

Keywords: Hungarian language use in Vojvodina, effects of language contact, bilingualism

MAĐARSKI JEZIK U ONLAJN ČLANCIMA VOJVOĐANSKOG DNEVNOG LISTA *MAGYAR SZÓ* I U KOMENTARIMA ČITALACA

Studija analizira savremenu upotrebu vojvođanskog mađarskog jezika u govoru Mađara u bilingvalnom okruženju. Korpus istraživanja čine članci objavljeni od 13. do 19. decembra 2016. godine u onlajn izdanju vojvođanskog dnevnog lista *Magyar Szó* (<http://www.magyarszo.rs>), odnosno komentari čitalaca vezani za pomenute članke. Cilj analize je da se ustanove pojave koje su nastale pod uticajem jezika sredine, kao što su morfološke i leksičke razlike, feminizirani i analitični način izražavanja, sve to ilustrovano relevantnim primerima. Analiza sa jedne strane predstavlja nastavak bavljenja ovom temom između 2011. i 2015. godine, a sa druge strane znači i pomak jer traži povezanost, moguća poklapanja i promene između rezultata dobijenih iz prethodnih godina i svežih onlajn podataka.

Ključne reči: vojvođanski mađarski jezik, kontaktni uticaj jezika sredine, dvojezičnost

RAJSLI Ilona

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
rajsli@stcable.net

TÖRTÉNETET HORDOZÓ SZÓLÁSOK A VAJDASÁGI MAGYAR FRAZÉMAKORPUSZBAN

Corpus of Hungarian Phrasemes in Vojvodina
and Their Explanatory Stories

Izreke zasnovane na pričama u vojvođanskom mađarskom
korporu frazema

A Penavin-hagyaték szólásanyagának jelentős része tartalmaz valamilyen – az illető frazémához szorosan kapcsolódó – értelmező magyarázatot, anekdotát vagy mondát, illetve lokális jellegű eseményt, történetet. Ezek a történetek világítják meg a mára többé-kevésbé elhomályosult idiómák jelentését és keletkezéstörténetét, ezért a szólásanyag prezentálásakor a frazémák szerves részét képezik. Amikor ezt a szóláskorpuszt a vajdasági egységes adatbázis anyagába szeretnénk integrálni, megoldásra váró feladatként felmerülnek az eltérő jellegű és terjedelmű történetek, magyarázatok formai kérdései, valamint e történetek feldolgozásának módozatai. A dolgozat e frazémacsoport tipológiai, szerkezeti, nyelvjárási vizsgálatát végzi el; kitér a rövid értelmezéssel ellátott szólásokra, a frazémák használati körülményét is megvilágító típusokra, azokra, amelyekhez egész anekdota, adoma fűződik, valamint a személyneveket, helyneveket tartalmazó frazémákra egyaránt. A vizsgált korpuszban kiemelkedően magas a szóláshasonlatok száma. A vizsgált frazémareteg a vajdasági hely- és művelődéstörténeti kutatások számára is jelentős forrásként szolgálhat.¹
Kulcsszavak: frazémakorpusz, történet, anekdota, szóláshasonlat, Vajdaság

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú, a *Kisebbségi nyelvi, irodalmi és kulturális diskurzusok Délkelet- és Közép-Európában* (Diskursi manjinskih jezika, knjizevnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi) című projektuma keretében készült.

Bevezetés

Penavin Olga gazdag nyelvjárási és néprajzi jellegű hagyatékában jelentős mennyiségű frazémaanyag található kézírásos, cédulázott formában. Többségükön fel van tüntetve a gyűjtés helyszíne, adatközlője, esetleg a gyűjtő neve, ritkán más információk is fellelhetők, a többi között az is, hogy egy-egy szólás kitől eredhet, s milyen eredeti jelentéssel rendelkezett. A cédulák nagyobb része csak magát a szólás textusát tartalmazza, minden egyéb adat, információ nélkül, esetenként a gyűjtés helyének a rekonstruálása is nehézségekbe ütközik.

R. Molnár Emma *Idiómák adomákból* című tanulmányában a frazémák sokféle megközelítése között domináns szempontnak tartja az eredet szerinti vizsgálatot. Ehhez szerinte fontos áttekinteni a legkorábbi elérhető gyűjtemények anyagát, Baranyai Decsától a mai napig. Kresznerics, Pálóczy, Baróti Szabó, Dugonics és Erdélyi gyűjteményének sorából az utóbbit emeli ki, s ebben vizsgálja az egyes frazémákhoz kapcsolt magyarázatokat (R. Molnár 1994). A Forgács Tamás előszavával közreadott *Régi magyar szólások és közmondások* című összeállításban² Dugonics gyűjteményéből is találunk olyan szemelvényeket, amelyekben egy-egy frazéma eredete is megjelenik, pl. amikor Dugonics a *Hű! bele Balás lovat ád az Isten* – általa közmondásnak nevezett – frazémát Bél Mátyásnak tulajdonítja, s leírja a megjelenés forrását is. Az elektronikus kiadásban egyébként lapalji jegyzetben olvashatók az egyes frazémákhoz tartozó megjegyzések, ami a korpuszba építésnek egyik lehetőségét jelzi. R. Molnár Emma Erdélyi János *Magyar közmondások könyve* című gyűjteményét vette alapul a vizsgálatához, melyben 9000 számozott frazéma található. Erdélyi gyűjteményében az általa közmondásoknak nevezett frazémák sorszám szerint következnek, s ahol a frazémához egyéb közlendőt is fűz, ott azt más betűtípussal szedve, szócikk formájában teszi hozzá. „Ezek a bejegyzések, betoldások hordozzák azon ismereteket, amelyeket a kérdéses szókapcsolatról a gyűjtő tud hallomásból vagy előző gyűjteményekből” (R. Molnár 1994, 78). R. Molnár Emma ezt a külön szóláscikk formájúvá alakított és értelmezéssel ellátott frazémareteget négy nagy csoportba sorolja: 1. a frazémák rövid értelmezést, jelentésmagyarázatot kapnak; 2. a használati körülmény is meg van adva; 3. anekdota, adoma fűződik a frazémához; 4. a frazémához kapcsolt adoma értelmezést is kap (vö. R. Molnár 1994, 78–80).

A Penavin-hagyatékban található frazémakorpusznak kis hányada rendelkezik magának a frazémának a magyarázatával, értelmezésével, a használati

---

² <http://mek.oszk.hu/09100/09112/html/index.html>

körülmény megvilágításával, illetve a frazéma történetének a leírásával. Ezek az információk különböző jellegűek, terjedelműek; feltehetően a gyűjtés célkitűzését és a gyűjtő alaposságát is tükrözik. Jellemző, hogy legtöbb ilyen anyag Feketics, Kishegyes, Bácsföldvár, Bajmok, elvéve Szabadka, Magyarittabé, Gunaras területéről való. Ebből a korpuszból Vajda S. Zsuzsanna már 1971-ben közölt 69 feketicsi szólást, kiemelve, hogy a közölt frazémák legnagyobb részéhez tréfás történet, anekdota fűződik; ezekben sok esetben valamilyen kellemetlen esemény, pórul járt falubeli emléke maradt meg (Vajda S. 1971, 133). Az alábbiakban azokat a frazémákat vizsgáljuk, amelyek szóláscikké alakultak, s amelyeket valamilyen információval egészített ki a gyűjtő.

A korpusz elemzése

A Penavin-hagyatékban található anyag rendszerezése, feldolgozása nagyban függ magától a gyűjtött korpusz minőségétől, ami a gyűjtés módszerének, alaposságának függvénye. Az tapasztalható, hogy ebben az anyagban a frazémák pusztá közlésétől az adatgazdag és értelmezéssel ellátott céduláig mindenféle átmeneti forma megtalálható. Vannak azonban olyan frazematípusok, amelyeknél elengedhetetlen a szóláshasználat leírása, illetve a lokális jellegű értelmezés megadása. A témánkat képező szólástípus különösképpen megköveteli a magyarázat valamilyen formáját.

Az R. Molnár Emma által említett tipológia itt is érvényesíthető, azzal, hogy átmeneti és egyéb típusok is körvonalazódnak. E frazematípust szerkezeti szempontból is meg lehet közelíteni: pl. van-e a frazéma előtt szólást előidéző – Papp György terminusával élve – szóláshelyzetet teremtő előkontextus;³ ilyen az óbecsei anyagban a kérdés: *Hogy jöttetek?* – majd következik maga a frazéma: *A Gortva szekerén*. Ezt követi a magyarázat: itt egy gazdag becsei birtokosról volt szó, aki soha nem vett fel senkit a kocsijára. Ezeket a helyi, specifikus frazémákat Papp György is különösen értékeseknek tartotta, s megjegyezte: „A szöveggörnyezet felől ráláthatunk a *keletkezében levő, kisközösségi érvényű* alakulatokra (Papp 2007, 93 – P. GY. kiemelése). Tehát nemcsak a frazémához kapcsolódó magyarázat, történet felépítése, szerkezete kíván elemzést, hanem magának a szólásnak a kontextusa is.

1. Az első típusban rövid értelmezés, magyarázat kapcsolódik a frazémához. Ez lehet egészen rövid, egymondatnyi értelmezés: pl. *Dobálja a Laci a körtét*

³ Papp György szerint a szólások szöveggörnyezetbe építése, ennek vizsgálata legalább annyi figyelmet érdemel, mint maga a frazéma (Papp 2007, 92–93).

a hátához (munka közben ellustul, elfárad)⁴ (Bácsföldvár), illetve valamivel hosszabb: *Földvár mindenkit hazavár.*⁵ (A földvári cigányok valamikor az egész nyarat falujuktól távol töltötték nehéz munkában. Hazatérésükkor valaki így sóhajtott fel: Földvár, mindenkor hazavár!) (Bácsföldvár) Ezt a szólást – eltávolodva az aktuális jelentéstől – ma már szélesebb jelentéskörben is alkalmazzák. Megjegyezhetjük, hogy a bácsföldvári cédulaanyag mellett egy szakdolgozatot is találtunk, amelyben a gyűjtő adatai mellett a gyűjtés körülményei is tisztázottak. Ritka az ilyen körütekintő, alapos gyűjtés a Penavinhagyatékban. A gyűjtő 1979-ben cédulázta a mintegy háromszáz, vegyes tipológiai képet mutató frazémakorpuszt. Mindegyik cédulán van – zárójelbe téve – magyarázat, közöttük számos történet is.

2. A cédulán a használati körülmény is megjelenik, tehát az, hogy milyen szituációban alkalmazható a kérdéses szókapcsolat; ezzel a frazéma pragmatikai jelentéssel gazdagodik. Ebben a csoportban (is) számos helyzetmondattal találkozhatunk. A helyzetmondatok definiálásának nehézségeit, valamint a felmerülő terminológiai kérdéseket most nem részletezve hivatkozunk Forgács Tamásra, aki szerint a helyzetmondatok vagy szituatív klisék közel állnak a közmondásokhoz, mégpedig a referenciális frazeologizmusokhoz. „Voltaképpen ugyanis a közmondások is egy bizonyos kommunikációs helyzetben hangoznak el, ám azokban van egyfajta ítélet-jelleg ($p \rightarrow q$), míg ezekből ez hiányzik” (Forgács 2007, 53). Érdemes még Balázs Géza megközelítését említeni, aki interdiszciplináris keretek közé helyezi ezt a fogalmat, s korpuszvizsgálattal tesz kísérletet a helyzetmondatok osztályozására, valamint pragmatikai vizsgálatára. Említi Kiefer Ferenc megállapítását, mely szerint a helyzetmondattal olyan sztereotíp megnyilatkozás, amely többé-kevésbé automatikusan kapcsolódik egy forgatókönyv alapeseményéhez (vö. Balázs 2009, 9). Ezek a frazémák a vajdasági szóláshasználatban igen gyakoriak; pl.: *Játszának a szamarak (az önfeledten játszó, hancúrozó gyerekekre, ritkábban felnőttekre mondják)*. Ezt a helyzetmondatot több helyszínen is feljegyezték a gyűjtők (Rajslí 2015 b).

Egy úgyszintén bácsföldvári frazéma esetében szükség van egyéb művelődéstörténeti ismeretre is: *Beültették a tisztaszobába (arra a lányra vonatkozik, akít mindentől kíméltek, óvtak s nagyon vigyáztak rá a szülei)* – mégpedig a

---

⁴ A cédulákon az értelmezés, illetve egyéb magyarázat, kapcsolódó történet főleg zárójelben található.

⁵ A cédulák frazémaanyagát kurzívval jelöljük, a példaanyagon belüli kiemelések félkövérrel történnek. A példaanyag eredeti írásmódját (pl. nyelvjárási jelleget) megőriztük, csak a nyilvánvaló betűhibát javítottuk.

tisztaszoba jelentésének a tisztázására, aminek egyrészt szociális vonatkozása van, történetesen az, hogy ilyen helyiség sok szegény családnál nem volt még a XIX. század közepén sem, másrészt a funkcióra utaló jelzés is fontos, miszerint ez vendégszoba lévén ritkán volt használatos.

Más esetben a szólás textusa és a használati körülmény – jelzés nélkül – egymás után következik: *Úgy harangoznak, mint a pap kutyájára. Ezt a szólást akkor szokták használni, amikor valaki meghalt, nagyon harangoznak, de még senki sem tudja, kiért harangoznak* (Bajmok). E két elem sorrendje lehet fordított is: *Ha valamit nem tudtak elolvasni, azt mondták, hogy: Mermák az írója!* Ehhez még magyarázat is kapcsolódik: *(Ez valamilyen rovásírásféle vagy titkosírás. Csak szakavatottak tudták elolvasni.)* (Bajmok)

Ugyanígy három elem található a magyarittabéi példában is: ¹*Megszorult, mint Üveges Maris* ²*(ha nagy baj ér valakit)* ³*kizsebelte mulatozás közben a betyárokat, azok büntetésképpen ló farkához kötötték.*

A következő példában kiszólásszerű helyzetmondathoz fűződik a magyarázat: *Az isten tudja, meg a tehén! (Elszökött a tehén a gazdájától. Az utcán nyargalva a pap reverendája beleakadt, és a tehén a bajmoki pappal folytatta a rohanást. Az emberek gúnyos kérdésére válaszolta a pap: Hogy hova megyek? Azt az isten tudja, meg a tehén.)* (Bajmok)⁶

A használati helyzet értelmezése során előfordul, hogy a gyűjtő a történetbe építi be a frazémát vagy a frazémákat. Pl.: *A mesternél valaki valamit megrendelt, de nem akarja kifizetni a munkát és azt mondja: **A szent Péter majd kifizeti!** A mester a kért munkát nem adja oda és így válaszol: **A megrendelt munkát a Szent Dávid elhegedülte!*** (Bajmok) Itt elképzelhető, hogy a két szólás egymástól függetlenül is használatos lehetett. Ez a paralel szerkezetű frazémakonstrukció igen archaikus (adatközlője 1904-ben született), és egyedi előfordulású a korpuszban.

3. Az adatközlő valamilyen történetet, anekdotát, adomát kapcsol a frazémához. Dolgoztunkban a *történet* szó összefoglaló jellegű; többféle típusú és terjedelmű (olykor dialógust is tartalmazó) szöveget értünk rajta, s a korpuszállományban sokféle realizációt mutat. Az anekdota és az adoma elemei keverednek ezekben a történetekben, s főként egy kisebb régió (egy-egy település, falu) lakói számára ismert személy(ek)hez fűződnek. Itt tehát az anekdota műfaji ismérvei szűkebb lokalitást mutatnak, de a csattanóval végződő, vidám hangvétel igencsak jellemző. A középpontban valamilyen esemény áll, amely személyhez, helyhez kapcsolódik, történeti és mesés elemeket egyaránt tartalmaz.

⁶ Ez a frazéma a 3. csoportba is besorolható, hiszen egy egész történet kapcsolódik a szólástextushoz.

A következő esetben maga a frazématextus is részletező, deskriptív jellegű: *Úgy járt, mint Medencné, amikor messziről nézte a lakodalmat.* (Bogaras) A magyarázatként szolgáló háttértörténet pedig meseszerű, ráérősen aprólékos: *Volt egy öreg házaspár. Hol az egyik volt részeg, hol a másik. A szomszédban lakodalom volt. Elment az öregasszony megnézni. A zenészek tudták, hogy a néni szereti az itókát, hát úgy berúgatták, hogy nem tudott felkelni. Hívták Medenc bácsit, hogy vigye haza az asszonyt. Jött az öreg a talicskával, és kiabált a feleségére: Nem mondtam, hogy csak messziről nézze!*

Előfordul kiszólásszerű frazéma (szójárás) is magyarázattal ellátva: pl. **Sógor, ez a politika!** – amit részletekbe menő, meseszerű történet követ: *(A szegény ember felesége nagyon megbetegedett. Ő felajánlotta az Istennek a tehenét, ha meggyógyítja az asszonyt. [Csak egy tehenük és egy kakasuk volt.] Meggyógyult a feleség. Bánta az ember a könnyelmű ajánlatot, de mit tehetett, félt az Isten haragjától. Gondolt egyet, és elment a vásárra. A tehenért ezer dinárt kért, a kakasért tízezret, de csak együtt árulta őket. Külön-külön nem volt eladó. Arra járt a sógora és megkérdezte, hogy ez meg mi?*

– *Sógor, ez a politika! Eladta az állatokat, és a tehen árát azonnal elvitte a templomba.*) (Bajmok) Ebben a példában maga a szólás textusa semmilyen denotatív jelentéssel nem rendelkezik, s mivel egy ritka és régi frazémáról van szó (adatközlője 1915-ös születésű), a történet csatolása nélkül értelmezhetetlen lenne. Emellett a történet szövegének a struktúrája is elemzést érdemel, hiszen több valóságszáלבól épül fel, az aktuális történet mögötti háttérinformáció(ka)t a gyűjtő (belső) zárójelbe teszi. A történet anekdotikus jellegét a zárórész csatánója emeli ki. A helyi nyelvjárás apró utalása található a *politika* szó hangsúlyra épülő szókezdő nyúlásában, ami a nyelvjárási sajátság mellett magának a szónak a fontosságát is jelzi.

A 3. típusnak alcsoportjai is körvonalazódnak a korpuszban:

a) A személyneveket tartalmazó frazémák nagy számban fordulnak elő. Az anekdoták, adomák fontos műfaji eleme az egyes személyekhez kötés mozzanata, ami a vajdasági anyagban helyi (szűk) körben ismert egyénekre vonatkozik. Pl. *Úgy járt, mint az Illés kutyája.* (Bajmokon az Illés sós ételt adott a kutyájának, de vizet elfelejtett adni. A kutya egész nap nem ivott és elpusztult.) (Bajmok) Itt jegyezzük meg, hogy a már említett – Vajda S. Zsuzsanna által közölt – feketicsi anyagban egy-egy helybeli ismert személyhez egész szólásfüzér kapcsolódik, ilyen pl. a Szilágyi Károly neve körül kialakult szólások sora, amelyekben enyhén vicces, de akár a durva tréfát is tartalmazó történetek találhatóak (l. Vajda S. 1971, 136).

Csúfnév is előfordulhat a frazémában: *Te Kisvastag kicsi ember vagy, de szarnak nagy! (A falu lakosa a Kisvastag. Alacsony, köpcös ember. Valamilyen nagyobb funkciót töltött be a faluban, és igazságtalanul bánt az emberekkel, ezért egy ilyen szólással csúfolták. A Kisvastag sem az igazi neve, hanem csúfnév.)* (Bajmok)

A névadás létrejöhet valakinek a szavajárása után: *Úgy járt, mint Kalkula. (Kalkula kishegyesi üzletember volt. Minden üzlet előtt hosszan gondolkodott. Ha valamilyen üzletet ajánlottak neki, ezt válaszolta: – Nem lehet fiam, majd előbb kikalkuláljuk. Addig számítgatott, hogy teljesen tönkrement.)* (Kishegyes)

A következő frazémában figyelemreméltó a személynév kontaktusjellege: *Sehó se, mint Csúvár. (Csúvár Kishegyes első pálinkafőzője volt. Mindenki jól ismerte. Elég bohókás ember volt, ezért ha megkérdezték tőle, hogy hogy van, mindig ez volt a válasz: – Sehó se fiam, sehó se. Ez a mondása a mai napig fennmaradt.)* (Kishegyes) Ebben a példában egy kiejtés szerint rögzült lexéma (*sehogy* > *sehó*) épült be a szólásba, a frazéma szereplőjének a magyar fonetikus átírású neve viszont a szláv név beépülését jelzi az átvevő nyelvbe.

Más korpuszban, így a bácsföldvárban is találunk olyan lokális jellegű frazémákat, amelyek valakinek a szófordulata alapján alakultak ki: *Ment a Tena eceté. (Tenát, a valamikori kislányt elküldte az anyja ecetéért. A lány, hogy el ne felejtse, mit kell vásárolnia, egész úton hajtogatta: „mén a Tena eceté, mén a Tena eceté...” Amikor odaért a boltba, kért fél kiló sót.)* Megjegyezhetjük, hogy e történet csattanója más gyűjtőterületen, más kontextusban is előfordul, egyféle vándormotívumként működik.

A kishegyesi anyagban számos olyan frazéma van, amely egy-egy helyi lakoshoz fűződik, s mivel a cédulákon nincs részletes magyarázat, értelmezés, ahogyan az említett személyek fokozatosan feledésbe merülnek, így feltehetően maga a frazéma is korlátozott ideig maradhat fenn: pl. *Akkora lába van, mint Krausz Dávidnak. Jelentése:⁷ A rendkívül nagylábú emberre mondják. Értelmezés: Krausz Dávidnak kb. 50-es számú lába volt. Általában papucsban járt.* Egy másik esetben a háttértörténet nélkül értelmezhetetlen a frazéma jelentése: *Olyan az idő, mint amikor a Csipai dinnyét lopott.* = 'rossz idő van'. (Kishegyes)

A személynévet tartalmazó frazémáknak művelődéstörténeti kötődéseik is lehetnek: *Édesre válik, mint Bencsikné máléja. (A háború után kevés cukor volt. A máléba a lehető legkevesebbet tették. Bencsikné azt gondolta, ő nem tesz bele semmit. Kérdezték tőle: Milyen lesz ez Bencsikné?)*

⁷ Itt a cédulán maga a gyűjtő tagolta így az anyagot.

Édesre válik, ez édesre válik – mondta Bencsikné.) (Kishegyes)

A vajdasági tájakon a tájszó értékű *málé* főnév a helyi konyha szakszava is egyben. Az említett frazéma a művelődéstörténeti vonatkozások mellett meghatározta azt a szociális közeget is, ahol ez az ételfajta előfordulhatott, másrészt a történelmi korra is rámutatott, a II. világháború utáni gazdasági nehézségekre.⁸

A névhasználat révén ide is besorolható a párbeszédese formájú, helyzetmondatokot tartalmazó bácsföldvári frazémaszervezet:

Túrót is, Disa!

Szalonna se keserű!

(Az egyik cigány, Disa az ebédnél csak szalonnát fogyasztott. Valaki így szólt hozzá: – Túrót is, Disa! – A szalonna se keserű! – mondta a cigány és nem is vett a túróból.)

b) A helynevet tartalmazó frazémák között főként településcsúfolók találhatók: *Madarason, ha éjjélkor megvirradna, senkit sem találnának otthon. (A madarasi emberek nagyon lopósak voltak. Mindenki a másét lopta, és ezért a bajmokiak egy ilyen szólásmondással csúfolták őket.)* (Bajmok)

Egy másik frazémában úgyszintén a bajmokiaknak a szomszédos településeket gúnyoló attitűdje fogalmazódott meg: *Fordult egyet, mint jankaiak a nagykendővel. (Amikor valaki céltalanul elmegy valahová. Janka-pusztá valahol Bajmok környékén volt.)* (Bajmok)

Vándormotívum is felbukkan egy-egy helynév kapcsán: ilyen az alábbi kishegyesi és adai frazéma paralel elemeiben fellelhető szemantikai és pragmatikai jelentés összecsengése. Meseszerű elemek (pl. a szereplő gyalog indul útra, betér egy kocsmába, hármas úthoz ér) jelennek meg a kishegyesi frazémában: *Útba ejti, mint Kis Kanicsár Gunarast. (Az 1890-es években történt. Ekkor az emberek nagyobb távolságokat is gyalog tettek meg. Kis Kanicsár Topolyára indult gyalogszerrel, a hármas útnál betért a kocsmába leöblíteni az út porát. Berúgott. Utána nem Topolyának, hanem Gunarasnak indult. Csak ott vette észre magát, de később azt mondta, hogy nem véletlenül került oda, hiszen útba esett.)*

Az adai frazémának egy (lehetséges leírt) variánsa: *Útba esett, mint Dorának Padé (amikor Moholra ment).* Ez a szóláshasonlat nem lelhető fel a Penavinhagyaték korpuszában, de a mai Ada környéki nyelvhasználók körében általánosan ismert, története pedig a kishegyesihez hasonló, s egy – kerülőúttal célba érő – ismert adai lakoshoz fűződött. Ezt a frazémát ma is gyakran használják

⁸ Ennek a szólásnak egy variánsa Feketicsen is fellelhető: *Majd amire válik, mint a Bencsikné máléja.* A gyűjtő feljegyzése szerint olyan dologra mondják, aminek kétes a kimenetele (Vajda S. 1971, 137).

abban a szituációban, amikor valamilyen dolog könnyű, egyszerű intézése helyett valaki a bonyolult, áttételes megoldást választja.

Egy-egy településcsúfolóhoz egész történet is kapcsolódhat, ami esetenként a helyi nyelvjárás sajátosságainak az ismeretét is feltételezi. Ilyen az alábbi szólás a bajmoki gyűjtésből:

Nézzétek, sodorinti már!

(Betapasztották a madarasi templomtornyot. Tavaszra a pelyvából kicsirázott, majd kikelt a templomtornyon a búza. Összejött a falu, nem tudták, mit tegyenek. Elhatározták, felhúznak egy tehenet. Kikötik, és majd lelegeli. Felhúzták a szarvánál fogva. Szegény állat elkezdett fulladni, öltögette a nyelvét, mire a bíró felkiáltott:

– Nézzétek, sodorinti már!

Mármint, legeli már a búzát. Ennyire elmaradottak és buták voltak a madarasiak. Ezt a mondást, ha meghallják, még ma is dühbe gurulnak, és ha többen vannak, elverik az illetőt, aki ilyesmit mer róluk mondani.)

Már eddig is akadtak olyan frazém szerkezetek, ahol az adoma, anekdota után a szóláshasználatra utaló magyarázat következett. Ez a pragmatikai jelentést hordozó egység némely esetben külön hangsúlyt kap. Pl.: *Nincs vége, mint a Peszkók lakodalmanak. (Bajmokon laktak valamilyen Peszkó nevezetűek. Lakodalom volt náluk. Az egyik csoport vendég elment, a másik jött. Egy hétig tartott a lakodalom. Ha valami sokáig tart, akkor használják ezt a szólásmondást a bajmokiak.)* (Bajmok)

A frazémákhoz kapcsolódó történetek felépítését, illetve az egész szóláskontextust áttekintve azt látjuk, hogy a terjedelmesebb történetek esetében az adoma/anekdota után általában fellelhető az adatközlő kommentárja, az eseménnyel kapcsolatos vélemény átörökítése. Ez képezi e frazém szerkezetek esetében az utókontextust, ami szerves része a frazéma szövegkörnyezetének.

A magyarázatot, történetet tartalmazó szólástípusok mindegyikében megjelenik a szóláshasonlat. Mind a formai jegyek szempontjából, mind pedig a frazémák szemantikai megvalósulását illetően az tapasztalható, hogy egy egész történet ehhez a frazematípushoz tud hozzákapcsolódni. Forgács Tamás is a szóláshasonlatok típusánál tér ki arra a jelenségre, hogy egy-egy frazéma megtörtént eseményre utalhat:

A szóláshasonlatokban gyakran utalást találhatunk egy egykori, megtörtént eseményre, amelyet azonban gyakran már elmos az emlékezet, s a fordulat használói csak az állandósult forma alkalmazási körét ismerik. Az egyszeri eseményre való utalást sokszor magyarázatként fejezi ki a

szóláshasonlat. Ebben a csoportban viszonylag kevés a nemzetközileg ismert, annál nagyobb viszont a helyi, csak egy faluban, egy közösségben ismert szóláshasonlatok száma. Különböző szólásgyűjteményeink gyakran rövid magyarázatként feltüntetik a kifejezések mögött meghúzódó anekdotát is. Margalits többnyire az illető kifejezés után zárójelben közli ezeket, míg Dugonics inkább lábjegyzetként (Forgács 2007, 77).

Összegzés

A történetet hordozó frazémák mennyiségének a felmérése a vajdasági frazémakorpuszban még nem készült el, mindenesetre megállapítható, hogy ezek a teljes korpusznak csak kis hányadát képezik. Mivel formai, de főleg terjedelmi jellegük eltér a többi frazémától, a vajdasági szóláskorpuszba való beépítésük, adatolásuk és digitalizálásuk kapcsán megállapítható, hogy kizárólag a szóláscikk szerves részeként funkcionálnak. Egy lehetséges megoldásként a szóláshasonlatok egy típusaként is megjelenhetnének, ennek az adatolási módszernek az a hiányossága, hogy nemcsak szóláshasonlat formájában jelennek meg a korpuszban. Az mindenképpen megállapítható, hogy – akárcsak Erdélyi gyűjteményében – a történetek, a magyarázatok, az adomák és anekdoták a frazémák szerves részét képezik; ezeknek az elemeknek közvetlenül a szólástextus után kell következniük, nemcsak kommentárként, mellékes hozzáadott magyarázatként, mint például Margalits Ede 1877-ben megjelent *Bácskai közmondások és szólásmódok* című gyűjteményében, ahol lábjegyzetekbe kerültek az adott szóláshoz tartozó történetek, megjegyzések (vö. Rajslí 2015a, 92). Ezek az információk éppen annyira fontosak és a korpusz részét képezik, mint magának a frazémának a nyelvi képe (nyelvjárási elemek, lexikai változatok, vonzatvariánsok), vagy az adatgyűjtés egyéb vonatkozásai. Ezeket az adatokat a nyelvjárási, nyelvtörténeti elemzések mellett helytörténeti, illetve a helyi jellegű művelődéstörténeti kutatások alkalmával lehetne hasznosítani. Ha diakrón szempontból közelítjük meg ezt a szólástípust, akkor azt tapasztaljuk, hogy az idők folyamán az adott történet, adoma központi alakja, szereplője feledésbe merül, az esemény elhomályosul, maga a személy már nem él elevenen az illető közösség emlékezetében, de a szólás másodlagos jelentése, áthagyományozódott szemantikai értéke megmarad. Egy kis közösség számára mindenképpen fontos megőrizni ezeket a lokális sajátosságokat, amit a Penavin-hagyatékban maradt frazémakorpusz digitalizálásával elősegíthetünk. Ezáltal nemcsak megőrződik a hagyaték hatalmas kéziratok korpusza, hanem közkinccsé válva további feldolgozás, kutatás tárgya is lehet.

Irodalom

- Balázs Géza. 2009. Mi a helyzetmondattal? In *A kommunikáció nyelvészeti aspektusai*, szerk. Geecsó Tamás és Sárdi Csilla. 9–14. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Forgács Tamás. 2007. *Bevezetés a frazeológiába: A szólás- és közmondáskutatás alapjai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- R. Molnár Emma. 1994. Idiómák adomákból. In *Bárczi Géza centenáriuma*, szerk. Békési Imre és H. Tóth Imre. 77–86. Szeged: MTA Szegedi Területi Bizottsága.
- Papp György. 2007. A vajdasági frazeológiai korpusz szerkezeti, adattári vonatkozásai. In *Délvidék/Vajdaság: Társadalomtudományi tanulmányok*, szerk. Papp Richárd. 70–112. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet.
- Rajslí Ilona. 2015a. Bácskai vonatkozások Margalits Ede korai frazémagyűjteményében. *Hungarológiai Közlemények* 46 (3): 88–99.
- Rajslí Ilona. 2015b. Pragmatikus helyzetmondatok a vajdasági frazémaállományban. In *Tudás és régió*. 110–116. Újvidék: Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács. <http://vmat.rs/vmat/wp-content/uploads/2015/04/tudas-es-regio-konferenciakotet-2015-web.compressed.pdf> (2016. szept. 20.)
- Vajda S. Zsuzsanna. 1971. Feketicsei szólások. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 3 (8): 133–141.

CORPUS OF HUNGARIAN PHRASEMES IN VOJVODINA AND THEIR EXPLANATORY STORIES

A significant part of phrasemes in the corpus of Penavin legacy has some kind of interpretative explanation, an anecdote, legend, local event or story closely connected to the phraseme. These stories shed light onto the by now obscured meaning or origin of idioms, and for this reason they have become an integral part of the phrasemes when the compiled material is presented. When we wish to integrate this corpus into the unified Vojvodina database, the task to be solved concerns the formal questions of presenting these stories and explanations of varied characters and lengths, as well as the methods to be used for their processing. The paper gives a typological, structural and dialectological examination of this group of phrasemes; it encompasses phrases with short interpretations, ones which also shed light onto when and how to be used, and further, phrasemes connected to anecdotes, as well as those that include personal or place names. The number of idiomatic similes is exceptionally great in the analysed corpus. The examined layer of phrasemes can also serve as significant resource for research into the cultural history of Vojvodina.

Keywords: corpus of phrasemes, story, anecdote, idiomatic similes, Vojvodina

IZREKE ZASNOVANE NA PRIČAMA U VOJVOĐANSKOM MAĐARSKOM KORPUSU FRAZEMA

Značajan deo izreka iz ostavštine Olge Penavin sadrži neku vrstu objašnjenja, anegdota ili legendu, lokalni događaj ili pak priču tesno povezanu za određenu frazeološku jedinicu. Ove priče rasvetljavaju značenje i etimologiju danas manje-više zamagljenih idioma, stoga one čine sastavni deo frazema prilikom njihove prezentacije. Ukoliko želimo da integrišemo ovaj korpus idioma u jedinstvenu vojvođansku bazu podataka, kao nerešeni problemi, javljaju se formalna pitanja vezana za priče i objašnjenja raznih vrsta i dužina, kao i moguće obrade ovih priča. Studija analizira datu grupu frazema iz tipološkog, strukturalnog i dijalektološkog aspekta; uključuje izreke sa kratkim objašnjenjem, tipove koji rasvetljavaju okolnosti korišćenja frazema, izreke za koje su vezane čitave anegdote, kratke pričice, kao i tipove koji sadrže lična imena i toponime. U analiziranom korpusu postoji veliki broj izreka sa poredbenom strukturom i značenjem. Ovaj sloj frazema može da posluži kao značajan izvor za zavičajna i kulturno-istorijska istraživanja.

Ključne reči: korpus frazema, priča, anegdota, izreke sa poredbenom strukturom, Vojvodina

A kézirat leadásának ideje: 2017. márc. 1.

Közlésre elfogadva: 2017. máj. 20.

PRESINSZKY Károly

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem
Közép-európai Tanulmányok Kara
Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Nyitra, Szlovákia
kpresinszky@ukf.sk

ÚJ TECHNOLÓGIÁK ALKALMAZÁSA A CSALLÓKÖZI NYELVJÁRÁSOK KUTATÁSÁBAN

Application of New Technologies in the Research
of Csallóköz Dialects

Primena novih tehnologija u izučavanju dijalekata Čalokez
(Žitnog ostrva u Slovačkoj)

A tanulmány a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karának Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetében folyó dialektológiai kutatások egyik fontos célkitűzéséről, a csallóközi magyar nyelvjárások újabb vizsgálatának kutatási eredményeiről számol be. A kutatás 2010-ben indult, célja egy teljes kutatópont-hálózaton elvégzendő szinkron nyelvjárási gyűjtés, melynek rögzítése és feldolgozása a Vékás Domokos és Vargha Fruzsina Sára által kifejlesztett Bihalbocs szoftverrel történik. A tanulmány vázolja a folyamatban lévő kutatás eddigi eredményeit, különös figyelmet fordítva az informatizált adatok újszerű, számítógépes feldolgozásának lehetőségeire. Bemutatja a korábbi és az újabb gyűjtésű nyelvjárási adatok összevetésének eredményeit, a jelenségek területi és társadalmi megoszlását szemléltető térképeket, valamint a hanggal szinkronizált nyelvjárási adatok sokrétű elemzésében rejlő lehetőségeket.

Kulcsszavak: nyelvjárások, számítógépes dialektológia, jelenségtérképek, akusztikai fonetika

Bevezetés

A magyar nyelvjárások délvidéki régiói elsősorban Penavin Olga kutatásai és nyelvatlaszai révén váltak ismertté a magyar dialektológia számára. A szlovákiai

magyar nyelvjárási régiók nyelvjárástani és nyelvatlasz jellegű feldolgozásai a többi határon túli hasonló jellegű kutatásokhoz mérten lemaradást mutatnak. Ebben az utóbbi tíz év hozott előrelépést, amikor megjelent Sándor Anna Nyitra-vidéki (Sándor 2004), valamint Cs. Nagy Lajos Medvesalji magyar nyelvjárási atlasza (Cs. Nagy 2011). A Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetében folyó dialektológiai kutatómunka egyik fontos témája a csallóközi magyar nyelvjárások gyűjtése és feldolgozása. Ebben mindenképpen ösztönzően hat a neves nyelvjáráskutató, Penavin Olga, akinek gazdag munkássága példakép minden dialektológus számára.

2010-ben Menyhárt József kollégámmal csallóközi származásunk révén azt a célt tűztük ki magunk elé, hogy olyan vizsgálatot végezzünk el, amely feltérképezi a csallóközi nyelvjárások jelenségeit (vö. Kiss 2001, 271–274; Menyhárt–Presinszky–Sándor 2009, 125–127). Kutatási tervünkben egy teljes kutatópont-hálózaton elvégzendő szinkrón nyelvjárási gyűjtés szerepel, amelyet a Vékás Domokos–Vargha Fruzsina Sára által kifejlesztett Bihalbocs szoftverrel rögzítünk és dolgozunk fel. A csallóközi településeken kétszáznyolcvan kérdésből álló dialektológiai és ötvenkérdéses szociolingvisztikai kérdőíves vizsgálat anyaga képezi a nyelvi korpuszt. Falvanként tíz-tíz adatközlővel dolgoztunk. Ezenkívül szövegfelvételek is készülnek, valamint akusztikai fonetikai vizsgálathoz szükséges minimális szópárok gyűjtése is folyik. A terepmunkában részt vesznek a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karának magyar szakos hallgatói is.

A csallóközi nyelvjárások alaposabb megismeréséhez, változásainak elemzéséhez megfelelően informatizált adatrögzítés szükséges, mert ezekből a terepen gyűjtött hanganyagokból megfelelő módszerrel és eszközzel kinyert, rendszerezetten tárolt nyelvi adatokból hozhatunk létre egyszerre hangoskönyveket, nyomdakész színes vagy adatbeírásos térképeket, megszólaló atlaszt vagy egyéb más kimenetet, ami a kutatási célokból logikusan következik. A csallóközi szinkrón nyelvjárási gyűjtés adatainak rögzítésére használt szoftver újszerűsége abban rejlik, hogy hatékonyan teszi lehetővé nyelvjárási anyagok informatizálását, különböző adattárakból származó adatok integrálását, elemzését és térképezését (lásd Vékás 2007, Vargha 2011).

Az adatok feldolgozása folyamatos: eddig tíz kutatópont adatait sikerült feldolgozni, így jelenleg közel harmincezer informatizált adat áll a rendelkezésünkre. A tíz kutatópont területi elhelyezkedése a következő térképen látható.

1. térkép: A Csallóközben végzett szinkrón nyelvjárásgyűjtés 2016-ig feldolgozott kutatópontjai

Az a tíz kutatópont, amelynek adatai már feldolgozásra kerültek, megfelelően reprezentálja a Duna és a Kis-Duna által körbehatárolt Csallóköz területét: négy – közülük Egyházugelle, Bodak, Csallóközkürt és Felsővamos – a terület északi részét, Bős, Patas, Kulcsod, Csicsó a Csallóköz déli részét képviseli. Az észak-dunai nyelvjárás csoportba tartozó Vágfüzes és a mátyusföldi Jóka ö-ző nyelvjárásával kontrollpontként került a vizsgálatba.

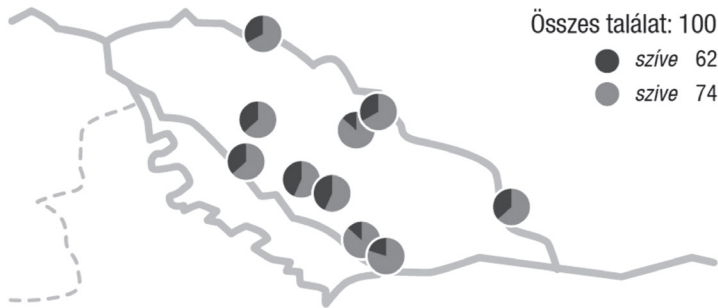
Informatizált nyelvatlasz: jelenségtérképek

A adatok feldolgozásának egyik fő célja egy informatizált nyelvatlasz létrehozása, melynek lényege, hogy a nyelvjárási adatokat a magyar egyezményes hangjelölési rendszernek megfelelő analitikus nyelvjárási kódrendszerben rögzítjük. Az általunk feldolgozott adatok és a más kutatók által feldolgozott hasonló adattárak összesített kutatópont-hálózata lehetővé teszi a különböző adattárakból származó adatok integrálását, együttes kezelését, térképes megjelenítését. Az elemző munkát nagyban megkönnyíti, hogy a korábban igen időigényes feladatok (pl. egyes hangok elterjedtségének, használati gyakoriságának területi alapú vizsgálata) pillanatok alatt automatikusan elvégeztethetőkké válnak. Ez a technológia jelenik meg az eddigi írásainkban, melyekben az adatok alapján feldolgoztunk egy-két markáns csallóközi nyelvjárási jelenséget, mint például a szórványos ö-zést, az á előtti asszociatív illabiális á-zást vagy az á utáni asszociatív o-zást (Menyhárt 2012, Presinszky 2012, Menyhárt–Presinszky 2013). Szemléltetésül a magánhangzó-rövidülést feldolgozó tanulmányom (Presinszky 2016a) néhány jelenségtérképét mutatom be.

Az esettanulmányban az eddigi tíz kutatópont száz adatközlőjének válaszaiban vizsgáltam a felső nyelvvállású magánhangzók rövid-hosszú ingadozását, és

igyekeztem rámutatni a nyelvjárási jelenség területi sajátosságaira az adatközlők szociológiai jellemzőinek tükrében hét címszó segítségével. A kétszáznyolcvan kérdést tartalmazó kérdőívünk ennyi címszót tartalmazott e jelenség vizsgálatára. Mindegyik szóban hangsúlyos helyzetben szerepel a felső nyelvállású magánhangzó. Feltételeztem, hogy nagy számban jelentkeznek majd minden adatközlői csoportban a nyelvjárási változatok.

Az egyes térképek között először az adatközlők válaszainak összesített adatait szemléltetem. E térképek tartalmazzák a címszót, annak kérdőívbeli számát, valamint a jelmagyarázatot, ahol először a száz adatközlőtől kapott összes adat mennyiségét, majd a címszó változatait és azok számát találjuk. Az egyes változatok között sötétebb színnel szerepel a köznyelvi, a hosszú magánhangzós alak, világosabb színnel pedig a nyelvjárási, a rövid *i*, *u*, *ü*-t tartalmazó változat. Az egyes kutatópontokon rögzített változatok megoszlását a körcikkek arányosan szemléltetik.

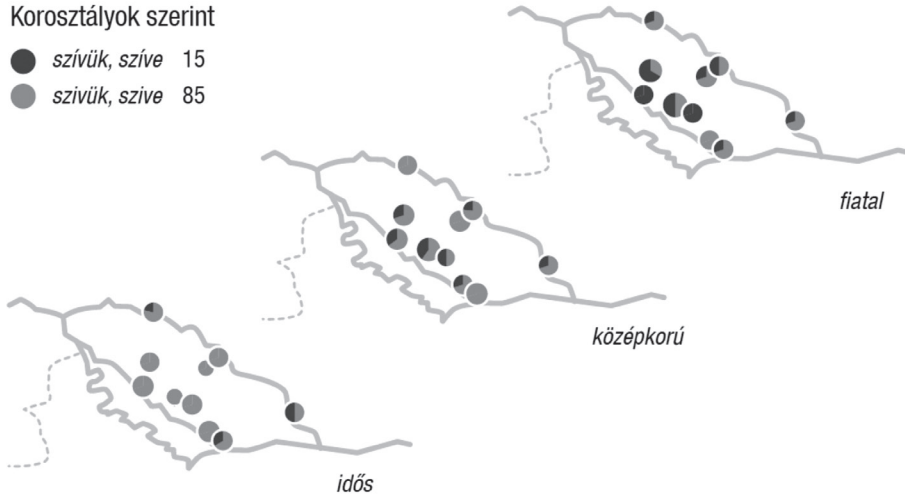

2. térkép: *szíve* (278. kérdés: *Mije az embernek az, ami idebent dobog?*)

Az itt látható 2. térkép tehát a *szíve* címszó összes csallóközi adatát szemlélteti. Látható, hogy az adatközlők háromnegyede a nyelvjárási változatot adta a vizsgálat során. A köznyelvi hosszú alak is megjelent minden településen, de nem haladta meg sehol sem az adatok egy harmadát. A nyelvjárási változat használata tehát gyakori az egész területen, nincs élesebb belső határ. Ugyanez volt tapasztalható a *szívük* címszó összesített adatainak térképre vetítésekor is. A nyelvjárási *szívük* változat egy kicsivel még gyakoribb volt, mint az első címszónál. Az első két vizsgált példában tehát az adatközlők több mint háromnegyede a rövidült nyelvjárási változatot használta.

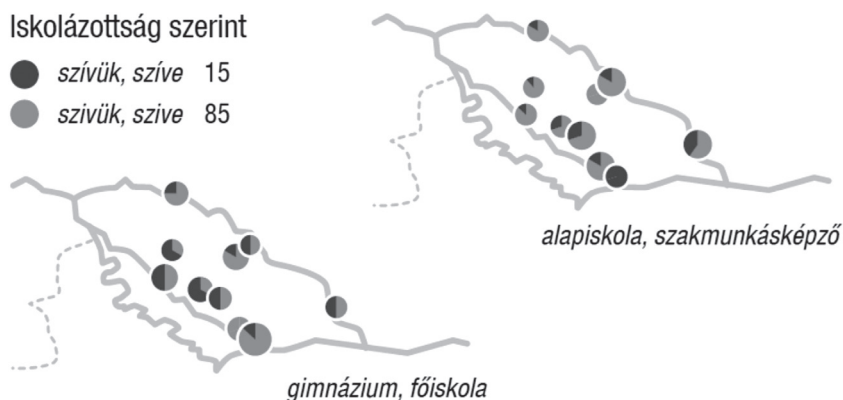
A címszók összesített adatainak térképes szemléltetése után a Bihalbocs segítségével az egyes változatok életkor, iskolázottság és nemek szerinti megoszlása is ábrázolhatóvá válik. Így a szociológiai jellemzők alapján választ kap-

hatunk arra kérdésünkre, hogy kik használják a nyelvjárási változatot. Az adatok életkor szerinti szemléltetésekor külön ábrázoltam a fiatal, a középkorú és az idős adatközlők válaszait. A 3. térkép alapján jól kivehető, hogy a fiatalok körében gyakoribb volt a köznyelvi alak, mint a középkorúaknál. Az idősek válaszaiban pedig a nyelvjárási alakok voltak túlsúlyban. A vizsgált két címszó adatai alapján tehát az életkor növekedésével nőtt a nyelvjárási alakok használata.

3. térkép: *A szíve és a szívük címszók válaszai korosztályok szerint*

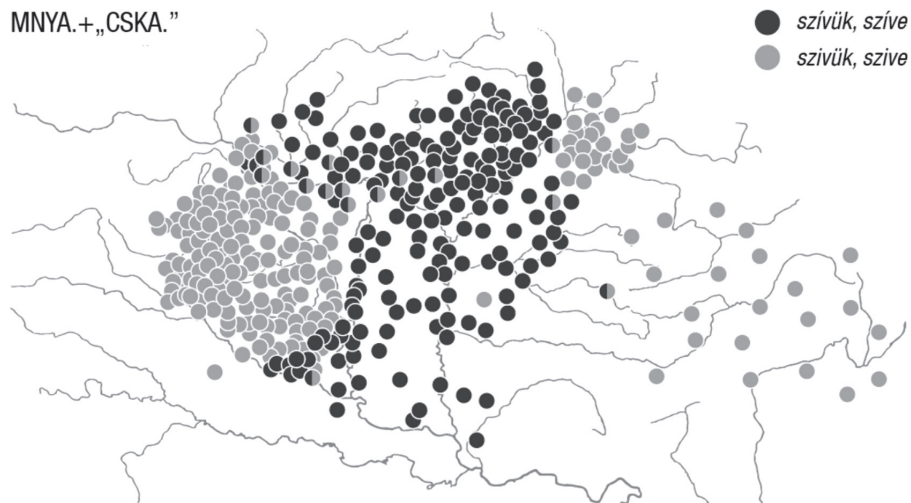
Iskolázottság szerint is csoportosíthatók az adatok. A hagyományos három kategória (alap-, közép- és felsőfokú végzettség) helyett azonban csak két kategóriát különítettem el, hogy arányosabb legyen a csoportba tartozó adatközlők száma. Az iskolázottság szerint tehát először az alacsonyabb iskolázottságú (alapiskola, szakmunkásképző), majd pedig a magasabb iskolázottságú (gimnázium, főiskola) adatközlők válaszainak arányait láthatjuk a 4. térképen. Az előbbihez hasonló feltűnő különbséget azonban itt nem fedezhetünk fel. A magasabb iskolázottságúak körében egy kicsit több a köznyelvi változat, ugyanakkor vannak kutatópontok, ahol pont ebben a csoportban több a nyelvjárási változat. A nagyobb körök azt szemléltetik, hogy az adott kutatópontra magasabb arányban szerepeltek adatközlők a vizsgált csoportban. Az iskolázottság tehát ennél a példánál nincs lényeges hatással a nyelvjárási változatok használatára.

4. térkép: A szíve és a szívük címszók választai iskolázottság szerint

A nemek szerinti csoportosítás alapján is nagyjából ugyanez mondható el. Mindkét csoportban volt két-két olyan kutatópont, ahol kizárólagos volt a nyelvjárási változat. A többi vizsgálati helyszínen hasonlóan oszlottak meg az egyes változatok mindkét nem körében.

A Bihálbocs segítségével lehetőségünk nyílik az adataink összevetésére más adattárakkal is. Az 5. térképen a *Magyar nyelvjárások atlaszá*nak adataival kapcsoltuk össze a készülő *Csallóközi nyelvatlasz* („CSKA.”) előbb tárgyalt adatait.

5. térkép: A szíve és a szívük címszók integrált választai az MNyA. és a „CSKA.” alapján

Látható, hogy a magyar nyelvterület nyugati nyelvjárási régióiban, valamint keleten és Erdélyben a rövidült változatok jellemzőek. A köznyelvi, hosszú változat a nyelvterület középső részén használatos. A mindkét változatot használó kutatópontok nem különülnek el nagy kiterjedésű csoportba, a szlovákiai magyar nyelvterületen pedig a Csallóköztől éles határral elkülönülve a hosszú *szíve, szívük* változatok használatosak. E két példában tehát a csallóközi nyelvjáráscsoport a közép-dunántúli–kisalföldi régióval egyező adatokat mutat.

Nyelvjárási szövegek: hangoskönyv

A csallóközi gyűjtés során minden adatközlővel tíz–tizenöt perces nyelvjárási szöveget is rögzítettünk. A szöveggyűjtés a passzív gyűjtési módszerek közé tartozik. Célunk az volt, hogy megfigyeljük a folyamatos nyelvhasználatot olyan beszédhelyzetben, mely nem kényszeríti az adatközlőt beszédmódja gyökeres megváltoztatására, hiszen szabadon beszélhet kedvenc témájáról. Az adatközlők leggyakrabban a gyermekkorukról, a családjukról, a munkájukról, a népszokásokról vagy a kedvteléseikről beszéltek. Az így kapott beszélt nyelvi szövegek közlésének egyik korszerű módszere a hangoskönyv, mely a nemcsak a nyelvjárási sajátosságok megbízható adatait tartalmazza, hanem a szövegek tematikai sokszínűségével ízelítőt ad az adott tájegység néprajzi sajátosságaiból is. A hangoskönyv olyan informatikai eljárással készül, amelynek segítségével a hangfelvétel és annak fonetikus lejegyzése egyszerre jelenik meg, tehát valójában egy multimediális nyelvjárási szöveggyűjtemény. A hang és a lejegyzés szinkronizálása szintén a Bihalbocs dialektológiai szoftver segítségével készül. A kimenet lehet akár egy HTML formátumú szöveg, mely megjeleníthető az interneten, és így mindenki számára hozzáférhetővé válik. A szövegek a magyar egyezményes hangjelölés elveit követve speciális karaktereket tartalmaznak. Az egyes szövegek egészben, illetőleg részletekben is meghallgathatók a szövegrészekben található időzítési markerpöttyökre kattintva. Ezzel a technikával a kiválasztott nyelvjárási jelenségeket tartalmazó szövegrészek többször is visszajátszhatók. A megjelenő szövegek kinyomtatására és szerkesztésére (szöveges dokumentumba való beillesztésére) is lehetőség van.

Jelenleg a hangoskönyv első része készült el, melyben a következő helyi nyelvjárásokból találhatók szövegek: Bős, Csallóközkürt, Izsap, Kulcsod, Nagybodak, Nyárasd, Vágfüzes, Vásárút, Zsigárd. A hangoskönyv internetes változata megtalálható a Nyitrai Egyetem honlapján, és könnyen elérhető a dialektológiai kutatás, valamint a nyelvjárások korszerű egyetemi oktatása számára. Címe a következő: http://www.umjl.fss.ukf.sk/hu/?page_id=1352.

Hangzó adatok: akusztikai fonetikai elemzés

A feldolgozás során tehát az adatokat szinkronizáljuk eredeti hangzó formájukkal, a hanganyag és lejegyzés közti kapcsolat az adatbázisba rendezés után is megmarad. A kutatói változathoz kattantható, megszólaló nyelvjárási atlasz is készülhet, illetőleg egyéb kutatói igényeknek is megfelelhet. Ilyen például az adatok akusztikai fonetikai vizsgálata. Ennek szemléltetésére az *á* előtti illabiális *à*-zást feldolgozó legfrissebb tanulmányom (Presinszky 2016b) néhány példáját mutatom be.

A csallóközi–szigetközi nyelvjárás csoportban az *á* előtti *a* gyakran illabiális (*mádár; kápál*), illetve nyíltabb ejtésű lesz. Ez a hangkörnyezettől függő, asszociatív jelenség az *á* előtti *a* hang illabializálódását, illetőleg nyíltabbá válását jelenti. A jelenség már az MNyA. adatai alapján hatvan évvel ezelőtt sem volt általános a Csallóközben, viszont az illabialitás realizációi nagyon változatosak voltak, és most is azok. A szinkron adatok térképre vetítésekor azt tapasztaljuk, hogy ez a nyelvjárási jelenség mára már szórványossá vált. Például a *határ* címszó válaszai között a nyelvjárási *hátár* realizációit tartalmazó változatok együttvéve is csupán az adatok tíz százalékát adják, és használatuk főként a Csallóköz északi és középső kutatópontjaira korlátozódik.

Az akusztikai vizsgálat során a beszédhangok frekvenciaszerkezetét elemezzük. Magánhangzóink formáns szerkezetében az első és a második formáns értéke rendszerint egyértelműen meghatározza a magánhangzó minőségét. Ezek az értékek azonban még ugyanazon beszélő izolált ejtésében is nagyfokú variabilitást mutatnak. Ezért nem szabhatók meg határértékek. A fonetikai szakirodalom alapján az *á* és az *a* formánsértékeinek tájékoztató adatai szerint abból indulunk ki, hogy az *á* hang első és második formánsának értéke 200–300 Hz-cel több, mint az *a* hangé (Gósy 2004, 115).

A csallóközi kérdőívünkben két címszó segítségével, hasonló fonetikai helyzetben, száz adatközlő atlaszkérdésekre adott egyszavas válaszaiban vizsgáltam meg az *a* hang formánsértékeit. Az egyik szó a már említett *határ*, a másik pedig *haza*. Feltételeztem, hogy a *határ* szó *a* magánhangzójának formánsértékei (az *á* előtti asszociatív illabiális *à*-zás hatásaként) magasabbak lesznek, mint a *haza* szó első szótagjában, függetlenül attól, hogy hallhatók-e a különbségek vagy sem. További célom az volt, hogy a mérési adatok segítségével jobban pontosítsam a Csallóközben hallható illabiális *à* hang fonetikai tulajdonságait. Ehhez a Bihallbocs segítségével külön fájlokba másoltam ki minden adatközlőtől a *határ* és a *haza* címszavak hangzó adatait, valamint a hozzájuk tartozó

információkat. Ezeket a fájlokat a Praat akusztikai szoftverbe konvertáltam, majd megmértem bennük az *a* hangok formánsértékeit. A megmért első és második formánsértékeket táblázatba rendeztem (egy Excel táblázatba, mely 864 adatot tartalmazott), majd értékeltem az adatokat. Az adatok értékeléséhez két kategóriát alakítottam ki. Külön értékeltem azokat az adatközlőket, akiknél jól hallható a kétféle *a* hang közötti eltérés, és kíváncsi voltam a formánsértékek különbségeire azon adatközlők körében is, akiknél füllel nem hallottam eltérést. Az adatok alapján láthatóvá vált, hogy az illabiális *á* hangot ejtő adatközlők adatai két kivételtől eltekintve szépen elkülönülnek. Az adatok szerint főként az F1 értékek növekedtek egységesebben. A labiális *a* hang esetében ez az érték legtöbbször 500–700 Hz, az illabiális *á*-nál 700–800 Hz közé került. Az F2 értékeinél nem figyelhető meg ilyen éles különbség. Az értékek legtöbbször 1000–1500 Hz közé kerültek.

Az adatok további rendszerezésével azt is megvizsgáltam, milyen különbségek vannak mindkét szó (*a haza* és *a határ*) F1 és F2 értékei között az egyes adatközlők esetében. Kimutattam, hogy ahol füllel is hallottam a különbséget, ott van kisebb-nagyobb különbség: az F1 és az F2 is magasabb a *határ*-ban, vagyis maga *a* hang illabiálisabb és palatálisabb. Az ő esetükben akusztikai vizsgálattal tehát jól igazolható az *a* hang eltérő frekvenciaszerkezete *á* előtti és nem *á* előtti szótagban. A *határ* szó *a* hangjának F1 értékei 700–800 Hz közé esnek, míg a *haza* szó első *a* hangjáé 450–650 Hz közé esve alkottak jól elkülönülő halmazt.

A csallóközi adatokon elvégzett akusztikai mérések eredményei a vizsgálat előtt megfogalmazott hipotézist alátámasztották. Az *a* hang hallható sajátos illabiális hangszíne az *á* előtti szótagban akusztikai adatokkal támasztható alá. A mérések további fontos megállapítása, hogy csallóközi adatközlőink körében az illabiális *á* nem csak nyíltabb, hanem jellemzően palatálisabb ejtésű, mint az *a*.

Befejezés

Az alkalmazott technológiák segítségével tehát informatizált nyelvjárási adatokkal dolgozhatunk, melyek sokrétű feldolgozásra adnak lehetőséget. Ezzel a lehetőséggel viszont élnünk is kell. Penavin Olga egyik riportjában, melyet a 70. születésnapján készítettek vele, azt vallotta, hogy tudományos pályája során mindent megtett, amit akart.¹ Hogy valamikor ezt a csallóközi nyelvjáráskutatói munkánkról is elmondhassuk, még sokat kell tennünk.

¹ <http://hetnap.rs/cikk/Penavin-Olga-2965.html>

Irodalom

- Gósy Mária. 2004. *Fonetika, a beszéd tudománya*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kiss Jenő szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Menyhárt József. 2012. Kis kácsa fürdik. Egy csallóközi nyelvjárás jelenség vizsgálata. In *A tudomány vonzásában: Köszöntő kötet a 70 éves Vörös Ottó tiszteletére*, szerk. Simon Szabolcs–Török Tamás. 131–144. Komárom: Selye János Egyetem.
- Menyhárt József–Presinszky Károly. 2013. A szórványos ö-zés vizsgálata a Csallóközben generációk és iskolázottság szerint. In *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában: Válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia – Szeged, 2012. augusztus 30. – szeptember 1. – előadásaiból*. 444–458. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Menyhárt József–Presinszky Károly–Sándor Anna. 2009. *Szlovákiai magyar nyelvjárások*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem.
- MNyA. = Deme László–Imre Samu szerk. 1968–1977. *A magyar nyelvjárások atlasza*. 1–6. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Cs. Nagy Lajos. 2011. *Medvesalja magyar nyelvjárás atlasza*. Nagykapos: Luminosus n. o. Kiadó.
- Presinszky Károly. 2012. A csallóközi kálács. Az á előtti asszociatív illabiális á-zás nyelvföldrajzi jellemzői a Csallóközben. In *A tudomány vonzásában: Köszöntő kötet a 70 éves Vörös Ottó tiszteletére*, szerk. Simon Szabolcs–Török Tamás. 111–129. Komárom: Selye János Egyetem.
- Presinszky Károly. 2016a. A magánhangzó-rövidülés vizsgálata a Csallóközben. In *Sztenderd – nem sztenderd: Variációk egy nyelv változataira. Válogatás a 18. Élőnyelvi Konferencia (Nyitra, 2014. szeptember 18–20.) előadásaiból*, szerk. Kozmács István–Vančo Ildikó. 189–199. Lakitelek: Antológia Kiadó.
- Presinszky Károly. 2016b. Az á előtti illabiális á-zás a Csallóközben. *Magyar Nyelv* 112 (2): 218–227.
- Sándor Anna. 2004. *A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Vargha Fruzsina Sára. 2011. Beszélő térképlapok A magyar nyelvjárások atlaszából. In *Hangok – helyek. Tanulmányok dialektológiai adattárak és helynévtárak számítógépes feldolgozásáról*, szerk. Bárh M. János–Vargha Fruzsina Sára. 151–169. Budapest: ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet.
- Vékás Domokos. 2007. Számítógépes dialektológia. In *V. Dialektológiai Szimpozion*, szerk. Guttmann Miklós–Molnár Zoltán. 289–293. Szombathely: Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszék.

APPLICATION OF NEW TECHNOLOGIES IN THE RESEARCH OF CSALLÓKÖZ DIALECTS

The aim of the dialectal researches carried out at the Hungarian Language and Literature Institute, Faculty of Central European Studies, Constantin the Philosopher University, Nitra, is to prepare a Hungarian language atlas of the Csallóköz region. The research started in 2010. The recording and processing of the synchronous dialectal collection planned for the entire research network has been carried out by the Bihalbocs software developed by Domokos Vékás and Fruzsina Sára Vargha. This paper gives an account of the results of the new, computerized processing method of the digitized data. It presents the compared results of previous and recent dialectal data, maps illustrating the regional and social distribution of the phenomena, and the possibilities of a wide range of analyses using voice synchronized dialectal data.

Keywords: dialects, computerized dialectology, language atlas, acoustic phonetics

PRIMENA NOVIH TEHNOLOGIJA U IZUČAVANJU DIJALEKATA ČALOKEZ (ŽITNOG OSTRVA U SLOVAČKOJ)

Studija prikazuje rezultate dijalektološkog istraživanja Instituta za mađarski jezik i književnost Katedre za centralnoevropske studije Univerziteta Konstantin Filozof iz Nitre, tačnije, rezultate novijih rezultata vezanih za mađarske dijalekte Žitnog ostrva (Csallóköz) u Slovačkoj. Istraživanje je počelo 2010. godine. Cilj mu je bio da se uspostavi potpuna mreža dijalekatskih tačaka i da se na njima obavi sinhrono prikupljanje dijalekatske građe. Ta građa se beleži i obrađuje pomoću softvera Bihalboč koju su sačinili Domokoš Vekaš i Fružina Šara Varga. Studija predočava dosadašnje rezultate istraživanja koje je u toku, sa posebnim osvrtom na nove mogućnosti kompjuterske obrade podataka. Novi podaci se upoređuju sa rezultatima ranijih dijalekatskih istraživanja, dijalekatske karte prikazuju teritorijalnu i društvenu rasprostranjenost određenih pojava, a dijalekatski podaci sinhronizovani glasovnim zapisima ukazuju na mogućnost višeslojnih analiza.

Gljučne reči: dijalekti, kompjuterska dijalektologija, karte pojava, akustička fonetika

ANDRIĆ Edit

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
andrice@ff.uns.ac.rs

HALUPKA REŠETAR Szabina

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Angol Tanszék
Újvidék, Szerbia
halupka.resetar@ff.uns.ac.rs

A MAGYAR *LÁB* ÉS A SZERB *NOGA* VEZÉRSZAVÚ FRAZÉMÁK KONTRASZTÍV VIZSGÁLATA¹

Phraseological Units with the Head Words *láb* in Hungarian
and *noga* in Serbian

Kontrastivna analiza somatizama sa odrednicama *láb*
u mađarskom i *noga* u srpskom jeziku

A kontrasztív kutatások egyik legizgalmasabb területének a frazeológiai vizsgálatok számítanak. Egy-egy nyelv leggazdagabb frazeológiai állományát az ún. somatizmusok képezik, amelyek az emberi testrészek, szervek megnevezéseit tartalmazó szólásokat és közmondásokat ölelik fel. Ezúttal a magyar *láb*, illetve a szerb *noga* vezérszavú szólásokat vesszük számba. A magyar korpusz négy szólásgyűjteményből – Forgács, T. Litovkina, Bárdosi és O. Nagy köteteiből – állt össze, a szerbben viszont a szerb értelmező szótárakra, a Matešić-féle horvát és szerb frazeológiai szótárra, valamint az Otašević szerkesztette szólásszótárra támaszkodtunk. A szólásokat kognitív szempontból, valamint szerkezetük alapján is osztá-

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma 178002. számú projektumának keretében készült.

lyoztuk, és igyekeztünk következtetéseket levonni arra vonatkozólag, hogy a két – genealógiailag és tipológiailag különböző nyelvcsoporthoz tartozó – nyelv között milyen mértékben mutathatók ki hasonlóságok és különbségek az említett szomatizmusok esetében.

Kulcsszavak: frazeológia, szomatizmus, magyar nyelv, szerb nyelv

Bevezetés

Több alkalommal is foglalkoztunk már a frazémák magyar–szerb viszonylatú kontrasztív vizsgálatával (Andrić 2013, 2014, 2015; Halupka-Rešetar–Andrić 2017), s tettük ezt leginkább úgy, hogy az összehasonlítás alapját a magyar képezte, mégpedig azért, mert magyar nyelven a közelmúltban több frazeológiai szótár is napvilágot látott.² A szerbben viszont csak két hasonló gyűjtemény áll rendelkezésünkre,³ de az igen alapos akadémiai értelmező szótárakra is támaszkodhatunk (MÉK, RSJ). Ebből kifolyólag a magyar korpusz sokkal gazdagabbnak bizonyult minden eddig kiválasztott vezérszó esetében. Ezúttal is így kezdtünk a kutatáshoz, csakhamar kiderült azonban, hogy a *noga* ‘láb’ vezérszóra a szerbben több szomatizmus létezik, mint a magyarban a *láb*ra. Az arány ezúttal a szerb nyelv javára billent (132 : 89), emiatt dolgozatunkban a kétirányú, bilaterális összevetést alkalmaztuk. Megvizsgáltuk, hogy mennyire mondható azonosnak a két nyelvben előforduló frazémák szerkezete és jelentése, mely jelentésekre nem létezik az érintett nyelvek egyikében frazeológiai egység, s hogy mely szituációkban alkalmazzuk leginkább a *lábbal* kapcsolatos szomatizmusokat.

A korpusz elemzése

A szerkezet és jelentés szempontjából történő összevetés során két nagy kategóriát különböztethetünk meg, amelyeket még tovább bonthatunk, s így összesen hét csoportba sorolhatjuk a szomatizmusokat:

- I. Mindkét nyelvben megtaláljuk a *noga/láb* vezérszót, és pedig:
  1. mindkét nyelvben a frazéma szerkezete is, és a jelentése is megegyezik;
  2. a szerkezet csak részben fedi egymást, a jelentés viszont ugyanaz;
  3. a szerkezet azonos, de a jelentés különbözik;
  4. a szerkezet nagyrészt azonos, de a jelentésük részben eltér.

² O. Nagy 1966, Forgács 2003, T. Litovkina 2010, Bárdosi 2012, Bárdosi 2013.

³ Matešić 1982, Otašević 2012.

II. A nyelvek egyikében hiányzik a *noga/láb* vezérszavas frazéma:

1. a nyelvek egyikében a jelentést nem a *noga/láb* alapú frazémák fejezik ki;
2. a szerkezet teljes mértékben eltér, de a szólások ugyanazt a tartalmat fejezik ki;
3. a nyelvek egyikében nem találtunk azonos szituációban használatos frazeológiai egységet.

Mindkét nyelv ekvivalens frazémáiban jelen van a noga/láb vezérszó

Azonos szerkezet – azonos jelentés

Ilyen példából sok van; ezúttal a vezérszó mondattani szerepe alapján osztályoztuk a szerkezeti egyezéseket.

A láb mint a cselekvés tárgya

Amikor a cselekvés a lábra mint tárgyra irányul, leginkább még egy határozóval is kiegészülő kétvonzatos ige kíséretében valósul meg:

Szerb frazéma	Jelentése	Magyar ekvivalense
<i>iznositi noge otkud</i>	elmegy, elhagy vmilyen helyet	<i>kiteszi/kihúzza a lábát vhonnan</i>
<i>ne bi neko o koga ni prljavu nogu obrisao</i>	büszke, beképzelt	<i>még a sáros lábát se törölné bele</i>
<i>podmetati/podmetnuti kome nogu</i>	gáncsoskodik, kellemetlenséget/rosszat okoz vkinek	<i>aggatja a lábát; lábát vet vkinek</i>

A láb helyviszonyt jelöl

Ezek a magyarban leginkább (superessivusi, esetleg sublativusi és delativusi) viszonyragos vagy névutós szerkezetek, és többnyire külső helyviszonyt jelölnek. Kivételt két frazéma képez, ahol inessivusi, illetve illativusi esetben van a *láb*. A szerb ekvivalensekben előljárós locativusi, accusativusi, valamint genitivusi eset fordul elő. Az irányhármaság ezekben a példákban jól tetten érhető az igevonzatok függvényében.

Legtöbb a mozdulatlan viselkedést kifejező ige (*áll – stati/stajati, van – biti, nincs – ne biti, él – živeti, ég – goreti*), amely a *hol* kérdésre válaszoló helyviszonyragos főnévvel egészül ki (kivétel a *talpra áll*).

Kevés olyan példánk van, ahol a *láb* helyhatározói funkcióban a *hova* kérdésre felel. Csak a *néz – gledati*, a műveltető *állít* (szerbben mozgatót kifejező *dići/podići*) és a mediális *borul – pasti* igék vonzataként fordul elő.

Az álműveltető *elveszít*, a mediális *kicsúszik, leesik*, valamint a mozgatót jelentő *levesz, eltesz* igék a *honnan* kérdésre válaszoló, helyviszonyt jelölő határozói funkcióban álló *láb* főnévvel egészülnek ki. A szerb ekivalens példákban az irány többnyire megegyezik, egy példa kivételével, ahol nem azonos igefajta fordul elő, de a szerb nyelv különben sem teszi lehetővé a lativusi irány következetes jelölését.

Szerb frazéma	Jelentése	Magyar ekvivalense
<i>biti/stajati/živeti s kim na dobroj/prijateljskoj nozi</i>	jó viszonyban van vkivel	<i>jó/barátságos lábon áll vkivel; barátságban él vkivel</i>
<i>biti/stajati/ živeti s kim na ratnoj nozi</i>	haragban van vkivel, ellenségek	<i>rossz lábon áll valakivel; hadilábon áll vmivel</i>
<i>biti na slobodnoj nozi</i>	szabad	<i>szabadlábon van</i>
<i>dići/podići koga na noge</i>	1. kigyógyít, 2. felnevel, kenyeret ad a kezébe, 3. harciassá tesz vkit, felzaklat	<i>lábra/talpra állít vkit; embert farag vkiből</i>
<i>gledati pred noge</i>	(jól) megnézi, hogy hova lép	<i>a lába alá/elé néz</i>
<i>gori pod nogama</i>	veszélyeztetett helyzetben van	<i>ég a lába alatt a talaj</i>
<i>gubiti/izgubiti tlo pod nogama</i>	elveszíti biztonságát, támasztát	<i>elveszti a talajt a lába alól; kicsúszik a föld vkinek a lába alól</i>
<i>jedva se držati na nogama</i>	rosszul érzi magát (fáradt, beteg, idős)	<i>alig áll a lábán; nem bírja a lába</i>
<i>ko nema u glavi, ima u nogama</i>	feledékeny	<i>akinek a fejében nincs, legyen a lábában; ha nincs a fejedben, legyen a lábában</i>
<i>ljulja se kome tlo pod nogama</i>	helyzete, állása bizonytalan	<i>inog vkinek a lába alatt a talaj</i>

<i>obara/ukida koga s nogu</i>	összeomlik a betegségtől/ részegségtől v. mástól	<i>levesz lábról; lábába megy az ital</i>
<i>pasti kome pred noge</i>	behódol, megalázkodik	<i>vkinek a lába elé borul; vkinek a lábainál/lábai előtt hever</i>
<i>padati s nogu</i>	nagyon kifárad, kimerül a munkától	<i>leesik lábról</i>
<i>postavljati/osoviti se/ stati na svoje noge</i>	önállósul, függetlenné válík, megerősödik	<i>a saját lábára áll</i>
<i>skinuti koga s nogu</i>	megöl vkit	<i>eltesz láb alól</i>
<i>stajati na (svojim/ vlastitim) nogama</i>	önálló, független	<i>a maga/saját lábán áll; megáll a maga lábán</i>
<i>stati na noge</i>	1. felkel, 2. anyagi hely- zete rendezetté válík, 3. meggyógyul, felépül	<i>talpra/lábra áll</i>
<i>živeti na velikoj/visokoj nozi</i>	fényűzően él, nagyon költekezik	<i>nagy lábon él</i>

A láb mint a cselekvés eszköze

Korpuszunkban négy olyan példa fordul elő, ahol mindkét nyelvben a vezérszó instrumentális esetben van:

Szerb frazéma	Jelentése	Magyar ekvivalense
<i>biti jednom nogom kod koga</i>	részben támogat vkit, szemez vkivel	<i>fél lábbal van valahol</i>
<i>biti jednom nogom na čemu, a drugom na drugom</i>	határozatlan, megbízhatat- lan, fondorlatos	<i>fél lábbal van valahol</i>
<i>biti/stajati jednom nogom u grobu</i>	nagyon öreg, halálos beteg	<i>fél lábbal már a sírban/ koporsóban van</i>
<i>stajati sa obe noge na čemu</i>	szilárd elhatározású, stabil, odaadó	<i>két lábbal áll a földön; szilárdan áll a lábán</i>
<i>bolje je prokliznuti nogom nego jezikom</i>	súlyosabb bajt okoz a meggondolatlan kijelentés	<i>jobb lábbal megbotlani, mint nyelvvél</i>

A láb mint alany

A vezérszó néhány esetben alanyi funkcióban fordul elő, közülük némelyek mód- vagy helyhatározói alárendelt mellékmondatok alanyai. Amint látható, a magyar példák mindegyikében birtokos személyjeles a *láb*.

Szerb frazéma	Jelentése	Magyar ekvivalense
<i>bežati koliko koga noge nose</i>	menekül	<i>fut/menekül, ahogy a lába bírja</i>
<i>noge izdaju koga</i>	nem tud megállni a lábán v. tovább menni	<i>cserbenhagy vkit a lába; felmondja vkinek a lába a szolgálatot</i>
<i>íci kuda koga oči vode i noge nose</i>	megy, ahova a szeme lát, és a lába viszi	<i>megy, amerre a lába viszi</i>

Az ide tartozó szólások mind szerkezeti, mind szemantikai szempontból teljesen megfelelnek egymásnak. Előfordul azonban, hogy egy-egy szólásnak több jelentése is van (mint pl. a szerb *stati na noge*, vagy a *dići na noge* esetében), de ritkán történik meg, hogy a másik nyelvű ekvivalense is polyszemantikus. Néhány szerb szólás magyar ekvivalense több különböző situációban használatos, például: az *agyaglábakon álló kolosszus* (a szerbben: *kolos na glinenim nogama*) a magyarban nemcsak olyan személyre vonatkozik, aki szemre erősnek tűnik, valójában gyenge, hanem az összeomlással fenyegető nagyvállalatra, rendszerre is; a *még a sáros lábát se törölné bele* szerb ekvivalense (*ne bi neko o koga ni prljavu nogu obrisao*) azt jelenti, hogy valaki túl büszke, beképzelt, a magyarban pedig azt is kifejezheti, hogy valaki semmibe veszi, mélyen megveti a másikat.

A szerkezet részben megegyezik – a jelentés azonos

Ennél a csoportnál is több alkategóriát különböztethetünk meg, mégpedig annak függvényében, hogy miben tér el a két struktúra.

Szerb frazéma	Jelentése	Magyar ekvivalense
<i>dati nogom kome u tur</i>	kizavar, kirúg vkit	<i>páros lábbal rúg fenékbe</i>
<i>imati čvrsto tlo pod nogama</i>	biztonságban érzi magát	<i>szilárd talajt érez a lába alatt; szilárdan áll a lábán</i>

<i>izgubiti noge</i>	1. nagyon kifárad, 2. nehézkesen lépked	<i>lejárja a lábát</i>
<i>lomiti/polomiti noge za kim/čim</i>	sokat gyalogol	<i>lejárja a lábát vmi után; majd lekopik a lába vki/vmi után</i>
<i>noge se kome odsekle/ presekle/skratile</i>	megmered a félelemtől, izgalomtól; megijed	<i>földbe gyökerezik vkinek a lába; gyökeret ver vkinek a lába</i>
<i>plesti nogama</i>	botladozik	<i>még a saját lábában is megbotlik</i>
<i>preplitati nogama</i>	ügyesen táncol	<i>kapkodja a lábát</i>
<i>pridati nogama</i>	siet	<i>szedi a lábát; szaporázza a lépteit</i>
<i>protegnuti noge</i>	sétál, fordul egyet	<i>megjártja a lábait</i>
<i>u laži su kratke noge</i>	a hazugságot könnyű leleplezni	<i>csak fél lába van a hazugságnak</i>
<i>uzeti put pod noge</i>	elindul	<i>a nyaka közé kapja/szedi a lábát</i>

Eltérés a szerkezetek igei részében

A leggyakoribb eltérés a szerkezetek igéjében nyilvánul meg. Itt is megvizsgálhatjuk a vezérszó mondatrészfunkcióját. Az igei rész megváltoztatásával ugyanis a vonzat jellege is változhat, de nem szükségszerűen.

1. A vezérszavak mondatnani funkciója azonos (lehet eszközhatározó, alany, tárgy): *dati nogom kome u tur – páros lábbal rúg fenékbe; noge se kome odsekle/presekle/skratile – földbe gyökerezik vkinek a lába; protegnuti noge – megjártja a lábait.*
2. A szerbben tárgy, a magyarban helyhatározó a vezérszó: *reč stekne noge – lábra kel, lábra kap (a hír).*
3. A szerbben tárgy, a magyarban alany: *dobiti/steći noge – lába kel vminek.*
4. A szerbben alany, a magyarban tárgy: *noge su kome okračale – alig bírja a lábát.*
5. A szerbben helyet jelöl, a magyarban eszközhatározói viszonyranggal rendelkezik: *dići se/ustati na desnu nogu – jobb lábbal kelt fel; dići se/ustati na levu nogu – bal lábbal kelt fel.*

6. A szerbben helyhatározói funkciójú, a magyarban tárgy: *uzeti put pod noge – a nyaka közé/köré kapja/szedi a lábát; bacati kome klipove pod noge – gáncsot vet vkinek, lábat vet vkinek/vminek.*
7. Míg a szerb megfelelőben eszköz-, addig a magyarban helyviszonyt fejez ki: *plesti nogama – még a saját lábában is megbotlik.*
8. A szerbben eszközhatózó, a magyarban tárgy: *grabiti nogama – szedi a lábát, preplitati nogama – kapkodja a lábát; stupiti gde nogom – beteszi a lábát valahova.*
9. A szerbben részeshatózó, a magyarban tárgy: *pridati nogama – szedi a lábát, szaporázza a lépteit.*

A szerkezet más eleme változik meg

Az igein kívül a szerkezet más eleme is megváltozhat.

1. Megváltozhat a lexikális jelentés: a szerbben a hazugságnak rövid a lába, a magyarban pedig fél lába van.
2. A habeo igeek vonzataként az igei elem nem változik ugyan meg, de a vezérszó funkciója igen, a szerbben tárgy fordul elő, a magyarban viszont alanyt találunk: *imati dve leve noge – két bal lába van; imati noge kao olovo – ólomból van vkinek a lába.*
3. Ha azt szeretnék kifejezni, hogy valaki a hatalmában tart valakit, akkor a szerbek azt mondják, hogy *držati koga pod nogama*, tehát 'a lába alatt tart valakit', a magyarban megmarad az ige, de a helyhatározói jelentésből tárgyi lesz, az előző funkciót pedig egy újabb főnév látja el: *nyakán tartja a lábát. Az ici kuda koga oči vode i noge nose* frazéma magyar ekvivalenséből hiányzik a szem vezérszó: *megy, amerre a lába viszi.*

Azonos szerkezet – más jelentés

A fentieknél sokkal ritkább eset az, amikor a két nyelvben a frazéma szerkezete megegyezik, de azok mást (is) jelentenek.

Szerb frazéma	Jelentése	Magyar szólás	Jelentése
<i>biti kome pod nogama</i>	vki alattvalója, legyőzött fél	<i>láb alatt van</i>	alkalmatlankodik, terhére van, útjában van
<i>padati s nogu</i>	nagyon kifárad, kimerül a munkától	<i>leesik a lábáról</i>	fekvőbeteg lesz
<i>grabiti nogama</i>	siet	<i>kapkodja a lábát</i>	táncol

A szerkezet azonos, a jelentés részben eltér

Ez a kategória a legérdekesebb, mivel a forma gyakran megtéveszt bennünket, és a kontextusnak nem megfelelően alkalmazzuk a szólást. A *biti/stajati na glinenim/staklenim/klimavim/slabim nogama* a szerbben csak fizikai bizonytalanságot, gyengeséget, tehetetlenséget jelent, a magyarban a *gyenge/ingatag lábon áll* szólás viszont inkább a tudás, érvelés, az ismeretek bizonytalanságára vonatkoztatható, illetve az anyagi helyzetre.

A *dobiti nogu* a szerbben azt jelenti, hogy valakit kirúgtak, míg a magyar *lábat kap* azt is jelentheti, hogy valaki megerősödik, erőre kap.

Hasonlóképpen az *obara/ukida koga s nogu* szólás a szerbben csak azt jelentheti, hogy valaki ágyba dől a betegségtől vagy részegségtől; esetleg az első igével még azt is, hogy elcsábít valakit (bár a szerb forrásokban ezt az adatot nem találtuk meg, a mindennapi beszédben azonban használatos), a magyarban viszont az ekvivalens szerkezetű *levesz a lábról* a már említetteken kívül azt is jelentheti, hogy valakit megnyer a szándékával, hogy valakit rákényszerít véleménye megváltoztatására. A *padati s nogu* a szerbben azt jelenti, hogy valaki nagyon kifárad, kimerül a munkától, de már azt nem, hogy fekvőbeteg lesz, mint ahogyan azt a magyar *leesik a lábáról* teszi.

A *gori/izmiče/nestaje kome tlo pod nogama* szerb szólásnak megfelelő, azonos szerkezetű *ég/forró a föld/talaj vkinek a lába alatt* a magyarban nemcsak azt jelenti, hogy elveszíti a biztonságát, a támaszát, hogy veszélyben van, hanem azt is, hogy türelmetlen, nyugtalan, ideges.

Hasonlóképpen: a *gubiti/izgubiti tlo pod nogama* is azonos jelentésű, mint az előző szerb szólás, a magyarban viszont az *elveszti a talajt a lába alól* elsősorban fizikai állapotra utal, arra, hogy valaki ‘megszédül, elesik’, a második jelentése hogy ‘anyagilag tönkremegy’ és csak harmadikként említhetjük azt, hogy ‘bizonytalanná válik’.

Ha a szerbek azt mondják, hogy *pasti kome pred noge*, ez azt jelenti, hogy valaki megalázkodik valaki előtt, a magyarban a *vkinek a lába elé borul* inkább hódolatot, csodálatot fejez ki.

A szerb *zabadati trn u zdravu nogu* szólás szerkezetileg hasonlít a *más lábából kihúzza a tövist és a magáéba üti* magyar frazémára, de jelentésük nem teljesen fedi egymást. Míg a szerbben azt is jelentheti, hogy feleslegesen bajt kever, nehézségeket okoz, ugyanakkor azt is, hogy rossz helyen, rossz időben szólja el magát, s ezzel valamit elront, megghiúsít, a magyar frazéma szemantikai értéke részben eltér: ‘úgy húz ki vkit a bajból, hogy maga esik bele’.

A nyelvek egyikében nem szerepel a noga/láb főnév

A nyelvek egyikében a jelentést nem a noga/láb alapú frazémák fejezik ki

A láb végezte cselekvés van megfogalmazva a vezérszó helyett

- a) A szerbben megtaláljuk a *noga* főnevet, a magyarban csak a *láb* cselekvését kifejező ige szerepel.

Szerb frazéma	Jelentése	Magyar ekvivalense
<i>baciti obraz /stid pod noge</i>	elveszti becsületét, szégyenbe esik, megalázkodik	<i>becsületét sárba tiporja</i>
<i>biti s glavom u oblacima a nogama na zemlji</i>	elrugaskodik a valóságtól	<i>a fellegekben jár</i>
<i>stati kome nogom za vrat</i>	legyőz, leigáz, tönkretesz	<i>vkinek a nyakára hág</i>
<i>turnuti koga/što nogom</i>	elűz, kidob	<i>kirúg vkit/vmit</i>
<i>dići se na noge</i>	fellázad	<i>felkel</i>
<i>visiti nogama u grobu</i>	halálán van	<i>a sír szélén áll</i>

- b) A magyarban szerepel a *láb*, a szerbben a *noga* cselekvését jelölő igét találjuk.

Magyar frazéma	Jelentése	Szerb ekvivalense
<i>a lónak négy lába van, mégis megbotlik</i>	mindenkivel megtörténhet, hogy téved	<i>i konj od sto dukata posrne; i dobar konj posrne</i>
<i>ahova beteszi a lábát, ott fű nem nő</i>	működése csak kárt okoz	<i>gde ko kroči, tu trava ne raste</i>
<i>két lábon járó lexikon</i>	nagyon okos	<i>hodajuća enciklopedija</i>

A vezérszavak helyett más testrészt megnevező főnév fordul elő

- a) A szerbben a *noga* főnevet találjuk, a magyarban más testrész van helyette.

Szerb frazéma	Jelentése	Magyar ekvivalense
<i>baciti koga pod noge</i>	legyőz, letipor	<i>térdre kényszerít vkit; a sarka alá hajt vkit</i>
<i>biti na nogama</i>	1. áll, nem alszik, 2. mozgásban van, 3. izgul, 4. egészséges	<i>talpon van</i>

<i>ići u nogu</i>	lépésben halad vkivel/követ vkit	<i>lépést tart vkivel</i>
<i>ići kome na noge</i>	megalázkodik	<i>hason csúszik előtte</i>
<i>očistiti nogu od čega</i>	visszalép, felad vmit, elhatárolódik vmitől	<i>mossa a kezeit</i>
<i>održati se na nogama</i>	erős, nem adja fel	<i>talpon marad; (meg)állja a sarat</i>
<i>postaviti koga na noge</i>	felkészíti az önálló életre	<i>talpra állít vkit/vmit; embert farag belőle</i>
<i>staviti što na bolju nogu</i>	megjavít, helyrehoz	<i>talpra állít</i>
<i>ustajati/dići se na noge</i>	fellázad, ellenáll, harciassá válik	<i>a sarkára áll</i>
<i>dočekati se na noge</i>	talpraesett, feltalálja magát	<i>mindig talpra/talpára esik</i>

A fenti példákból látható, hogy a magyar ekvivalensekben jórészt a *láb* meronimái szerepelnek, a *talp*, a *sarok*, a *térd*. Egy példában a másik végtagunkat jelölő főnév fordul elő a magyarban: a *kéz*. Egy esetben a *láb* cselekvését megnevező igéből képzett főnevet találunk, a *lépést*, egy alkalommal pedig a lábbal semmilyen rokonságot nem mutató testrész szerepel a szókapcsolat előtagjaként: *hason csúszik*.

b) A magyarban jelen van a *láb*, a szerbben pedig más testrész váltja fel

Magyar frazéma	Jelentése	Szerb ekvivalense
<i>a lába nyomába sem léphet</i>	érték, kiválóság tekintetében meg sem közelít vkit	<i>ne biti vreden čijeg malog prsta; ne biti ni za mali prst kome</i>
<i>annyi a dolgom, hogy azt se tudom, ki lábára hágyak</i>	1. nagyon sok a dolga, 2. tétlen, de sok munkát színlel	<i>imati pune ruke posla; imati posla preko glave</i>
<i>azt sem tudja, melyik lábára álljon / egyik lábáról a másikra áll</i>	nem tudja, mit csináljon izgalomban/ zavarában	<i>ne znati gde je kome glava</i>
<i>megfogja az Isten lábát</i>	váratlan szerencse éri	<i>uhvatiti Boga za bradu</i>

<i>vkinek a lábába megy/ száll az ital</i>	berúg, és bizonytalanul, dülöngve jár	<i>udarilo kome piće u glavu</i>
<i>vkinek a lába kapcája sem lehet</i>	hitványabb, erkölcsileg nem hasonlítható vkihez	<i>ne biti kome ni do kolena</i>
<i>vkinek a lába nyomát is megcsókolja</i>	hódolattal teljes tiszteletet, szerelmet érez vki iránt	<i>ljubiti kome stope</i>

Kiderül, hogy a magyarral ellentétben a szerb frazémákban ritkábban fordulnak elő olyan más testrészt megnevező szólások, amelyek a *noga* meronimái. Csak egy alkalommal van jelen a *koleno* ‘térd’, egyszer a *mali prst* ‘kisujj’ – amely ugyanúgy vonatkoztatható a lábra is, de inkább a kéz részére gondolunk –, egyszer pedig a *stopa* (a *stopalo* ‘lábfej’ rövidebb alakja) fordul elő. A többi frazéma esetében egyéb testrészek jelentkeznek. A szerbben szintén megtalálható a *kéz* az ekvivalens frazémában, de sokkal gyakoribb a *fej*. Érdekes, hogy a váratlan szerencse kiváltásához a magyarban az Istennek a lábát, a szerbben pedig a szakállát kell meghúzni.

Az alsó végtagunkkal semmilyen kapcsolatot nem képező szó a nyelvek egyikében

a) A szerb *noga* vezérszót a magyarban vagy más főnév, vagy pedig ige váltja fel.

Szerb frazéma	Jelentése	Magyar ekvivalense
<i>doći kome na noge</i>	veszélybe kerül, lehetőséget ad az ellenfélnek a bosszúra	<i>vki színe elé járul</i>
<i>doneti kome sto na noge</i>	vkinek elhoz vmit, anélkül, hogy az fáradna érte	<i>tálcán hoz vkinek vmit</i>
<i>pasti pod čije noge</i>	valaki hatalma alá kerül	<i>vki csizmája alá kerül</i>

b) A magyarban megtaláljuk a *láb* vezérszót, a szerbben viszont nem.

Magyar frazéma	Jelentése	Szerb ekvivalense
<i>vkinek a lába kapcája</i>	akinek mindenféle megvetést, durvaságot el kell viselnie	<i>biti nečija zakrpa</i>
<i>vkinek a lába kapcája sem lehet</i>	hitványabb, erkölcsileg nem hasonlítható vkihez	<i>ne biti kome ni zakrpa</i>

<i>csak a lábát lógatja</i>	lustálkodik	<i>dići sve četiri uvis; krasti Bogu dane</i>
<i>hugyozzam le a lábam, ha...</i>	bizonygatás, győzögetés	<i>neka me đavo odnese ako...; tako mi...</i>
<i>kesztyűt dob vkinek a lábához</i>	éles vitába hív vkit	<i>baciti kome rukavicu</i>
<i>áll, mint akinek gyökeret vert a lába</i>	mély megdöbbenés éri	<i>stajati kao ukopan</i>
<i>láb alatt van</i>	1. akadályoz vkit vmiben, 2. terhére van, bosszantja	<i>biti nekome na putu</i>
<i>vigye lába</i>	belenyugvás jeléül, üsse kő	<i>neka ga đavo nosi</i>

A szerkezet teljesen eltér, de a szólások ugyanazt a tartalmat fejezik ki

Amikor nem találtunk ekvivalens szólást a másik nyelvben, azt kutattuk, hogy az azonos kontextusban a másik kultúrában használnak-e más szerkezetű frazeológiai egységet. Ez a legnehezebben megállapítható frazémacsoport, mivel nem elegendő jól bírni a két nyelvet, a két nyelv szerkezete mellett jól kell ismerni a népek kultúráját, hagyományát, fel kell mérni a konkrét beszéd-szituációban használatos szólások valóságghátterét, pontos jelentésárnyalatát. Ezeknek a frazémáknak sokszor egyetlen elemük sem közös.

A szerb szólás jelentésének megfelelő magyar frazéma

Szerb frazéma	Jelentése	Magyar ekvivalense
<i>dati kome nogu</i>	kidob, kizavar	<i>kiteszi/kirakja a szűrét</i>
<i>dići/podići koga na noge</i>	felnevel, kenyeret ad a kezébe	<i>embert farag vkiből</i>
<i>imati glavu za četiri noge</i>	okoskodik, pedig buta	<i>okos, mint a tavalyi kos (az idei szarvával)</i>
<i>očistiti noge</i>	elmege, megszökik, eltűnik	<i>elhúzza a csikot</i>
<i>podmazati koga nogom</i>	megrug vkit	<i>fenéken rüg vkit</i>
<i>postaviti što na krive noge</i>	rosszul csinál vmit	<i>rossz alapokra helyez</i>

<i>s noge na nogu</i>	lépésről lépésre	<i>csigalábon jár</i>
<i>biti kome pod nogama</i>	alattvalója, legyőzött	<i>iga alatt nyög</i>

A korpuszból kiderült, hogy a szerb szólásnak sokszor monofrazémák felelnek meg a magyarban, olyan összetételek, amelynek egyik tagját sem képezi a *láb* főnév.

Szerb frazéma	Jelentése	Magyar ekvivalense
<i>od malih nogu</i>	kicsi kora óta	<i>gyermekkorától</i>
<i>dati nogama maha</i>	Megszökik, ‘lendületet ad a lábának’	<i>elinal; nekiiramodik</i>
<i>dohvatiti se nogu</i>	1. jární kezd, 2. megszökik (börtönből v. kórházból)	<i>2. elinal</i>
<i>naći/uhvatiti/zateći koga na krivoj nozi</i>	meglep valakit valamilyen tiltott cselekvés elkövetése közben	<i>rajtakap</i>
<i>na sve četiri noge</i>	kúszva	<i>négykézláb</i>
<i>ni nogom ne zakopati</i>	hirtelen, tragikusan elveszti életét	<i>szörnyethal</i>
<i>tući/potući koga do nogu</i>	teljesen legyőz, leigáz	<i>tönkrever; rípiyára ver</i>

A magyar láb vezérszavú frazémák helyett használható szerb szólások

Magyar frazéma	Jelentése	Szerb ekvivalense
<i>kicsi lábnak nagy talpat kerekít</i>	eltúloz vmit	<i>praviti od igle vile</i>
<i>lába nyomát sem lépi át</i>	dédélgeti	<i>čuvati kao malo vode na dlanu</i>
<i>lábat mér csizmához</i>	ahhoz mérve ítél meg vmit, ami nem szolgálhat mértékül	<i>kao Bog i šeširdžija</i>
<i>lábhoz szokott bocskor jobb a legújabbnál</i>	ahhoz, amit megszoktunk, már csak kényelemszeretetből is ragaszkodunk	<i>navika je od ljubavi jača</i>

<i>lábra szed vkit</i>	anyagilag tönkretesz	<i>dovesti koga do prosjačkog štapa</i>
<i>lábuknál fogva húzza le a szenteket az égből</i>	1. szenteskedik, mindig a szentekre hivatkozik, 2. nagyon káromkodik	<i>pominjati svece</i>
<i>megüti a lábát</i>	bajba jut, lakol vmiért	<i>doći u škripac, opeći prste, platiti ceh</i>
<i>megveti a lábát vhol</i>	megfelelő helyet talál, hogy onnan tovább terjeszthesse befolyását	<i>naći čvrst oslonac negde/u nečemu; pustiti pipke</i>
<i>olyan, mint a fejetlen láb</i>	együgyű, ostoba	<i>kao muva bez glave</i>
<i>vkinek a lába szárába száll az esze</i>	vkinek öregségére a szellemi képességei gyöngülnek	<i>izlapeo je</i>

Kultúraspecifikus szólások

Ebbe a kategóriába soroltuk azokat a szólásokat, amelyekre a nyelvek egyikében nem találtunk frazémát.

Először azokat a magyar szólásokat soroljuk fel, amelyek a szerb nyelvben nem léteznek. Arra, hogy valakit felakasztottak, azt is szokás mondani a magyarban, hogy *a lába alatt elfúj a szél*.

Van egy sor hasonló szituációban használatos szólásunk, amelyeket a méltatlankodásunk jeléül alkalmazunk, amikor valaki rááll a lábunkra: *A lábam nem sétatér!*; *A magad lábán járj!*⁴; *Én is a saját lábamon járok!*; *Itt a másik lábam is!* A szerbben nem találtunk ekvivalens frazémát, ott hasonló szituációkban így szoktak tiltakozni: *Nemoj me čepati po nogama!*

A tétlenkedés, lustálkodás kifejezésére is van még néhány olyan szólásunk, amelyben jelen van a *láb* vezérszó, s az eddigiek során még nem említettük: *csak a lába szárán csapkodja a legyet*; *lógatja a lábát*; *lóg a lába*, *lóg a, nincsen semmi dóga*; *sok csak a lábát lógatja, mégis zsíros a falatja*.

Amikor valakit siettetünk, azt szoktuk mondani *az egyik lábad itt legyen, a másik ott*, vagy pedig *szedd a lábad*. A szerbben erre *a hajde, brže malo, ubrzaj korake, pruži korak* ösztönző felszólítások alkalmazhatóak.

Labdarúgás közben, amikor valakinek a rúgás, góllövés jól sikerül, azt mondjuk, *elsült a lába*, ha pedig az egyik lábával nem tudja kezelni a labdát, akkor annak *az egyik lába süket*.

⁴ Ennek a magyar szólásnak van még egy jelentése: 'légy önálló'.

Sok tréfás megfogalmazásra, szójátékra is akadtunk, ezeknek a másik nyelvben nincs frazémaértékű megfelelőjük.

Magyar frazéma	Jelentése
<i>az ellenség keze betette a lábát</i>	veszélyhelyzet van
<i>három lábon jár</i>	bottal jár
<i>kicsi lábnak nagy talpat kerekít</i>	eltúloz vmit
<i>lábán van az olvasó, úgy imádkozik</i>	rablánc van a lábán, börtönben van
<i>kicsontozták a lábát</i>	rogyadozik a részegségtől
<i>sajnálja a lábát</i>	bicegve jár
<i>egyik lába mezítelen, a másikon semmi sincsen</i>	nagyon szegény, lábbelire sem telik neki
<i>lábát mér csizmához</i>	ahhoz mérve ítél meg vmit, ami nem szolgálhat mértékül

Tanulságokat, tanácsokat kifejező szólások is szép számban tartalmazzák a *láb* vezérszót a magyarban: *ha láb vagy, ne kívánj fő lenni; ha valaki nyomja lábad, vedd el onnét, ha bánod; inkább lábad törjék, mint nyakad; ne a lábához, hanem a fejéhez menj.*

Íme még néhány példa a *lábbal* alkotott szomatizmusokra, amelyekre a szerbben nem találtunk megfelelőt: *a lábával szavaz* – ‘ideológiai, politikai üldöztetése miatt elhagyja hazáját, fenntartásait, elégedetlenségét úgy fejezi ki, hogy vhonnan eltávozik, ill. vmitől távol marad’; *fejtől-lábtól fekszenek, lábtól fekszenek az ágyban* – ‘lábát az ágy fejrészéhez teszi, vagy úgy fekszenek, hogy az egyik lába a másik feje mellé kerül’; *lábát is alig emeli, mégis hoppot mond* – ‘vigad, noha semmi oka sincs rá’;⁵ *láb helyett lábat kell adni* – ‘az elveszett jószág helyett másikat kell szerezni’; *lábon elad/megvesz vmit* – ‘előre vmit elad, a termést még le nem aratva’;⁶ *lábról fejik a lovat, hátáról a birkát* – ‘a lónak a lába, a juhnek a gyapja hajt hasznót’; *lóg a lába az esőnek* – ‘mindjárt

⁵ Itt meg kell említeni egy hasonló példát a szerbben, de felszólító, pontosabban feddő szándékkal szokás mondani, hogy *skoči pa onda reci: hop!*, értelme pedig: ‘előbb végezz el valamit sikeresen, és csak utána ünnepelj’.

⁶ Itt a magyarban sincs pontosítva a szomatizmus értelme, mert nem tudni, hogy jó üzleti fogást jelent-e, vagy pedig azt, hogy vki olyan árut árusít, ami még mindig nem áll a rendelkezésére, s ezért csalást is rejteget. Ha az utóbbiról lenne szó, a szerbben a *dati/prodati rog za sveću* szólást használják, ellenkező esetben a szerbben nincs rá szólás.

elered az eső’; *nem a lábáról adja el a lovat, hanem a hátáról* – ‘elpusztul a lova, és csak a bőrét adhatja el’; *sok láb nyomja addig a földet, míg útnak nevezik* – ‘sok ember munkája kell ahhoz, hogy valamely jelentős alkotás elkészüljön’.

A szerb korpuszban van néhány olyan *noga* vezérszavú szomatizmus, amelyre a magyarban nincs ekvivalens megoldás: *biti jednom nogom u tamnici* – ‘a bűnözés határán van’; *dohvatiti se nogu* – ‘1. járni kezd, 2. megszökik (börtönből v. kórházból)’; *gurnuti što nogom* – ‘elvet, megvet vmit, figyelmetlen valamivel’; *ići/poći pod nogu* – ‘lefelé halad (a lejtőn)’; *imati zmijске noge* – ‘rejtőzködik’; *izbaciti nogu ispred koga* – ‘túlhalad, megelőz vmiben vkit’; *kriti kao guja/zmija noge* – ‘legnagyobb titokban tart’;⁷ *pekarske noge* – ‘görbe lábú’; *poći nogom* – ‘járni kezd’; *stati s kim na istu/ravnu/jednaku nogu* – ‘kiegyenlítődik valakivel, egyenrangúvá válik valakivel’.

A szomatizmusok szemantikája

A vizsgált frazeológiai egységek vezérszava mindkét nyelvben poliszém lexéma. A magyar (MÉKSZ) és a szerb értelmező szótárakat (RSJ) konzultálva megállapíthatjuk, hogy a *láb* és a *noga* gazdag szemantikai szerkezettel bír, amely az alapjelentés metaforikus és metonimikus kiterjesztésén alapszik. Mindkét nyelvben első helyen ‘az embernek, szárazföldi állatnak állásra és helyváltogatásra való végtagja’ jelentés fordul elő, ugyanakkor mindkettő fedi a *lábfej* meronimát is. Továbbá a tárgyak, szerkezetek olyan oszlopszerű részét is jelenti, amelyre azok felső részükkel támaszkodnak, ami a láb külalakjának és funkciójának a hasonlóságán alapszik. Közös még a hegység, domb, fatörzs, kereszt stb. alsó részét megnevező jelentés is, valamint a külföldi hosszérték-egység-értelmezés. Sőt, még irodalomtudományi terminusként is használatos mindkét nyelvben, az időmértékes verselés ismétlődő, meghatározott szótag-számú ritmikái egységeként. Ezekon kívül mindkét nyelvben van még néhány specifikus, de többnyire már elavult jelentésük is a szóban forgó főneveknek.

Leszögezhetjük, hogy a *láb/noga* vezérszavú frazeológiai egységek keletkezését mindkét nyelvben majdnem minden esetben a főnevek alapjelentése motíválta. Ezért van az, hogy a szomatizmusok szemantikáját tekintve egy részük mozgást (vagy mozgatóást), illetve a mozgás hiányát jelölik, s amint láttuk a szerkezeti elemzésnél, ennek a cselekvésnek az eszközéül vagy tárgyául szolgál sokszor a *láb/noga* főnév:

– Mozgás, be- és kilépés: *beteszi a lábát vnova – stupiti nogom negde; ahova beteszi a lábát, ott fű nem nő – gde ko kroči, tu trava ne raste; lejárja a*

⁷ Erre talán azt mondhatnánk a magyarban, hogy *van valami a hóna alatt* (O. Nagy 289, 87.).

lábát – izgubiti noge; kiteszi/kihúzza a lábát vhonnan – iznositi noge otkud; s noge na nogu – csigalábon jár; húzza a lábát – vući noge; én is a saját lábamon járok – ‘ne lépj a lábamra’; három lábon jár – ‘bottal jár’; szedd a lábadd, az egyik lábad itt legyen, a másik ott – ‘siess, igyekezz’.

– Elmegy, megszökik, eltűnik: *a nyaka közé/köré kapja a lábát, nyakába szedi a lábát – uzeti put pod noge; úgy fut/szalad/rohan ahogy a lába bírja, úgy fut/szalad/menekül, hogy a lába sem éri a földet – trčati/ bežati koliko koga noge nose; očistiti noge – elhúzza a csíkot; podmazati noge zečjom masti – kereket old a lába; pridati nogama – szedi a lábát, szaporázza a lépteit; dati krila nogama, dati nogama mah – elinal, nekiiramodik; dati grabiti nogama – kapkodja a lábát, szedi a lábát.*

– A mozgás hiánya: *alig áll a lábán – jedva se držati na nogama; bírják a lábait – dobro koga služe noge; lába kel – dobiti/steći noge; lábát kap – dobiti nogu; megveti a lábát vhol – naći čvrst oslonac negde/u nečemu.*

Néhány idióma kifejezi az ágens fizikai állapotát, hogy valamilyen külső kiváltó oknál fogva (fáradtság, részegség, betegség vagy öregség) képes vagy képtelen a lábán állni. Közülük valamennyi a fizikai rosszullétre, gyengeségre utal, függetlenül az állapot előidézőjétől: *alig áll a lábán, nem bírja a lába – ne moći stajati na nogama; felmondja vkinek a lába a szolgálatot, cserbenhagy vkit a lába – noge izdaju koga; gagyibugyi⁸/gyenge lábon áll – stajati/bití na klimavim nogama; inog/kicsúszik a lába alatt/alól a talaj – ljulja se kome tlo pod nogama.*

Vannak azonban olyan szomatizmusok is, amelyek csak bizonyos kiváltó okkal kapcsolatos gyengélkedésre vonatkoznak:⁹

– Fáradtság: *alig bírja a lábát – noge su kome okračale; térdig koptatja a lábát, majd lekopik a lába vkinek, majd lejárja a két lábát – obijati/obiti noge; leesik a lábáról – padati s nogu.*

– Betegség: *ledönt/leüt/lever/levesz a lábáról vkit vmi – oboriti s nogu; lábon hordja ki a betegséget – pregurati/preboleti na nogama; leesik a lábáról – pasti u krevet; megmacskásodik a lába – pregorele kome noge do kolena.*

– Öregség: *utolsó lábon jár – noge su kome nad jamom; fél lábbal már a koporsóban/sírban van – bití/stajati jednom nogom u grobu; visiti nogama u grobu – a sír szélén áll; vkinek a lába szárába száll az esze – izlapeti.*

⁸ *Gagyibugyi lábon áll* (O. Nagy 416, 35).

⁹ Amennyiben első helyen a szerb frazéma áll, és csak utána következik a magyar változata, ez azt jelenti, hogy a magyar ekvivalens nem tartalmazza a *láb* vezérszót, és be sem került volna a korpuszba, ha nem a szerb megfelelője lenne.

– Részegség: *levesz lábról – obara/ukida koga s nogu; a lábába száll az ital – piće udari kome u glavu; kicsontozták a lábát.*

Meg kell említeni még azokat a szólásokat, amelyek a halál különböző körülmények között történő bekövetkezésére utalnak: *a lába alatt elfúj a szél – ‘felakasztották’; ni nogom ne zakopati – ‘szörnyethal’.*

Az említett frazémák a negatív állapotba való jutást hangsúlyozzák, ugyanakkor ellenkező irányban is történhet az állapotváltás, amikor kilábalunk valamilyen fizikai nehézségből: *lábra áll/kap – stati na noge*, tehát ‘felépül, meggyógyul’.

Hasonlóképpen, vannak kifejezések, amelyek az ágens lelkiállapotát fejezik ki: csodálkozást, izgalmat, kedélyállapotot, biztonságérzetet stb.:

– Döbbenet, megrökönyödés, félelem: *áll, mint akinek gyökeret vert a lába – stajati kao ukopan, noge se kome odsekle/presekle/skratile; remeg vkinek a lába a félelemtől – noge se pod kim ohladile.*

– Izgalom, zavar, bosszankodás: *majd megeszi kezét-lábát, rágja a lábát – gristi nokte; azt sem tudja, melyik lábára álljon/egyik lábáról a másikra áll – ne znati gde je kome glava.*

– Biztonságérzet: *gagyibugyi/gyenge lábon áll – stajati na klimavim nogama; inog vkinek a lába alatt a talaj – ljulja mu se tlo pod nogama; szilárd talajt érez a lába alatt – osetiti čvrsto tlo pod nogama; szilárdan áll a lábán – imati čvrsto tlo pod nogama.*

– Kedélyállapot (pozitív vagy negatív): *bal/jobb lábbal kel fel – ustati na levu/desnu nogu.*

A megfogalmazás, hogy valaki meg tud állni a saját lábán, képletesen kifejezi azt is, hogy az illető függetlenné válik, önállósodik: *(saját) láb(á)ra áll – postavljati/osoviti se/stati na svoje noge; a maga/saját lábán áll, megáll a maga lábán – stajati na (svojom/vlastitim) nogama.*

Az erkölcsi romlás kifejezésére is van a szerbben olyan szomatizmus, amelyben a noga főnév szerepel: *baciti obraz pod noge/baciti stid pod noge – becsületét sárba tiporja.*

Különböző, látszólag külső körülményeket is ecsetelhetnek azok a szomatizmusok, amelyek személytől független, külső (társadalmi, időjárási) körülményekre utalnak, ugyanakkor kihatnak az illető külső állapotára. Így mindkét nyelvben megtalálható a készenléti állapotot, a harci készséget kifejező szólás: *lábhoz tett fegyverrel – biti s puškom k nozi.*

Veszélyhelyzetet jelöl az *ég a lába alatt a talaj – gori pod nogama, vruće je kome pod nogama.*

Arra a személyre, aki fényűzően él, sokat költekezik, azt szokás mondani, hogy *nagy lábon él – živeti na velikoj/visokoj nozi.* Az ezzel ellenkező anyagi

helyzetre utal az *egyik lába mezítelen, a másikon semmi sincsen*. A szerbben ennek a mezítelenségre utaló *bos i go* frazéma felel meg, ahol az első melléknév a lábra, a második pedig a testre vonatkozik, tehát a szemantikai háttérben ott van a *láb* is.

A cselekvés különböző módozataira is utalhatnak a frazeológiai egységek: *fejtől-lábtól fekszenek, lábtól fekszenek az ágyban; na sve četiri noge – négykézláb; derati se kao da je kome krava stala na nogu – ordít, mintha szíjat hasítaná a hátából; csigalábon halad, húzza a lábát – íci/koračati nogu pred nogu, íci/vući se s noge na nogu; staviti što na bolju nogu, staviti što na zdrave noge – talpra állít*.

Az alsó végtagot tartalmazó frazémák egy további csoportja a szociális kapcsolatok minőségére utal. Az egyén másokhoz való, leginkább negatív, de néha pozitív viszonyát érzékeltetik. Először a számosabb, rossz viszonyokra sorolunk fel példákat:

– Megalázás, semmibe vevés: *vkinek a lába kapcája – biti nečija zakrpa; íci kome na noge – hason csúszik előtte; ne bi neko o koga ni prljavu nogu obrisao – még a sáros lábát se törölné bele*. Itt kell megemlíteni azt az esetet is, amikor valakihez elmarasztaló módon hasonlítunk egy másik személyt: *vkinek a lába kapcája sem lehet – ne biti nekom ni do kolena; a lába nyomába sem léphet – ne biti vreden čijeg malog prsta, ne biti ni za mali prst*.

– Valakit szándékosan vagy véletlenül megsértének, szíven találnak: *ugyan a lábára hágnak – stati kome na nogu*.

– Akadályoz, megghiúsít valakit a szándékában: *aggatja a lábát, lábat/gáncsot vet valakinek – bacati kome klipove pod noge, podmetati/podmetnuti kome nogu*.

– Szándékosan tönkretesz vkit: *kihúzza a szőnyeget/talajt vkinek a lába alól, lábra szed valakit – izvući tepih ispod čijih nogu*.

– Éles vita, összekülönbözés alakul ki: *kesztyűt dob vkinek a lábához – baciti kome rukavicu, zaratiti sa kim, stati s kim na krivu/ratnu nogu*.

– Ellenséges, haragos viszony: *hadilábon áll valakivel – biti/stajati s kim na kratkoj/ratnoj nozi*.

– Legyőz, megver, megöl valakit: *baciti koga pod noge – térdre kényszerít vkit, a sarka alá hajt vkit; biti kome pod nogama – iga alatt nyög; metnuti/staviti koga/što pod noge – lábbal tipor/tapos; pasti pod čije noge – vki csizmája alá kerül; poraziti/potući/uništiti koga do nogu – tönkrever, röpítárá ver; stati kome nogom za vrat – vkinek a nyakára hág; bacati koga s noge na nogu – lekap vkit a lábáról; eltesz láb alól – skinuti koga s nogu*.

– Eltávolít, kizavar, kidob valakit: *dati kome nogu – kiteszi/kirakja a szűrét*.

– Fellázad, ellenszegül, harciassá válik: *ustajati/díci se na noge – a sarkára áll*.

– Behódol vkinek, megalázkodik előtte: *pasti kome pred noge – vkinek a lába elé borul, vkinek a lábainál/lábai előtt hever.*

A fentiekkel szemben szinte elenyésző számúak a pozitív, jó viszonyt kifejező frazémák mindkét nyelvben:

– Baráti viszony: *jó/barátságos lábon áll vkivel, barátságban él vkivel – biti/stajati/živeti s kim na dobroj/prijateljskoj nozi.*

– Hódolattal, tisztelettel viszonyul valakihez, szeretetet érez iránta: *vkinek a lába nyomát is megcsókolja – ljubiti kome stope; lába nyomát sem lépi át – čuvati koga kao malo vode na dlanu.*

– Segítségére van valakinek: *lábura/talpra állít vkit – dići/podići postaviti koga na noge; lábat ad vkinek, kezét-lábát töri vkiért – pomagati kome rukama i nogama.*

Az ágens valamilyen állandó vagy ideiglenes tulajdonságával kapcsolatosak az alábbi példák:

– Iszákos: *vkinek a lábába megy/száll az ital – udarilo kome piće u glavu; kicsontozták a lábát.*

– Lusta, munkakerülő: *csak a lábát lógatja, csak a lába szárán csapkodja a legyet – krasti Bogu dane; harangoz a lábával – klatiti nogama; sok csak a lábát lógatja, mégis zsíros a falatja – tražiti hleba bez motike.*

– Buta, együgyű, ostoba: *vkinek a lába szárába száll az esze – izlapeti; olyan, mint a fejetlen láb – ponašati se kao muva bez glave; imati glavu za četiri noge – okos, mint a tavalyi kos (az idei szarvával).*

– Ügyetlen: *még a saját lábában is megbotlik – saplitati se o sopstvene noge; vkinek az egyik lába süket – šeprtlja; vkinek két bal lába van – imati dve leve noge.* Szabadkozásul, miszerint mindenkivel megeshet, hogy hibát követ el, a következő mentegetőzést szokás használni: *a lónak négy lába van, mégis megbotlik – i konj od sto dukata posrne / i dobar konj posrne.*

– Feledékeny: *akinek a fejében nincs, legyen a lábában, ha nincs a fejedben, legyen a lábában – ko nema u glavi, ima u nogama.*

– Hazug: *csak fél lába van a hazugságnak – u laži su kratke noge.*

– Figyelmes: *a lába alá/elé néz – gledati pred noge.*

– Okos: *két lábon járó lexikon – hodajuća enciklopedija.*

– Gyors, mozgékony, fürgé: *biti lak na nogama – jó lába van valakinek (2. jelentésben), fürgé, mint a gyík/nyúl/mókus.*

– Szilárd elhatározású, stabil, odaadó: *szilárdan áll a lábán, két lábbal áll a földön – stajati sa obe noge na čemu.*

– Álmodozó: *biti s glavom u oblacima a nogama na zemlji – a fellegekben jár.*

– Erős, kitartó: *održati se na nogama – talpon marad, (meg)állja a sarat.*

A ‘láb’ olyan emberként is konceptualizálódik, aki a fejjel ellentétben egy adott közösség hierarchiájában a legalacsonyabb szinten helyezkedik el: jelentéktelen ember, szemben a közösség vezetője, legilletékesebb, legbefolyásosabb személyével: *ne a lábához, hanem a fejéhez menj.*

Összegzés

A kontrasztív korpuszelemzés során kiderül, miszerint annak ellenére, hogy a magyarban több frazeológiai szótár áll a rendelkezésünkre, a szerb forrásokban több szólást találtunk a *noga* vezérszóval, mint a magyarban a *lábbal* (az arány 132 : 89). Az ekvivalenciavizsgálat azt mutatja, hogy a legtöbb szólás-pár a szerkezeti részleges megfelelések kategóriájába tartozik, ahol az elemek egyike különbözik csak, a jelentés viszont többé-kevésbé megegyezik. Azonban szép számban előfordulnak teljesen azonos szerkezetű és jelentésű frazémák is. A legkevesebb tagot számláló csoportok a szerkezetileg teljes mértékben eltérő, de ugyanazt a tartalmat kifejező, illetve az azonos szerkezetű, de más jelentésű szóláskategóriák képezik.

Irodalom

- Andrić Edit. 2014. *A fej* vezérszavú frazeológiai egységek a magyarban és szerb ekvivalenseik. In *Sedmi međunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret kultura*, szerk. Ivana Živančević–Sekeruš–Nebojša Majstorović. 19–29. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Andrić, Edita. 2013. Kontraszivna semantička analiza reči *fej* u mađarskom i *glava* u srpskom jeziku. *Zbornik matice srpske za filologiju i lingvistiku* 56 (2): 131–153.
- Andrić, Edita. 2015. Oko za oko. Kontraszivna frazeološka analiza sa odrednicom *szem/oko* u mađarskom i srpskom jeziku. *Peti međunarodni kongres „Primenjena lingvistika danas”*. *Nove tendencije u teoriji i praksi*. 27–29. novembar 2015. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Bárdosi Vilmos. 2012. *A magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalomköri szómutatóval*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bárdosi Vilmos. 2013. *Lassan a testtel! Emberi testrészek a magyar szólásokban, közmondásokban*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Forgács Tamás. 2003. *Magyar szólások és közmondások szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Halupka-Rešetar, Szabina–Andrić, Edit. 2017. Somatisms with the lexemes *láb* in Hungarian, *noga* in Serbian and *leg/foot* in English. Kézirat.
- T. Litovkina Anna. 2010. *Magyar közmondások nagyszótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

- Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- MÉK – *Magyar értelmező kéziszótár*. 2003. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- O. Nagy Gábor. 1966. *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Gondolat.
- Otašević, Đorđe. 2012. *Frazeološki rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Prometej.
- RSJ – *Rečnik srpskoga jezika*. 2007. Novi Sad: Matica srpska.

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE HEAD WORDS *LÁB* IN HUNGARIAN AND *NOGA* IN SERBIAN

Phraseological units are one of the most interesting areas of research within contrastive linguistics. A considerable part of the phrasemes of any language is made up of somatisms, phraseologisms which contain at least one body part term as a constituent. In this paper, we focus on phraseologisms with the head words *láb* in Hungarian and *noga* in Serbian. The research is based on a corpus consisting of four dictionaries of proverbs in Hungarian (Forgács, Litovkina, Bárdosi and O. Nagy Gábor) as well as monolingual dictionaries of Serbian, Matešić's dictionary of Croatian and Serbian phraseologisms and Otašević's dictionary of proverbs. The data are analysed from a cognitive point of view, but their structural properties are also taken into consideration. The aim of the study is to establish the similarities and differences in the domain of the somatisms mentioned in these two genealogically and typologically unrelated languages.

Keywords: phrasemes, proverbs, Serbian, Hungarian

KONTRASTIVNA ANALIZA SOMATIZAMA SA ODREDNICAMA *LÁB* U MAĐARSKOM I *NOGA* U SRPSKOM JEZIKU

Jedna od najuzbudljivijih oblasti kontrastivnih istraživanja je analiza frazeologije. Najbogatiji frazeološki potencijal pojedinih jezika čine somatizmi koji obuhvataju izraze vezane za neki deo ljudskog tela ili njegove organe. Ovom prilikom se upoređuju izrazi sa odrednicom *láb* u mađarskom i *noga* u srpskom jeziku. Mađarski korpus je nastao na osnovu četiri frazeološka rečnika (Forgáč, Litovkina, Bardoši i O. Nađ), a srpski korpus je ekscerpiran iz rečnika SANU i Matice srpske, kao i iz Matešićevog i Otaševićevog frazeološkog rečnika. Frazemi su analizirani kognitivno-lingvističkom metodom, ali su grupisani i na osnovu strukture. Autorke studije nastoje da na osnovu analize ustanove u kojoj meri se mogu iskazati sličnosti i razlike u pomenutim somatizmima u jezicima koji i geneološki i tipološki spadaju u različite jezičke grupe.

Ključne reči: frazeologija, somatizam, mađarski jezik, srpski jezik